

İSLÂMİYET VE MİLLETLER HUKUKU (*)

Ahmet Reşit Turnagil

La Haye'deki Milletler arası Hukuk Akademisinde Profesör

§ 4 — Elçiler

(A. 3.)

Cahiliyet zamanında elçi öldürmek mubahtı (24). Muhammed elçinin taarruzdan mahfuz ve masun tutulması esasını gerek sözü ile gerek fiiliyle takrir etmiştir.

Muhammedin veya halifelerinin nezdine gönderilen elçiler hiçbir vakit incitilmemişlerdir (25). [Peygamber elçi hukukunu gözetmekte o kadar itina ve ihtimam ederdi ki bu bapta riayetsizlik vukuu zannını hâsil edebilecek muamelelerden bile sakınırdı. Şu vak'a bu ihtirazın delilidir: Müşrikler tarafından Peygamberin nezdine murahhas olarak gönderilen Ebu Râfi, Medine'de Peygamberle görüştüktan sonra ona meclûbolarak Müslümanlığı kabul edip Mekkeye dönmek istememişti. Fakat Peygamber elçinin velev kendi rızasıyla kalmasını, alıkonulmuş gibi görülmesini, tecviz etmeyip, Ebu Râfi'e evvelâ Mekkeye dönmesini, sonra tekrar Medineye gelmesini tavsiye etmiştir (26).] Bir gün Müseyleme (27) nin elçisi Peygamberin huzurunda edep haricine çıkmış, maruf haddi geçen bir lisan kullanmıştı. Peygamber ona sükûnetle: «Elçileri öldürmek mubah değildir, yoksa sen ölüme hak kazandın» demiştir. Hâdiseyi nakleden *Siyer* müellifi, bundan, elçiye hürmet vücubunu istintac ediyor. Ve ilâveten diyor ki: zaten resul (yani elçi) taarruzdan masun, emândan kâmilten müstefit, olmaklıkça birinci mertebede bulunan bir şa-

(*) Baş tarafı Cilt VIII, Sayı 1-2.

(24) *İslâm Tarihi*, II. 938.

(25) Ebu Hasan Ali «Nizam-ül-Mülk», *Siyasetnâme*.

(26) [Ebu Davud, c. II. s. 23.]

(27) [Hicretin x.uncu senesinde, Yemâme'de, nebîlik iddiasıyla zuhur eden ve Benî Hanife kabilesine mensup olan adamdır. «Kezzab» lâkabiyle maruftur.]

hıstır (28). Küstahlık derecesine varan saygısızlığa diğer bir misal olmak üzere bir vak'a daha zikredeceğim: Leon kralı, Kurtuba halifesi El Mansur'un nezdine fevkalâde elçi olarak bir piskopos göndermişti. Hükümdarın huzurunda elçi gururlu ve kurumlu, azametli, bir tavır ve eda ile şu sözleri söylemişti: «Üç memleketin hükümdarı, milletlerinin hâmisî ve memleketlerinin büyütücüsü, melbuum şanlı kiral Bermundo bin Romiro beni, sen ki El Hakem bin emir Hişam'ın oğlu Muhammed'sin ve kendini Kurtuba halifesi, emir-ül-müminin... ilh. sıfatlarıyla lâkaplandırırısın (Allah bu boş unvanlarını imha eyleye!), senin nezdine göndermiştir.» Mutavazı İsa'nın mütekebbir bendesinin şu küstahça sözlerini tercüman arapçaya çevirip arzedince Mansur gülümsemiş, ve ifasına memur olduğu vazifenin neden ibaret bulunduğunu ifade etmesini elçiye işaretle anlatmıştır (29). Müslümanların elçileri, alehusus Muhammed'in sefirleri ise, umumiyet üzere, fena bir surette kabul olunuyorlardı. Nitekim İran şahı Husrev, Peygamberin nâmesini yırtıp parçalarını ayaklarının altında çiğnemişti; nâmeyi getiren elçi de az kaldı öldürülecekti (30).

(28) Şuraya bakınız: kısım I. § 1: *Sulh halinde milletlerarası münasebetlerin Kur'anda beyan olunan aslı kaidelere göre esasları. Emân müessesesi.*

(29) Viardot, mezkûr eser, s. 304 ve alt tarafı. Şuraya da bakınız: kısım II. § 1: Mükâleme memurları. Macarlar Kanunî Sultan Süleymanın, cülûsunu tebliğ için gönderdiği elçinin burnunu ve kulaklarını kestiler. (Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. VI. s. 7). 1172 senesinde, bir Hıristiyan Devletin reisi başka bir Hıristiyan Devletin nezdine memur elçisi aleyhine «faydasız, sebepsiz, maksatsız» bir cinayet işlemiştir: Şark imparatoru Manüel Commène, Venedik donanmasının Ege denizinde felâkete uğramasından cesaretle Henri Dandolo'nun gözlerini çıkarttı; bazı müverrihlerin rivayetlerine göre, bir kızgın demir parçasıyla kendisi çıkardı. Kalles, dessor, hilekâr adamlar yapmak istedikleri kötülüğü cezaya uğramaksızın işliyebileceklerini sezdikleri zaman cür'etlerini gaddarlık mertebelerine vardırırlar. (Daru, *Venedik Cumhuriyeti Tarihi*, c. I. s. 176 ve 233).

(30) [Hicretin 6 ncı senesinde Müslümanların Kureyş ile akdettikleri Hudeybiye musalâhasıyla müsâlemet ve sükûn takarrür ettikten sonra, Peygamber risaletini âleme bildirmek ve âlemi, İslâma davet etmek için münasip zamanın hulûl ettiğine kani olmakla Bizans imparatoruna, İran şahına, Necâşiye, Mısır hükümdarı (Kıptilerin büyüğü) Mukavkis'e vesair hükümet sahiplerine nâmeler göndermişti. İranlıların âdetlerine göre, şehinşahlara gönderilen mektuplar onların isimleriyle başlardı. Peygamberin mektubu ise Allahın ismiyle, yani besmele ile, başladıktan maada resulün adı şehinşahın namından evvel geliyordu, yani: «Allahın Peygamberi Muhammed'den Farsın büyüğü Kesrâ'ya» diye yazılmıştı. Husrev bundan pek hiddetlenmiş, «Benim kölem bana böyle mi hitabediyor?» diyerek nâmeyi yırtıp atmış ve ayakları altında çiğnemişti.]

Gassanilerin reisleri nezdine gönderilen elçiler hakaret gördüler (31). Muhammedin Basri Emirine gönderdiği elçi katlolundu (32).

Kendi elçileri tahkir edildikleri, hattâ haince öldürüldükleri halde, İslâm hükümeti, elçilerine malen kefaletini mutazammın bir karar ittihaz etmiştir: İslâm hükümeti, bu hâkimin hatası yüzünden husule gelen zararın tazminini Beytülmale tertip ve tahmil etmiş olduğu gibi, elçilerinin ecnebi memleketlerde vukua getirdikleri zararın mes'uliyetini dahi kendi üzerine almıştır (33). Bunca inbisat ve inkişafa mazhar olmuş bulunan Avrupa hukuku, malûm olan faraziye ve nazariyeleri bertaraf ederek, adaleti, en yüksek derecesinde tecelli ve tebellür ettiren ve on üç asrı mütecaviz zaman evvel konulan böyle bir mebdei esasları arasına derç ve kaydedememiştir.

Osmanlı kapitülâsyonlarında elçilerin imtiyazları sefaret heyetinin resmî uzuvlarına ve meslekten yetişme memurlarına verilmekle iktifa edilmeyip, elçinin hizmetinde bulunan şahısların hepsine, hattâ «mahmî» adıyla anılan yerli — tercüman, kavas, yasakçı, kapıoğlanı gibi — müstahdemlere ve hademeye bile teşmil edilmişti.

Peygamber ecnebi milletlerin elçilerine daima riayet ve iltifat eyler, gönül alıcı muamele ile hatırlarını hoş ederdi; sefirlere bol hediyeler vermek âdetiydi; ve ashabına: «Benden sonra siz de böylece hareket ediniz» diyerek, kendisine uyup imtisal etmelerini tavsiye ederdi (34).

§ 5. — Konsoloslar.

Konsolosluk müesseselerinin zuhuruna İslâm sebebolmuştur. Filhakika, konsolosluk müesseselerinin menşeiini Haçlılar Muharebeleri

(31) [Suriye Araplarının reisi Hâris Gassânî Peygamberin mektubuna hiddetlenerek, Müslümanlara taarruz için askerlerinin hazırlanmalarını emretmişti. Bu sebeple, Peygamberin ashabı Gassânilere karşı daima uyanık bulunuyorlardı. Mute ve Tebük seferleri bunun neticesidir.]

(32) [Basrî, şimdiki Havrandır. Emiri Bizans imparatorunun himayesinde idi. Emir ve tevabii Araptı, fakat Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi.] [Mağdurlarını kazığa vurdurup öldürttüğü için «Kazıkçı» lâkabıyla şöret bulmuş olan Eflâk voyvodası Wlad-Drakul, padişah tarafından memuren nezdine gönderilen zatların, millî âdetleri veçhile, huzurunda başı açık bulunmaktan çekinmeleri üzerine, serpuşlarını başlarına mihlatmış: «Hoşlarına gitmiyen Hıristiyan âdabınca serpuş çıkarmaktan böylece ebediyen muaf olurlar» demiştir. (De la Jonquière, *Osmanlı Devleti Tarihi*, yeni tab'ı, Paris, s. 167).]

(33) *Siyer*, s. I. s. 164.

(34) *Siyer*, c. II, s. 24.

zamanında aramak lâzımgelir (35). Şark memleketlerine Haçlılarla birlikte Hıristiyan tacirler de gitmişlerdi. Maksatları, şark diyarında han gibi ticaret mahalleri, depolar tedarik etmek, mağazalar açmaktı. Bu devirde hüküm süren «kanunların şahsiyeti» kaidesince, bu ticarî tesisler müessislerin milli kanunlarına tâbi idi. XII. nci asırda garp tüccarı arasında hâkimler intihabolunup, bunlara konsolos adı verildi. Hâkim ve konsolos vazifelerini uhdesinde toplıyan bu adamların her biri kendi milletleri efradından mürekkep bulunan cemaatlerin başı olarak tanılıyordu; ve İslâm hükümdarlarından istihsal olunan ve kapitülâsyon denilen birtakım ahitnameler hükmünce, millettaşlarının ticaretgâhları üzerinde idare ve kaza hakkına malik bulunuyordu. IX. uncu asırda Avrupaya konsolosluk müessesesi şarktan gelip girdi ve orada gelişti. Müslüman şarkın Hıristiyan garpla müsalemethalinde pekâlâ yaşiyabileceğini ezcümle bu keyfiyet dahi ispat eder (36), zira milletlerarası münasebatın konsolosluk müessesesinin işliyebilmesine ve genişleyip yayılmasına müsait olabilmekliğı bu münasebetlerin ancak sulh vâdisinde cereyan etmesiyle mümkün ve müyesser olur. Suriyede olduğu gibi El-Cezire'de, Mısır'da, Tunus'ta ve Osmanlı Devletinin teessüsünden evvel Küçük - Asyadaki İslâm hükümdarları ve sonra Osmanlı padişahları da memleketlerine konsolos göndermek üzere Hıristiyan Devletlere ruhsat vermişler ve bu memurlara birtakım ehemmiyetli imtiyazlar ihsan etmişlerdi. Bu ruhsatı ihraz eden Devletler arasında birinciler Raguzza, Venedik, Cenova cumhuriyetleriyle Fransa kiralılığı olmuştur.

Ticaret muahedelerinin en mühimmi Venediklilerin Mısır sultanından 1262 de istihsal ettikleri ahitnamedir. 1179 da Latran «Concil» i garp Hıristiyanlarının kâffesini Müslümanlarla ticaretten me-

(35) Şunlara müracaat: Vattel, kitap II, bap II. § 34, Pradier - Fodérénin haşiyeleriyle; Bynkershoek, bap X; Martens, *Précis*, c. I. §§ 147 - 150; Klüber, §§ 173 - 174; Foelix, c. I. §§ 215, 219 - 221; Wheaton, *Eléments*, c. I, s. 23; Martens, *Guide diplomatique*, c. I, §§ 72 ve 75; Balvo, c. I. §§ 501, 503; Halleck, s. 225 ve alt tarafı; Twiss, c. I, §§ 192 ve 206; Kent, bap III; Field, s. 70 - 77; Woolsey, §§ 90 - 100; Phillimore, c. II, s. 347 ve 342; Martens, «O Konsulach», s. 290 - 292; Zorn, *Hirths Annalen*'de, 1882, s. 437 ve alt tarafı; Harburger, *Inland*, s. 159 - 171; Heffter - Geffcken, §§ 246 - 248; Bluntschli, §§ 267 - 275; Oppenheim, s. 211 - 215; Bulmerincq, *Völkerrecht*, § 75, *Marquardsens Handbuch des Öffentlichen Rechts*'de; Bulmerincq *Holtzendorff Handbuch des Völkerrechts*, s. III, s. 720 - 735 ve 753 - 792; Hayking, *L'Exterritorialité*, Paris, 1926, § 52; Heyking, *Les principes et la pratique des services consulaires*, bap II ve III.

(36) Kısım, I. § 1.

netmişti (37), «kâfirler» le ticaretin böylece umumî surette memnuiyeti XIV. üncü asrın ortalarına kadar devam etti; Venedikliler Papadan ancak memnuiyetten cüz'î istisna ile muafiyet ruhsatları, mahsus müsaadeler, alabiliyorlardı; memnuiyetten büsbütün müstesna tutulup tam muafiyete ancak, dediğim gibi, XIV. üncü asır ortalarında nail olabildiler. Zikrolunan 1262 ahitnamesi Venediklilere, mağazalar açmak, kiliseler yapmak hakkını verdikten başka — büyük bir ticaret yeri olduğu halde memnuiyet zamanında ikbali söüp batmış olan — İskenderiye ile Şamda birer konsolos bulundurmak ruhsatını bahşetmiştir (38).

İki asır sonra, Sultan Melik-ül-Müeyyed Ahmed bin Aynal, bu ahitname ile ondan sonra verilenleri şu veçhile teyidetmiştir: «... Ticaret için mülkümüze geleler (Venedik tüccarı), gerek mallarınca ve gerek şahıslarınca emniyet-i tämme ve kâmileye nail olalar. Tarafımıza sık sık elçiler gönderesin (sultan, 1457 den 1462 senesine kadar Venedik cumhuriyeti doğallığında bulunan Pasquale Malipiero'ya hitabediyordu ve bu teyit senesinde konsolosların da muafiyetleri ve hukuku mahsus surette teyidolunmuştur), ve dostluğumuzu idame için bize mektuplar yazasın. Bütün tüccar memleketimizde serbesttirler; hiç vergi vermeksizin gidip gelmede ve ticaretlerini yapmada hürdürler; zira biz daima onları güzelce koruruz ve saye-i adalet-i şerifemizde tutarız...»

Osmanlı Devleti padişahı I. inci Mahmut tarafından Fransa kırımına verilen mezkûr (39) 1740 tarihli kapitülasyon ahkâmınca, konsoloslara bahşolunan imtiyazlar — ki ya mahsus muahedelerle veya her muahedeye konulan «en ziyade müsaadeye nail millet muamelesi» şartı tahakkuk edince kendi kendine yani ihtara ve mutalebeyle hacet olmaksızın, teşmil tarikiyle, diğer milletlerin mümasil memurlarına da bahşolunanların aynıdır — şunlardan ibaretti: konsolosların şahıslarının ve ikametgâhlarının taarruzdan masuniyeti, ceza ve hukuk dâvalarında mahalli kazaya asla tâbi olmamaları; bütün vergilerden ve resimlerden de mutlak surette müstesna ve muaf tutulmaları; elçilerin mücamele yollu mazhar oldukları ihtirammat ve teşrifata onların da mazhar olmaları; gerek ceza gerek hukuk işlerinde kendi tebaaları üzerinde kaza hakkına malik olmaları (40).

(37) Şuraya bakınız: kısım I, § 3, not 11.

(38) Ch. Lyon-Caen, *Grande Encyclopédie*, s. 60 ve alt tarafı.

(39) Kısım I, § 3.

(40) Ahmet Reşit, mezkûr eser.

§ 6. — *Muahede. Rehineler.*

«... Allah ahitlerini nakzederek hıyanet işliyenleri sevmez» (Kur'an, Enfâl suresi VIII, âyet 59). Bu sebeple, Allah, Kitab'ının birçok yerinde, ahde mutlaka vefa etmelerini insanlara emrediyor: «... Verdiğiniz sözü yerine getirin; her ahitten mesulsünüz» (İsra suresi XVII, âyet 34). «Muahede yaptığınızda Allahın ahidini yerine getirin: Allahı kendinize kefil ederek bağlandığınız yeminleri tekidettikten sonra bozmayın; çünkü Hak Taalâ yaptığınızı bilir» (Nahl suresi XVI, âyet 91). «Ey iman edenler; yaptığınızın farkında olarak Allah ile Peygambere hıyanet etmeyin ve aranızda emanetlerinize hıyanet etmeyin» (Enfâl suresi VIII, âyet 27). «O mü'minler ki... emanetlerine, ahitlerine riayet ederler... muhakkak ki umduklarına ererler. Bunlar o vârislerdir ki en yüksek cennete (Firdevse) vâris olurlar ve onlar orada daim kalırlar» (Mü'minun suresi XXIII, âyet 8, 10-11). «... Bunlarla (sizinle muahede yaptıktan sonra taahhütlerini tamamiyle ifa ederek ondan bir şey eksiltmiyen, aleyhinizde bir kimseye yardım etmiyen müşriklerle) muahedenin müddeti tamamlanıncıya kadar muahede ahkâmına riayet edin. Hak Taalâ (ahitşikenlikten) sakınanları sever» (Tevbe suresi IX, âyet 4). «... Onlar dürüst davrandıkça siz de onlara karşı dürüst davranın. Allah (ahit bozmaktan) sakınanları sever» (Tevbe suresi IX, âyet 8). «... Bir millet diğer bir milletten sayıca üstün olduğu için yeminlerinizi aldatma âleti yapıyorsunuz (41). Hak Taalâ sizi bununla deniyor...» (Nahl suresi XVI, âyet 92). «... Kim ki sözünü yerine getirir ve (fenalıkta, haramdan) sakınır ise (bilsin ki) Allah sakınanları sever» (Âl-i İmran s. III, â. 76) (42).

(41) [Bu âyetin tefsirinde deniliyor ki: İslâm düşmanları, sayıca Müslümanlardan çok oldukları için taahhütlerini, yeminlerini tutmak istemezlerdi. Müfessirlerin çoğu âyetin Kureyş tarafından takibolunan hareket hattını ifade ettiğini söylerler. Fakat âyetin beyanı ahitlerini hiçe sayanların hepsine şâmilidir. (Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu - Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri*).]

(42) [Bu âyeti matlup veçhile anlamak için ondan evvelkini de okumak lâzımdır: «Ehl-i kitap arasında öylesi vardır ki ona bir kantar (altın) emanet etsen onu sana öder. Öylesi de vardır ki ona bir dinar emanet etsen isteyip durmadıkça onu sana ödemez. Çünkü bunlar: «Bu ümmilerin malını almakta vebal yoktur» derler ve Allaha karşı bile bile yalan söylerler» (Âl-i İmran suresi III, â. 75). İşbu 75 inci âyetin tefsirinde deniliyor ki: «Yahudiler kendilerini Araplara karşı herhangi taahhütten azade sayarlardı ve taahhütlere riayet etmezlerdi. İslâmiyet ise her taahhüdün yerine getirilmesini ister». Bizce asıl maksut olan 76 ncı mezkûr âyeti ise Fahr-i Razi şu veçhile tefsir etmiştir: Bu âyet ibadetlerin envanını kendisinde toplamıştır, zira ahde vefa Allaha ait hak-

Bir akdi halledip, çözüp kaydından kurtulmak ancak evvelden mefsuhiyetinin ihbar ve ilânı ve her şeyin sabık, yani ahitten evvelki, hale (meselâ ahit emânı mutazammınsa emânın itasına takaddüm eden vaziyete) ircaı (nitekim emândan istifade edenlerin emin yerlere vardırılmaları) iktıza eder; şeriatın kat'iyen menettiği gadir töhmetini defetmek ancak bu suretle mümkün olur (43).

Muhammedin halefleri imza ettikleri muahedelere sıdk ile riayet etmişlerdir. Seferber ordulara verdikleri talimatta bu ihlâs vazifesini hatırlatmışlardır. Ebu Bekir kumandanlarına: «Söz verdi-

larla kulun haklarının hepsini edaya şâmil olduğundan, Allahın tekliflerinin hepsini camidir, çünkü ahitte Allahın tekliflerinin hepsi dahildir.]

(43) Mâverdi, c. II, s. 79; Siyer, c. I, s. 100, 108, 118, 198; c. II, s. 187, 190. [Mekkenin fethinden sonra ilk Hac, «Hacc-ı ekber», esnasında, Müslümanlarla putperestler arasında akdolunup putperestler tarafından ahkâmına riayet olunmayan muahedenin dört ay sonra mülga olduğu ilân edilmiş, Ebu Hüreyre bu «beraet ilânı» nı mükerreren okumuş idi. Bu beraet ilâmını mutazammın olan âyetler şunlardır: «(Ey mü'minler!) Müşrikler içinde muahede yaptığınız kimselerle, Allah ile Peygamberin ilişiklerini kestikleri malûm olsun» (Tevbe suresi IX, âyet 1. Bu âyetin tefsiri aşağıda beyan olunacaktır). «(Siz müşrikler) yeryüzünde dört ay dolaşın. (Size verilen bu müsaade yüzünden Allahı âciz bıraktığınızı sanmayın). Bilin ki Allahı âciz kılamazsınız. Allah kâfirleri rüsvâ edecektir» (aynı sure, â. 2). «Allah ile Peygamberi tarafından, Hacc-ı ekber günü malûm olsun ki Hak Taalâ da, Peygamberi de müşriklerden beridir» (aynı sure, â. 3). «Sizler tevbe ederseniz hakkınızda hayırlı olur. Yüz çevirirseniz bilin ki siz Allahı âciz bırakamazsınız. (Allah sizi te'dip ve tenkile kadirdir). Kâfirlere acıklı azabı müjdele!» (aynı sure, â. 4). «Fakat sizinle muahede yaptıktan sonra taahhütlerini tamamen ifa ederek ondan bir şey eksiltmiyen, aleyhinizde bir kimseye yardım etmiyen müşrikler müstesnadırlar. Bunlarla muahedenin müddeti tamamlanıncıya kadar ahkâmına riayet edin. Hak Taalâ (ahitşikenlikten) sakınanları sever» (aynı sure, â. 5. Bu âyetin de tefsiri aşağıda gelecektir). Yukarıda zikrolunan Tevbe suresi âyetlerinden birincisinin tefsirinde deniliyor ki: Bu âyet ile onu takibeden âyetler birlikte okunursa, bilhassa dördüncü âyetten, fesholunan muahedelerin, muahede ahkâmına riayet etmiyen, bilâkis ikide birde bunları nakzeden müşriklere ait olduğu tamamiyle anlaşılır. Hakikatte, putperest Araplar Müslümanlarla yaptıkları muahedeleri hep bozarlar (Enfal suresinin 57 nci âyetine bakınız. Bu âyet aşağıda naklolanacaktır), buna rağmen Müslümanlar onlarla yine muahedeler yaparlardı. Fakat artık bunlara itimadetmeğe imkân kalmamıştı. Onun için, bu çeşit müşriklerle yapılan muahedelerin feshi lâzımgelmişti. Zikri geçen Enfâl suresi (VIII)-nin 57 nci âyetinin meali: «Onlar ki muahede yapar, sonra her defasında ahitlerini bozarlar ve muahede bozmaktan sakınmazlar...» Zikri geçen Tevbe suresinin 5 inci âyetinin tefsiri sadedinde *Tanrı Buyruğu, Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri*'nde deniliyor ki: «Muahedelere riayet eden yalnız iki kabile vardı: Damra ve Kanana (Abu Hayyan ve Razi). Âyet-i Kerime Müslümanların putperestlerle dinleri yüzünden değil, fakat muahedeleri bozmaları yüzün-

ğiniz vakit ahdinizin şartlarını ifade mütekayyit olunuz» demiştir (44).

Taahhütlere riayette gayet itina ve takayyüdedilmesini mutazammın olan şu esasî kaideden Muhammed, peygamber sıfatiyle kendisi için pek ağır, pek elîm olan hallerde bile, inhiraf etmemiştir. Mekkenin fethinden evvel Kureyş ile akdettiği bir muahedede (Hudeybiye muahedesi), Muhammedin tarafına geçecek Kureyşîlerin iadeleri meşruttu. Muahedenin metni henüz kararlaştırılmıştı ki [Ebu Cendel adlı] bir Mekkeli, Peygamberin huzuruna gelip, Müslüman olduğunu söyledi. Kureyş murahhası (ki bu firarî ve mülteci mühtedinin babasıydı) bu adamın hemen reddini istedi; ve Muhammed, ashabının teessür ve infial ile söylenmelerine bakmıyarak, mülteci Müslümanı, ahde riayeten, teslim etti (45).

Rumların hükümleri altında bulunan şehirler ahalisinin Müslümanların hükümetlerine tebaiyeti mırıldanıp söylenmeksizin kabul etmelerinin başlıca sebebi, Müslümanların (vicdan ve din hürriyetine, ibadet ve âyinlerinin serbestçe icrasına, mülkiyet hakkının mahfuziyet ve mer'iyetine, ilh. mütaallik) taahhütlerine sadık kalmalarıydı (46). Araplar, Şamı fethettikten sonra, Héliopolis (47) ve Emèse (48) e müteveccihen yürüdüler. Mütarekeler yapıp ve emânlara bahşedip «bunların hükümlerine sıdık ve hulûs ile riayet ettiler; ve Halifenin vekili, Baalbek surlarından içeriye girmemeğe söz vermiş olduğundan, ta halkın muhtelif fırkaları bir ecnebi efendînin, kendilerini tesahüple idare ve himaye edecek bir yabancının, müda-

den harbe mecbur olduklarını apaçık gösterdiği halde Hıristiyan bir münekkit, Müslümanların mahza hasımlarını kılıç kuvvetiyle Müslüman yapmak istediklerini söyler. Bu münekkit Vherry'dir. Müslümanlar putperestleri dinlerinden çevirmek için harbetmiş olsaydılar, müşriklerden kimseyi istisna etmemeleri icabederdi. Halbuki yeni harbin sebebi siyasî idi; o da muahedeleri bozmaktı. Sebep dinî olsaydı, müşriklerden kimseyi ayırdetmemek lâzımgelirdi.»]

(44) Kısım II, fasıl 1, § 2.

(45) İbn-i Hişam, s. 748. *Feth-ül-Bâri*, c. v. s. 224. [Ebu Cendel Peygamberin huzuruna geldiği vakit henüz muahede imza ile tekemmül etmemiştir; fakat Peygamber onu tam telâkki etmiş olacak, çünkü söz vermiş bulunuyordu; nitekim Ebu Cendel'e söylediği sözler — ki *İslâm Tarihi*'nde naklolunmuştur (c. I. s. 420 ve alt tarafı) — bunun böyle olduğuna delâlet ediyor. Peygamber Ebu Cendel'e bakarak: «Sabret! Tahammül et! Cenab-ı Hak sana ve seninle beraber bulunan mazlumlara halâs yolunu gösterecektir. Biz bir musalâha akdettik, onun ahkâmını nakzetmek bize düşmez».

(46) Sédillot, mezkûr eser, s. 134.

(47) Kahire civarında, bugün harabolmuş, şehir.

(48) Suriyede, Nehr-ül-Âsi (Oronte) kıyısında, bugün harabolmuş, şehir.

halesini istirham edinciye kadar, çadırında sükûnetle oturdu» (49). İspanyanın Arap hükûmetine tâbi bulunduğu devirdeki vakayiini garazsızca nakleden müverrihler İslâm hükûmetinin, taahhütlerinden nükûl ettiğini gösterir hiçbir vak'a zikretmiyorlar; bilâkis, bitaraf tarihler diğer âkit taraflarda daima, ahit nakızları görüldüğünü ve bunların ahdi ihlâl fiillerini *esas olmak üzere, kurulmuş bir kaideye imtisal ederek*, işlediklerini, çünkü papazlar Hıristiyan hükümdarlar, «kâfirler» e verilen sözün asla muteber olmadığını İncil namına — heyhat! — beyan ve telkin ettiklerini yazıyorlar. İncil-i Şerif'e isnad olunan bu talim ve telkinin birçok misali görülmüştür. Leon kralı tarafından Kurtuba halifesi Mansur'un nezdine gönderilen piskopos, dinî sebepler iradederek, üç günlük bir mütareke istedi; takındığı mütaazzımane ve mağrurane tavra ve edep yolundan inhi-rafla söylediği küstahça sözlere rağmen (50), matlûbu derhal is'af olundu; halbuki ita olunan üç günlük mütareke, verildiği gün, güneş battıktan üç saat sonra, bozuldu: muhacimler, Arapları, askerî hareketlerin tatil olmasına dair vâkı olan ahde güvenerek ordugâhlarında uykuya dalmış sanıyorlardı (51). Kudüs ve Kıbrıs kralı olup 1187 de Taberiye muharebesinde Müslümanların eline esir düşen ve Salâhaddin'in âlicenâplığı, büyük gönüllülüğü sayesinde esaretten kurtulan Guy de Lusignan serbest kalır kalmaz, Müslümanlara karşı artık harbelmiyeceğine dair etmiş olduğu yemini *piskoposlardan mürekkep bir meclisin tasvip ve karariyle iptal etti*. Lusignan'ın bu hareketinden bahseden Gautier Vinisauf, evvelâ, korku ile (?) verilen sözlerden nükûl münasip olduğuna; ondan sonra, gelmekte olan Haçlılar güruhunun Lusignan'ın şahsında bir reis ve bir kılavuz bulduklarına mebni, Hıristiyan hükümdarın kendisini yemininden tahlis ettirmekte haklı bulduğunu söylüyor (52). Vinisauf'un sözlerini naklederken «korku» kelimesinden sonra bir istifham işareti koydum; bu işareti koyuşum, zikrettiğim rivayetin sıhhati bence meçhul olduğunu, daha doğrusu, o bapta pek haklı, pek yerinde olarak şüphe ettiğimi, göstermek maksadına matuftur. Filvâkı, her kim ki sultan Salâhaddin-i Eyyubî'nin sec'yesine ve hayatına vâkıftır, elbette böyle bir lâfı hiç değilse muamma kabîlinden bir lâkırdı sanır. «Bu İslâm hükümdarının zatında Müslümanların en güzel sıfatları mücmel bu-

(49) Gibbon, mezkûr eser, c. II, s. 458.

(50) Şuraya bakınız: kısım I, § 4.

(51) Şuraya bakınız: kısım II, fasıl IV, § 1.

(52) Michaud, *Histoire des Croisades*, c. II, s. 52 ve 93.

lunuyordu... Alicenaplık, muahedelere sarsılmaz sadakatle riayet, hulûs ve samimiyetle dindarlık, adalet, düşmana galebe ile muzafferiyette itidalle davranış...: seciyesinin başlıca alâimi işte bunlardı» (53). Hıristiyanlar tarafından Müslümanlara verilen sözün bâtil olduğunu mutazammın olan mebde asırdan asra intikal ederek mahfuz kalmıştır. 1444 Temmuzunun 12 nci günü Szegedin'de Macar kralıyla Osmanlı padişahı arasında sulh akd olunmuştu. Muahede iki taraftan yeminle teyid olunmuş, Vladislas (yahut Ladislas) İncil üzerine, sultan Murad da Kur'an üzerine yemin etmişlerdi. On yıl müddetle akd olunan muahedenin tarihi üzerinden henüz on gün geçmişti ki papanın elçisi kardinal *Julien Cesarini* kiralı meclisinin âzasına, mukaddes teslis, celil-üs-şan Meryem-i Betül, aziz (saint) Etienne ve Ladislas (54) namlarına olarak yeniden ettirdiği yeminle muahedeyi iptal ettirmişti. Kardinal Julien kralın kalbinde hâsıl olan dağdağayı gidermek için, kâfirlere verilen sözü tutmakta mecburiyet olmadığını iddiaetti (55); ve Türkler muahedeye imtisalen Sırp kalelerini ret ve teslim ederlerken Macaristanla müttefiklerinin orduları Osmanlı Devleti hudutlarını geçtiler (56). Bartelius ile

(53) Sédillot, mezkûr eser, s. 286.

(54) Lehistanın ve Macaristanın «patron» ları yani pirleri ve hâmileleri makamında tutulan «aziz» ler.

(55) Şu esere müracaat: Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, (Osmanlı Devleti Tarihi), Hellert'in tercümesi, Paris, 1835, c. II, s. 306 ve 307. Bodin, *Livres de la République* adlı ölmez eserinde: «Verilen sözü, kendisine söz verilmiş olanın bu söze lâyük olup olmadığına bakmıyarak, tutmak gerektir, zira aksi takdirde daima Allahın izzetine dokunmak ve cumhuriyetin namusunu lekelemek muhatarası vardır» der.

(56) Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Hellert'in tercümesi, Paris, 1835, c. II, s. 301, 308 ve 309; Gibbon, mezkûr eser, c. II, bap LXVII.

Papa Sngène'in yeğeni, Hıristiyan donanmasının amirali kardinal *Condumier* ile Macaristanda Papanın elçisi, kâfirlere müsait davranarak onlarla muşalâha akdetmiş olmasından dolayı kralı alenen takbih ettiler. Verdiği ve yeminle tevsik ve teyideylediği sözden dönüp mütarekeyi bozmasını istediler, ve kral yemin nakzının dinen caiz bir fiil olabileceğini idrak edemediğinden, Papanın elçisi şu esaslara müstenit bir hükümle kralın vicdanî azabını giderdi: 1) Verilen bir sözün âmme menfaatine hâlel ve zarar getirir olması takdirinde ondan nükûl caizdir; 2) İnsafa, adalet ve hakkaniyete mutabık olan yeminin tutulması vacip ise de, umumun helâkine müeddi olan bir yemin bâtildir, keenlemyekündür, edilmemiş gibidir; 3) Allah mâkul olmıyan, akıselime uymıyan vaitleri tasvibetmez; binaenaleyh verilen bu gibi sözlerle yapılan akitleri çözüp onları verenlerin zimmetlerini ibra eder. Şu esaslardan birincisinin ifadesinde zikrolunan «âmme menfaatleri» Rum Kilisesinin menfaatlerinden ibaretti: Rum Kilisesi Lâtin Kilisesine inkıyat izhar ediyor, yahut onunla birleşmiş gibi görün-

onun sözlerini aynen kabul ve nakleden müverrihlerin dediklerine göre (57), şehzade Mehmet (bilâhare Kostantiniye «fatih» i olan Mehmet), kardinal Julien'in Vladislas huzurunda beyan etmiş olduğu delillerin aynı delâili ityan ederek, yani «kâfirlere verilen sözü tutmağa kimsenin mecbur olmadığını» söyleyerek, bir muahedenin hükmünü infaza mümanaat etmiş; Hammer «Rum müverrihlerinin yalanlarını» ispat eden olayları söylüyor; namus, *Histoire de l'Empire Ottoman*'ın Türk düşmanı müellifine şu hakikatî söyletiyor: «Binaenaleyh ona [Mehmed'e] atfolunan hiyanet Tarih'in sebepsiz, asılsız, uydurma bir isnadından ibarettir» (58). «Tarih'in» değil, «masalcıların» diyebilirdi! İskender Bey (Jorj Kastorya) Fatih Sultan Mehmet'le musalâha akdetmiş bulunduğu esnada Papa II'nci Pie Türklere karşı yeniden bir Haçlılar harbinin açılması lüzumunu Hıristiyan âlemine vaız yolu ile beyan ve ilân etti. Arnavutluk beyi *Papa'nın elçisinin* ısrarlarına dayanamayıp ahdi bozdu. *Dıraç Piskoposu*

yordu. Kostantiniyenin çaresiz Türklerin servetlerine mukavemet edemiyerek ellerine düşeceğine kanaat hâsıl eden Rum Kilisesi reisleri, ki imparatorla patrik idiler, sakınmak mümkün olmıyan bu sukut felâketinin vukuu anını hiç olmazsa uzaklaştırmak için, Roma Kilisesinin üstünlüğünü tasdik ve Ekanîm-i Selâse'den Ruh-ül-Kudüs'ün diğer uknumlardan, yani baba ile oğuldan, sudur ettiğini ikrar ve itiraf etmişlerdi. Zikrolunan esasların ikincisinde, umumun helâkine bâis olmak hasebiyle insafa, adalet ve hakkaniyete uygunluğu inkâr olunan yemin kendilerine göre bile o kadar isabetliydi ki kiral padişaktan büyük menfaatler istihsal etmiş ve o büyük ruhanî reislerin bile itirafları veçhile mütareke «zaferden sonra» imzalanmış bulunuyordu; fakat bu kilise uluları Müslümanları toptan ve kökten yok edecek bir harbin cereyanını istiyorlardı. Binaenaleyh kiralın vaidi «gayrimâkul, akliselime gayrimuvafık» değildi ki Allahın rızasına muhalif olsun ve zikrolunan esasların üçüncüsünde beyan olduğu veçhile feshedilsin. Her ne hal ise, zikrolunan esaslar mucibince, kardinal kiralı ve ordusunu peşin olarak günahattan tebriye etti, ve Macarlar tekrar silâha sarıldılar... Lâkin sultan Murad Varnada muharebeyi kazandı; bu muharebe de ölenler arasında kiral ile kardinal da vardı. «Muharebenin başlangıcında, padişah gökyüzüne teveccüh ederek ve düşmanlarının demincek bozdukları muahedenameyi koynundan çıkarıp semaya doğru kaldırarak, yüksek sesle: «Ya İsa! Senin namına yeminle tevsik ve te'kid ettikleri şu ahdi görüyorsun... Yeminlerinde hânis olanları cezalandırmak sana düşer» dedi. Daru, kitabında (*Histoire de la République de Venise*, 1919 tab'ı, c. II, s. 349-351) Varna muharebesinin menşeyini ve nasıl cereyan ettiğini bu minval üzere hikâye ettikten sonra şu sözleri ilâve ediyor: «Bu savaş Haçlılar muharebelerine hitam verdi, Rum imparatoru da bir mevcudiyet bakiyesini, bir ömür artığını muhafaza edebilmek muradına ermiş, kâm almış oldu ve aşırı saadet buldu.»

(57) Bartelius, *De Vita et gestis Scanderbegis*, Lomicerus'de, f. 89; Ameilhorn, *Continuation à l'histoire du Bas-Empire*, XXVIII, s. 61.

(58) Hammer, mezkûr eser, s. 347-348.

Paolo Angelo, İskenderi sulhun nakzına tergip ve teşvikle sevk etmek için aynı haince delili ityan ve istimal etti, yani kâfire verilen sözü tutmakta mecburiyet olmadığını ileri sürdü (59). [1423 ten 1457 ye kadar Venedik cumhuriyeti reisliğinde bulunan] Foscari Venedik senatosunda âzaya hitaben diyordu ki: «Otuz yıldan beri o (Kanunî Sultan Süleyman) bizimle sulh ve müsalemet halindedir, *Muahedelerle riayet ediyor*, hattâ bu anda bile bize, muahedelerin devam etmesini teklif ediyor. Her ne kadar bize karşı bazan cebir ve şiddet göstermiş ise de, bu fiilleri tahrik olmaksızın işlememiş olduğunu tasdik ve teslim etmek insaf lâzimesidir, ve bu fiillerden dolayı belki ondan ziyade bizimkilerden şikâyet etmemiz gerektir» (60). Az vakit sonra Papa, imparator ve Venedikliler arasında ittifak akdoldu; ittifaka Avusturya arşidükü ve Romenler kiralı da alındı. Bu ittifak hakikatte tecavüzî idi: zaten gûya *Hıristiyanlığı müdafaa için vâkı mücadeleler suretinde gösterilen ve böyle tasvir edilişi asılsız, riyakârlıktan ibaret olan sair bütün Haçlılar muharebeleri hakikatte hep tecavüzî idi*: 1583 te müttefikler Türklere karşı harbe giriştiler (61). Daru *Histoire de la République de Venise* adlı kitabında, Hıristiyan hükümdarların «o vaktin âmme hukukunun bir esası kaidesine: Papanın tasvibetmediği bir mü'areke (yani musalâha) hükümünü mer'iyet mevkiinde tutmak mecburiyeti olmadığını mutazammın bulunan düstura, istinadettiklerini» söyler, ve sözünü misal olarak birçok vak'alar zikriyle teyideder.

Yemin bozmayı hukukta, alehusus milletler hukukunda, bir düstur haysiyetinde ikame eden bu tehlikeli nazariyeyi o zamanın Hıristiyanları yalnız Müslümanlarla münasebetlerinde tatbik etmekle kalmayıp kendi aralarında da fiil mevkiine getiriyorlardı. «Muahedeler dinî mahiyet iktisabedince (62), Papa (ki İsanın resulü «aziz» Pierre'in halefi olmak sıfatiyle haiz olduğu sultaya istinaden — Torrellas muahedesini gibi — muahedeleri teyidedegelmekte idi) ahitlerin koruyucusu olduğunu ve ruhanî kaza hakkını haiz olmak haysiyetiyle muahedeleri nakzedenleri cezalandırmak salâhiyetine malik bulunduğunu iddia ediyordu... Lâkin yazık ki Papalar muahedeleri

(59) Hammer, mezkûr eser, c. III, s. 122 - 123. Hammer, naklolunan sözlerine ilâveten, başpiskoposun idare ettiği müzakerelerin muvaffakiyetle neticelenmesi üzerine kardinal külâhına nail olduğunu yazıyor.

(60) Daru, *Histoire de la République de Venise*, c. IV, s. 34.

(61) Daru, mezkûr eser, IV, 34.

(62) Les Serments de Strasbourg, 842; le Traité d'Arras, 1453; le Traité de Péronne, 1462; le Traité des Pyrénées, 1659, ilh.

feshetmek salâhiyetini ekseriya suiistimal etmişlerdir (63). IX. uncu Grégoire (Ugolin), Kudüs kiralı sıfatını da haiz olan imparator II. nci Fréderik ile Mısır sultanı arasında akdolunan muahedeyi bozmağa sultanı teşvik etti; bununla beraber müzakerelerinde muvaffak olmadı. Yine Papalardan VI. nci Clément günah çıkarıcı sıfatıyla Fransa kiralınının hizmetlerinde bulunan papazlara, uygunsuz görülen, muvafık bulunmayan taahhütlerin iptali için tam serbesti vermişti. (Dindar, sofı) Şarlken ile («Kilisenin büyük kızı» diye anılan Fransa'nın kiralı) I. inci François'ın Madridde imzaladıkları musalâhaya, âkitlerden hiçbirinin bu misakı bozdukmak için Papalık makamına müracaat etmemesi şartını dercetmiş olduklarını insan görünce hayrette kalır» (64). «XVI. nci asrın sonunda Fransa kiralına bir Papa, hükümdarın, hikmet-i hükümet muktezasına tebaan ve takbihe lâyük olmaksızın, muahedeler yapmak, onlardan dönmek, ittifaklar akdetmek ve onları terkeylemek, yalan söylemek, ihanet etmek ve bunlara benzer bütün diğcr şeyleri yapmak hususunda kudret ve salâhiyet sahibi olduklarını söylemeğe cesaret etmiştir» (65).

Acaba şimdiki halde muahedenin talihi nicedir? Acaba bahtı yâver mi, hali daha iyi midir? Âkitler daha namuslu mu olmuşlardır? Yahut zamanımız ahitşikenler, kötülüğü taklidediciler yetiştirmek hususunda daha feyizli, daha bereketli midir?

«*Pacta sunt servanda* düsturu sayesinde anarşiden çıkıldı. Taahhütler bağlar, vecibeler mecburiyet altına sokar... Kartacanın kötü niyetle vâkı hareketlerine hakaret nazariyle bakmayı bize asırlardan beri öğretiyorlar. Mütahassıslar dört bine kadar muahede yapmağa muvaffak olmuşlardır. An'anevi formüllerine rağmen *rebus sic stantibus* şartının tesiriyle gizlice müteessir ve musaptırlar... Bugün âr ve hayâ ölmüştür. Ölmüş ve defnedilmiştir. Muahedeler, daha mürekkepleri kurumadan, henüz mühürlerinin mumları soğuyup salâbet kesbetmeden yırtılıyor... Vecibeler artık mecburiyet altında tutmaz oldu» (66). «Milletlerarası mukaveleler zamânetten, teminatian

(63) R. Redslob, *Histoire des grands principes du droit des gens*, p. 123.

(64) Keza.

(65) Prof. Sioto Pintor, *Nature et principes essentiels du droit international public et privé* (Devletler umumî ve hususî hukukunun mahiyeti ve aslî mebdeleri), «İktisat, İstatistik ve Teşri Cemiyet-i Mülûkiyesi Mecmuası» olan *L'Égypte contemporaine* (Muasır Mısır), c. XXVI. Kahire, 1935, s. 239.

(66) Prof. Joseph-Barthélemy, *Institut* âzasından, *Le Temps*, 14 nisan 1936. Biraz evvel (şubat 1936) *Nacht Ausgabe* adlı bir Alman gazetesi, 1919 den beri Avrupada yüz on muahede akdolunduğunu hatırlatıyor ve her yeni imza evvelkilerin tesirsizliğini ispat ettiğini söylüyordu.

mahrum bulunuyor. Cenevre usul ve kaideleri müeyyidesizdir. Hukuk manzumesi eczasının irtibatlarını — bir makinenin aksamını birbirine merbutiyet halinde tutan demir kuşaklar gibi — temin eden bağlar bütün memullerin hilâfı çıkıyor. Muahedelerde karar ve sebat olmaması medeniyetin gerilediğini teyideder alâmetlerdir» (67). İtikat ve itimat, ahde inanç ve güven, gözden düşüp âkıbet kökten sökülüp atıldı, fakat boş kalan yerine iyi bir şey, değerli bir nesne dikilmemiştir...

«Dotation Carnegie» (68) nin milletlerarası münasebetlerle ve talim ve terbiye işleriyle meşgul olan kısmın direktörü Mr. Nicholas Murray Butler'in 1936 senesi vakayinini beyan etmek üzere kaleme aldığı raporda şu fıkrayı okuyoruz: «... Hemen hemen istisnasız olarak hükümetler sulhu ifratla övmüş ve ilân etmişlerdir, fakat harp için hazırlıklarını... da hızla ileri götürmüşlerdir. Efkârîâmme bazı hükümetlerin sözüne asla güvenmiyor... *İtimatsızlık* asrî âlemin, karşısında kalmış bulunduğu vaziyetlerden en vahimini ihdas etmiş olduğunu gizlemekte hiçbir menfaat yoktur. Bu hal bir *mânevî yıkılmanın* alâmeti olup yalnızca bu inhidam refahı ve müsalemeti biricik muhkem ve metin esaslarından mahrum bırakmağa ve *kendini medenî sayan* bu âlemi, encamını evvelden idrak ve istidlâl etmek, içinden nasıl çıkılabileceğini evvelce görmek mümkün olmıyan bir hercümerç, bir karmakarışıklık haline düşürmeğe kifayet eder...» En büyük Devletlerden birinin yüksek mertebeli nazırlarından bir zat geçende: «Kendi kendinin belini kırmağa hazırlanan bir medeniyetten tiksindiğini ve utandığını» söylemekte tereddüdetmemiştir. Geçen sene (1936) ilkkânununda Buenos-Ayres'te toplanan «Pan-amerikan» konferansında, Birleşik Devletler Hariciye Nazırı Mr. Cordell Hull, hükümetinin sulhu himaye ve müdafaaya mahsus olmak üzere tertibettiği programı beyan ve teşrih eyledikten sonra, bu programın bilhassa sekizinci bendini ehemmiyetle ve tafsille mevzuu-bahsetmiştir. Programın bu sekizinci bendi şöyle yazılıydı: «Milletlerarası vaziyette istikrarın kıvamı, bakasının medarı olan milletlerarası ihtilâflara, misaklara ve muahedelere riayet.» Mr. Cordell Hull bu sonuncu maddeyi tefsir sadedinde demiştir ki: «Milletlerarası itilâflar kuvvet ve tesirlerini kaybetmişlerdir. Âlem bir tehlikeli hâdise karşısında bulunmakta olup, şöyle ki, yalnız hukuk-u âdiye de-

(67) Jaques Bardoux, *Institut* âzasından, *Le Temps*, 21 nisan 1936.

(68) Amerikalı ağniyadan ve hayır ehillerinden Carnegie'nin teberruatıyla vücuda getirilmiş müesseselerden biri.

ğil, mânevî, ahlâkî hukuk da, hattâ hükûmetlerin iffetleri, namusları bile ayaklar altında çiğneniyor. Bir namus iflâsı vukua geldi...»

Elhâsıl, «hiçbir muahedede karar ve sebat yok. Hiçbir taahhütte payidar olmak, dayanmak hassası yok. Her şeye fütur âriz olmuş, gevşeklik, zaaf gelmiş. Her şey çöküyor; harap, viran oluyor» (69).

Halbuki, ahde riayet, milletlerarası siyasette ahlâk istikametinin münferit sıyanet ve emniyet medarı olan keyfiyettir; her medenî cemiyetin muhkem ve metîn biricik temelidir; bir muahedenin nakzı milletlerarası güveni sarsar, halbuki muahedenin kudsiyetine, hürmetine itikadın bekası bu güvenin varlığına bağlıdır. Verilen söz tutulmayacak olursa, milletler arasında rabıtalı, insicamlı bir hayat, yani sulh ve müsalemet üzere yaşayış, asla mümkün olmaz. Milletlerarası itimada kötü niyetle saldırışlar, ahde sadakat farızası aleyhinde suikastler o kadar çoğaldı ki hükûmetlerin idare ettikleri insanların teneffüs eyledikleri hava endişelerle dolup ağırlaşmıştır, öyle ki idare olunanlar bu gidişle nefes alamaz olarak boğulacaklardır. Bu hal bilhassa küçük Devletler için korkunçtur, zira, Lüksemburg başvekili ve hariciye nazırı olan zatın iradettiği bir nutukta dediği gibi (nisan 1937), «ahde sadakat, zayıfların kuvvetidir».

On üç buçuk asır evvel vazedilmiş olan bir İslâm kaidesi vardır ki bugün, muahedelerin dokunulmaz ve ilişilmez olmaklığı, haliyle, tam ve kâmil hürmetle, mahfuz ve muhterem tutulmaklığı vücubunu, belki fazlaca hararetle, ilân ve iltizam edenler indinde bile hiç değilse itidal haddinden aşırı görülür. Bu kaideye göre, düşmanlar, kendileriyle akdedilmiş bulunan sulhun şartlarını nakzetseler bile, barışı sağlamak üzere alınmış olan adamlarının öldürülmesi — ahdin nakzı halinde bu katlin icrası meşrut olsa bile — caiz değildir. Filhakika, Romalılar Muaviye zamanında taahhütlerini nakzetmiş oldukları ve halifenin elinde rehineler bulunduğu halde Müslümanlar rehin olarak tutulan bu adamların hatline mâni olmuşlar ve: «*Hiyanete sıdık ve ihlâs ile mukabele, hiyanete hiyanetle mukabeleden hayırlıdır*» diyerek onları serbest bırakmışlardır. Peygamberin de bu mealde bir hadisi rivayet edilir; Muhammed demiştir ki: «Sana tevdi olunmuş emaneti sahibine reddet ve sana hiyanet edene sen asla hiyanet etme». Muhasamat başlayınca, rehineler serbest bırakılır, fa-

(69) Jacques Bardoux, *Institut* âzasından, *Le Temps*, 27 şubat 1937.

kat bunlar artık çocukluk çağından çıkmış adam olmuş insanlarsa emin yerlere vardırılmaları, eğer kadın veya çocuk iseler alilelerine iade ve isal edilmeleri icabeder.

Kâfirler, ellerinde bulunan Müslüman rehineleri öldürdükleri takdirde bile Müslümanların ellerindeki rehinelerin masuniyetleri tamamiyle baki ve mer'îdir; zira, yukarıda beyan olunan esasî kaide iktızasınca, kâfirlerin irtikâbettikleri hıyanet rehinelerin kanının dökülmesini mubah kılmaz, velev rehinelerin bu takdirde katilleri şartı muahedeye dercedilmiş olsun; zira rehineler Müslümanlar tarafından emâna nail olmuştur ve emân onlara masuniyet izafe etmiştir; ve ahdın nakzı takdirinde katlin meşrut olmasına gelince, böyle bir şart şer'a muhalif olduğundan lâğiv addolunmak, yokmuş gibi tutulmasını değil midir- (73).

Bazı kimseler sanırlar ki İslâm sarahaten müddetle mukayyet olmıyan muahede yapamaz; başka tâbirle, İslâm ancak mütareke akdedebilir; zira bu kimselerin zu'munca, İslâm ile küfür âlemi arasında harp hali mutat ve daimî haldir. Evvelce de başka bir yerde demiştim (71) ki bu zan yanlıştır, nazariyatta tekzibolunduğu gibi fiiliyatla da yalanlanmıştı. Hal bu merkezde olmamış olsa bile Devletlerin şimdiki davranışlarına, hareket tarzlarına muhalif olmaz. Filhakika, zamanımızda rağbet ve şöhret bulan ademitecavüz muahedeleri, kısa müddetlerle mahdut ve mukayyet olduklarına nazaran, birer mütarekeden başka bir şey midir? Bitaraflık muahedelerine «hayırhâhane bitaraflık», — ki bitaraflık değildir, tarafsızlık anlamına aykırıdır, — adı verilerek bitaraflık mefhumu tersine çevrildiği gibi, sulh muahedesinin mânası da ifsat ve tağyir edilmiştir. Bu hareketler ric'attir, geri gidişlerdir, yapanlar itiraza ve muahazeye lâyıktır, amma yapılmakta olan şeylerdir, olaylardır, Devletlerce taamül mahiyetini alan muamelelerdir. Unutmıyalım ki Devletlerin muameleleri, fiil ve hareketleri, milletlerarası hukukun veya Devletler hukukunun menbaı değilse de menbalarından biridir.

∴

Rehineler hakkındaki şu sözlerimden, ehemmiyetçe mertebesi ötekilerden aşağı olmıyan bir netice daha çıkarmak lâzımgelir ki o da *zararla mukabeleden* İslâmın müteneffir olduğudur; Peygamber: «Sana hıyanet edene sen asla hıyanet etme» demiştir, ve bu kaide-

(70) Mâverdî, mezkûr eser, c. II. s. 87 - 89; *Siyer*, c. II. s. 118 ve 188.

(71) Kısım I, § 1.

den Müslümanlar: «Hiyanete sıdık ve ihlâs ile mukabele, hiyanete hiyanetle mukabeleden hayırlıdır» hükmünü müttefikan çıkarmışlardır. Elhâsıl, Müslüman kemliğe kemlikle mukabele etmez.

§ 7. — Mücrimlerin iadesi.

İki taraf memleketlerinin birinden ötekine kaçanların kendi memleketlerine iade edilmelerine dair olarak akdolanmış en eski muahede Milâttan takriben on üç asır evvel Mısır hükümdarı II. nci Ramsez'le Hita hükümdarı Hitasır arasında mün'akit olandır: tarih, suçlu ve kaçak eşhasın iadelerine dair bundan eski bir muahede zapt ve kaydetmemiştir (72). Fakat bu misal bize o kadar uzak bir vakte râcidir ki, bir hatırşinaslık, bir cemile, eseri olmak üzere, yahut tehdit üzerine, vukubulan bazı iadeler istisna edilirse zikrolunan iki hükümdarın gösterdikleri örnek XIX. uncu asra kadar taklit olunmamıştır diyebiliriz. Ancak XIX. uncu asrın ortalarından itibaren, mücrim iadesi, mütekabiliyet esasına binaen ve milletleri birbirine daha ziyade yaklaştırıp birleştiren mânevî tesanüt fikrinin gelişmesiyle icra ettiği tesire tebaan, milletlerarası münasebetlerde muahede mevzuu edilmeğe başlamıştır; halbuki mücrim iadesi mebdelerini ilk önce vazeden ve bunun dayandığı esası ilk önce akla ve mantığa en uygun bir surette ve en veciz bir tarzda söyleyip anlatan, İslâmiyettir. Filhakika, Kur'an, Mâide (V) suresinin 35'inci âyetinde, diyor ki: «Her kim, bir cinayet işlememiş (bir kimseyi öldürmemiş) veyahut yeryüzünde fesat çıkarmamış olan bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur». Bu söz, siyasi hudutlara ve Devletlerin hâkimiyetleri ve ceza kanunlarının mülkiyeti (territorialité) mefhumlarına müstenit olan nazariyelere itibar etmiyerek, adaletin taksim kabul etmez bir küll teşkil ettiğini ve mücrimlerin her nerede bulunursa bulunsunlar cezaya çarpılmaları lüzumunun beyan ve ilânı değil midir? (73).

§ 8. — Ticarî münasebetler.

Tabiat kanununun mebdeleri mütalâa olunursa görülür ki milletlerin, mahsullerini mübadele etmeleri umumî bir ihtiyaçtan naşidir. Filhakika, tabiat insanların zarurî ihtiyaçlarının def'ine medar

(72) Burgsch, *L'Égypte et les Pharaons*, s. II, s. 71-76. Bu muahedenin metni Prof. Le Fur ile M. G. Chklaver'in *Recueil*'lerinde (Paris, Dalloz, 1928) münderiçtir.

(73) Muhammedin zamanında ve onun tarafından vukubulan meşhur bir iade şurada beyan olunmuştur: kısım I. § 6.

olan mahsulleri, veya faydalı olan yahut yalnız hoş a giden, zevkî okşıyan mahsulâtı yeryüzüne dağıtmış, sağmış olduğundan, alışveriş tertier için olduğu gibi milletler için de bir zaruret olmuştur (74). Bundan dolayı ticaret fikri insanın cemiyet halinde yaşamak istidiyle yaratılışı fikrine, ülfet ve ünsiyet mefhumuna sıkı sıkıya taallük eder: iki fikir arasında alâka, bağlanmış vardır, ve bu münasebetten, bu irtibatdan dolayıdır ki ticaret fikri doğrudan doğruya milletler hukuku mebdelerinden neşet eder (75). Milletler arasında köprü kuran, her şeyden evvel, umumî tarihin mimarı olan ticaret tir (76). Hâsılı, milletlerin birbirine, mütekabilen, taallük ve tebaiyetleri esasının kurulması ve aralarında, milletler hukukunun en büyük mebdelerinden biri olan tesanüt rabitalarının bağlanması ticaret sayesinde vâkı olur.

Müslümanların milletler hukukunun gelişmesine müşareket ve muavenetleri keyfiyeti ticaret bakımından mütalâa edildikte, bu iş tirakin ve yardımın gerek vüs'at derecesi gerek neticelerinin şümul haddi, ihatası cihetiyle misli görülmemiş olduğu söylenebilir. Garbî Asyada ve Akdenizin cenup kıyılarında İslâm hâkimiyetinin ve dininin intişarı ve tevessüü işgal olunan memleketler hakkında iktisat bakımından hakikaten bir nimet olmuştur (77). Muhammedin kendisi de ticaretle iş tugal ederdi. Her yerde İslâmiyetle ticaret birlikte, ayaktaş ve arkadaş olarak, yürüdüler, beraberce terakki ettiler (78); İslâmiyet yalnız ticarete revaç ve inbisat verici olmak sıfatıyla telâkki edildiği halde bile başka hiçbir şeyle kıyas kabul etmez, eşsiz, bir temdini kuvvet olduğu görülür (79); bu kuvvetten milletler hukukunun geniş mikyasta menfaatlendiği muhakkaktır. Hattâ Müslâman âleminin siyasî birliği zeval bulduğu halde bile dinî vahdet, müminler arasında ticarî münasebetlere müsait bir tesanüt vücuda getirmeğe kifayet edecek miktarda baka bulmuştur. Binaenaleyh VII. nci asırdan X. uncu asra kadar olan devir, Müslümanların işgal etmiş buldukları memleketler (Arabistan, Mısır, Suriye, El-Cezire, İran, Türkistan, Şimalî Afrika, İspanya) için madde ten bir refah, feyiz ve ikbal devri olmuştur. Gemilerin seyrüsefer hatları Hint denizinden Afrikanın şark sahillerine kadar imtidade-

(74) Fauchille, mezkûr eser, I. s. 479.

(75) Bry, *Précis élémentaire de droit int. publ.* 6 ncı tabı, s. 115.

(76) Redslob, mezkûr eser, s. 102.

(77) *Grande Encyclopédie*, XII. 61 ve alt tarafı.

(78) Keza.

(79) Keza.

diyordu: bu kıyılarda Kâfiristan hududuna kadar Arap ticarethaneleri tesis olunmuştu. Büyük Fransız Ansiklopedisi'nde «ticaret» bendinin muharriri diyor ki: «İslâmiyet Hıristiyanlıktan pek farklı olup, ticarete çok müsaittir». Kur'an sanat ve ticaretin Allah indinde makbul meşguliyetler olduğunu söyleyerek bunları insanlara tavsiye ediyor: «Kâsipler Allahın sevgili kullarıdır». Bakara suresinin 198 inci âyeti ticarete teşviki mutazammın olan âyetler içinde en keskin mânalı olandır: «(Hac esnasında ticaret ederek) Tanrınızın lütfukeremini aramakta günah yoktur». Cahiliyet zamanında da müşrik Araplar Kâbe'yi ziyaret ve civarındaki çarşı ve pazarlarında ticaret ederlerdi. Muhammedin risaletinden sonra Müslümanlar Hac esnasında ticaret icrasından sakınır olmuşlardı, çünkü bunu yapmakla günah işlemiş olmaktan korkuyorlardı: zikrolunan âyetin nüzulüne sebep budur. Aynı maddeye dair hadislerden birkaçını zikredebeyim: «Sefer ve seyahat ediniz ki sıhhat ve rızkınızda vüsât bulasınız» (80). «Ticareti kesada düşen ve kisipte güçlük çeken adam, Umman'a gitsin, orayı ihtiyar etsin» (81). «Ticaret ediniz: nafakanızın dokuzda birini tedarik eden, size veren odur» (82).

İslâmın ta bidayetinde fakihler ticaret işini gerek Kur'anda gerek hadislerde beyan olunan esaslara göre nizam altına almışlardır. Kur'andaki başlıca esaslar şunlardır: «Ey iman edenler! Birbirinize, muayyen bir vakitte ödenmek üzere, borçlandığınız zaman bunu yazın. Bir kâtip (alacağınızı vereceğinizi) doğruca yazsın (83). Kâtip Allahın öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin. Yazsın. Borçlu olan kimse borcunu ikrar ve imlâ etsin, Tanrısı olan Allahtan korksun ve (borcundan) hiçbir şey noksan bırakmasın. Şayet borçlu olan kimenin akli nâkıs, veya zayıf ise, yahut ikrara gücü yetmezse, onun velisi adalet ve hakkaniyet dairesinde ikrar etsin... Şahitler şahadetleri makbul ve istikametleri maruf kimselerden olacaklardır... Şahit-

(80) M. Arif, *Bin Bir Hadis*, 1889 da Kahirede yazılmıştır, İstanbul, s. 198.

(81) Mezkûr eser, s. 350. Muhammedin vaktinde, Umman ticaretinin vüsâti ve servetinin vefreti ile şöhret bulmuştur.

(82) Ahmet Reşit, *Hukuk-u Ticaret*, İstanbul, 1893, kitap I. s. 33.

(83) Bu kâtip, şimdi «noter» dediğimiz «kâtib-i adil» dir, tarif ve emrolunan iş de noterlik müessesesinden ibarettir. Başka mukavelelerin, kontratların hepsi mevzuu, asıl mânasiyle, «deyn» olanlara temsil edilebilir.

ler çağırıldıkları zaman şahadet edasından imtina etmesinler (84). (Borcun kemiyet itibariyle) büyük küçük olduğuna bakmıyarak vâdesiyle beraber yazmaktan üşenmeyin. (Muamelelerinizi) bu şekilde tespit etmek Tanrı nezdinde daha dürüst, daha makbul, şahadeti ifa için daha sağlam, şüpheye düşmemek için daha yakındır. Ancak elden ele alıp devrettiğiniz (ve peşin yaptığınız) ticaret işlerinde senet yazmamakta vebal yoktur. Alım satımda bulunduğunuz zaman şahit tutun. Kâtibe de, şahide de asla zarar verilmesin. Bunu yaparsanız (zarar verirsiniz) Allaha karşı gelmiş olursunuz. Allahtan sakının. Allah size öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyla bilir» (Bakara suresi II, âyet 282). «Şayet yolcu olur da muamelenizi tespit edecek bir kâtip bulamazsanız rehin alabilirsiniz. Birbirinizden emin iseniz, kendisine emniyet olunan borçlu, borcunu ödesin ve Tanrısı olan Allahtan sakınsın. Şahadeti saklamayın. Şahadeti saklıyanın kalbi günahkâr olur (84^a). Allah yaptıklarınızı tamamiyle bilir» (Bakara s. II, â. 283). «(Şayet borçlu) darlık içinde ise ona genişlik vaktine kadar mühlet verilir. (Borcu) bağışlamak, bilerseniz, sizin için daha çok hayırlıdır» (Bakara s. II, â. 280). «Ölçüye, tartıya hile karıştıranların vay haline! Onlar insanlardan (istihkaklarını) aldıkları zaman tastamam alırlar, fakat insanlar için ölçüp tarttıkları zaman eksik ölçüp eksik tartarlar» (Mutaffifin suresi LXXXIII, â. 1, 2 ve 3). «Riba ile ve insanların maliyle nemalanmak üzere verdiğiniz mal, Allahın nezdinde nemalanmaz...» (Rûm suresi XXX, â. 39). «Onlar ki riba yerler, [kıyamet günü] ancak şeytan çarpmasıyla çarpılmış gibi kalkarlar. Bunların böyle olmaları, ticaret riba gibidir, demelerindedir. Allah alım satımı helâl ve ribayı haram kıldı...» (Bakara s. II, â. 275).

Yukarıda ima ettiğim veçhile, aynı maddeye dair daha başka âyetler vardır; fakat zikrettiğim âyetler, ki başlıcalarıdır, onların nakliyle iktifa ederek, şimdi Peygamberin beyan ettiği esasları da nakletmek üzere hadislere geçiyorum: «Sıdık ve emâneti iltizam eden bir tacir, enbiya ve sıddıkın [tam sıdık, doğruluk sahibi] ve şüheda ile beraberdir». «Biliniz ki ticaretle meşgul olanların memduh ve makbulü, alışverişini güzel eden; kavgasız, münazaasız iş görmekle beraber tatlılıkla borcunu ifa ve alacağını yine güzellikle istifa ey-

(84) Hukuk işlerinde şahadetin mecburî olması pek yakın zamanlarda garp kanunlarına konulmuştur. Bunun gibi, binnisbe yüksekçe bir miktara baliğ olan borçlar için senet, «beyyine-i tahriye», istenilmesine dair ahkâm da yenidir.

(84^a) Bundan evvelki — n. (84) — nota müracaat.

liyenlerdir». «Cenab-ı Hak buyurur ki: birbirine hıyanet etmedikleri müddetçe ben iki şerikin üçüncüsüyüm; her ne vakit ki biri diğerine hıyanet ederse, ben aradan çıkarım» (85).

Ticaretin Müslüman memleketlerinde nizam altına alınması garp-
lıların ticaret kanunları yapmalarından birhaylı zaman evvel vâkı
olmuştur. Esasen bu kanunların en eskisi Haçlılar muharebelerinden
çıkıştır.

«Müste'minler», yani kendilerine emân verilmiş olmakla bun-
dan faydalananlar, İslâm memleketlerinin her yerinde ticaret etmek-
te serbest oldukları halde (86), Müslümanlar Hıristiyan garp ile sulh
ve sükûn içinde ticaret icrasınca büyük müşkülâta uğradılar; hattâ
bazan buna imkân bulamadılar, zira Papa tarafından Hıristiyan âle-
mine emir ve ilân olunan memnuiyet karşısında naçar kaldılar. Ev-
velce söylediğim gibi (87), 1179 da Latran «Consil» i bütün Hıristiyan
garbı Müslümanlarla alışverişten külliyyen menetmişti. Müslümanlarla
ticaret ruhsatını ancak 1345 te Venedikliler Papa XII. nci Benoît'dan
istihsal edebilmişlerdir. Almanyanın Kostantiniye'ye köleler gönder-
diği, İtalyanların da satın aldıkları eşyanın bedelini insanla, hattâ
Hıristiyan esirlerle, ödediği bir devirde garip memnuiyet! (88). Ve-
nediklilerin istihsal edebildikleri ruhsat da memnuiyetten cüz'i istis-
na ile mahsusan verilmiş muafiyetten ibaretti.

Haçlılar muharebelerinin garp ile şark, Hıristiyanlık âlemiyle
İslâm âlemi, arasında ticarete büyük tesiri oldu. Avrupanın iki asır
esnasında şark üzerine döktüğü azim orduların donatılması, azıklan-
dırılması, taşınması büyük ticarî hareket husule getirdi: Marsilyalı-
lar, Pisalılar ve Cenovalılar, alhusus Venedikliler, bu ticarete çok
kazandılar. Haçlılar muharebelerinden hâsıl olan inkişaf Haçlılar As-

(85) M. Arif, mezkûr eser, s. 144, 87-89 ve 95.

(86) *Siyer*, c. I. s. 196.

(87) Kısım I. § 3 ve § 5.

(88) 984 te Béranger'nin elçisi Luitprand'ın Bizans imparatoruna takdim
ettiği hediyeler arasında esirler de vardı; bunlardan dördünün âzası tamamiyle
kesikti: bu çeşit hadımlar çok makbul, çok kıymetli idiler. Bu kabilden esir ti-
careti Verdun şehrine ihtisas etmişti (Daru, *Histoire de la République de Ve-
nise*, 1815 tabı, c. I. s. 92). Afroz edilen ve Avrupanın her tarafında takibata
uğrıyan Venedikliler malca külli zarara duçar olarak batmakla kalmamışlardı,
içlerinde katledilenler de olmuştu. Birçoğu esarete düştüler, ticaret eşyası gibi
eşyadan sayılır oldular; ve bu Hıristiyanlar Papanın bir emirnamesine istina-
den Hıristiyanları başka barbarlara sattılar (Daru, mezkûr eser, s. 484-485).

yadan çıktıklarından sonra durmadı, zira ticaret yapan İtalyan memleketlerinin çoğu Müslüman hükümdarlarıyla muahedeler akdettiler. İslâmın Hıristiyan İtalyadaki cumhuriyetlerin ekserisiyle böylece muahedeler kabul ve akdetmesi de ispat eder ki haddizatında kuvvanî (dynamique) olan İslâm kendi âleminde camit, donup kalmış, bir vaziyette, elinde kâfirin boynuna indirilmeğe müheyya kılıç bulunduğu halde, durur değildir, ve İslâmın hali böyle olduğunu iddia edenlerin sözleri tahkiksiz edinilmiş malûmata dayanır lâflardan, boş lâkırdılardan ibarettir, nitekim, söylediğim gibi, nice vakayi ile tekzibolunmuşlardır. Eğer Papaların muhalefet ve mümanaatlerine uğramamış olsaydı müsalemet yolunda cereyan eden bu münasebetler gereği gibi inkişaf eder de milletlerin âzamî derecede refahlarına, feyiz ve ikballerine bais olurdu: amma Papa «kâfirler» le daimî musalâhaya razı olmuyordu; olsa olsa mütareke imzasına rıza gösteriyordu (Daru, mezkûr eser, c. I, s. 532).

Bir Müslüman şehrine gelen ecnebi ticaret eşyasından öşür alınır, ki emtianın kıymeti üzerinden yüzde on nispetinde tahsil olunan gümrük resminden ibarettir. Bu resmin esası halife Ömer tarafından konulup, Ömer de bu hususta Peygamberin bir emrine istinadetmiş, binaenaleyh zikrolunan ticarî eşyadan yüzde on nispetinde gümrük resmi almalarını «ammal» lere emretmiştir. Ömerin bu talimatı Muhacirin ile Ensar tarafından bir gûne itiraza uğramamış, hakkında ümmetin icmaı vâkı olmuş olmakla tesis edilmiştir (89). Bu resim yalnızca Beytülmal için bir varidat membaı değildi; alınmasının sebebi dikkate lâyıktır: memlekete giren bütün emtia, hükümü elinde tutan halifenin himayesi altına girmiş bulunur; bu himayeyi mezkûr emtia hakkında icra edebilmek, emtiaya bunu temin eyleyebilmek, için hüküm sahibi halife ihtilât ve muvasala yollarının emniyetini mahfuz tutacak tedbirlere tevessül etmek lâzımgelip, bu ise masraflar ihtiyarını müstelzimidir; öşür işte bu masraflara karşılık olmak üzere alınır. Bununla beraber İslâm gümrük tarifesi tam mütekabiliyet esasına müstenittir, öyle ki, eğer bir ecnebi tacirin mensup olduğu memlekete Müslümanlar tarafından ithal olunan eşyadan hiçbir resim alınmıyorsa o memleketten gelen eşya dahi aynı gümrük resmi muafiyetinden müstefit olur (90). 1535 te Kanuni Sultan Süleyman tarafından Fransa kralı I. inci François'ya verilen ve

(89) *Siyer*, c. II, s. 320. *Mâverdi*, mezkûr eser, bap II, s. 144. Şuraya da bakınız: Giriş, § 3 (meşveret bahsi). Aşağıda 91 numaralı nota dahi bakınız.

(90) *Siyer*, c. II, s. 320.

kapitülasyonların ilki olan ahitnamede gümrük resmince mezkûr esas mevzudur: «Türkler kıralın mülkünde Fransızlar gibi öderler, Fransızlar da padişahın mülkünde Türkler gibi öderler» (91).

§ 9. — *İhtilâfların müsalemet yolunda halli ve tesviyesi çaresi olmak haysiyetiyle tahkim.*

İslâmiyet tahkimi medihle iltizam eyler ve İslâm hukuku ihtilâfları halli ve tesviyesi için hakeme müracaati tavsiye eder. Muhammedle halife Ali bin Ebi Talib pek vahim ahvalde tahkime müracaat etmişlerdir.

Muhammed risaletinden evvel de ilm-ü irfanla, akl-ü hikmetle ve reyinde emniyet ve isabetle, sağlamlıkla, tehayyüz etmiş olduğundan, karışık ve müşkül meselelerde hemşerileri kendisini hakem intihabederlerdi ve verdiği hükümler iki hasım tarafın her ikisince de aynı derecede hoşnutlukla kabul olunurdu. Peygamber, Medinenin Yahudi kabilelerinden olup kendisiyle yapmış oldukları muahedeyi haince nakzetmiş olan Beni Kureyza (92) ya karşı harbinde, Beni Kureyza'nın hakeme müracaat teklifini kabul etmişti. Tahkim şu ahval içinde vukubulmuştur: yirmi beş gün muhasaradan sonra Beni Kureyza Peygambere teslim oldular; her ne kadar bu teslim oluş kayıtsız ve şartsız olarak vukubuldu ise de evvelce başka Yahudilerin nail oldukları müsaadeye (93) kendileri de mazhar olarak

(91) [Müslümanlar ticaret maksadiyle ecnebi memleketlere gittikleri vakit götürdükleri eşyadan o memleketlerde yüzde on resim alındığından, halife Ömer de, bilmukabele, bahsi geçen öşrü vazetmişti. Sonraları bu resim yabancılarından yüzde on, zimmilerden yüzde beş, Müslümanlardan yüzde iki buçuk nispetinde alınır olmuştur. Bahis mevzuu olan resmi gayrimüslim tebaa (zimmiler) yüzde beş nispetinde vermekle mükellef tutuldukları halde Müslümanlardan yüzde iki buçuk nispetinde alınması müsavatsızlık gibi görünür ise de hakiate vergice müsavatsızlık zimmiler lehinde idi; filvaki, zimmiler cizyeden ve öşürlerden başka bir vergi vermedikleri halde Müslümanlar zekât da veriyorlardı ve zekât onların besledikleri hayvanlara, sakladıkları paralara da şâmil olarak miktarı zimmilerin verdiklerini geçiyordu. Bu bahsin esası ve daha ziyade tafsili şuradadır: kısım II, fasıl V.]

(92) [Beni Kureyza, Peygamberle muahit ve musalih buldukları halde, Müslümanlara karşı, büyük bir ordu halinde, Medine üzerine yürüyen Kureys ve müttelikleriyle birleşmişlerdi.]

(93) [Medinenin Yahudi kabilelerinden Beni Nadir de Peygamberle muahit ve musalih bulunduğu halde, aleyhinde defaatla suikastler tertibetmişlerdi. Bunun üzerine muhasara olundular. Eşyalarını alıp götürmek şartıyla Medineden çıkıp gitmeğe razı olduklarını söylediler. Peygamber de buna müsaade etti.]

Medineden emniyetle ve bütün eşyalarıyla çıkıp, gidecekleri yere kadar da emniyet üzere gidebilmek için Peygamberin emrini istih-sal edeceklerini umuyorlardı. Fakat bunların hıyanetleri, ki ilk defa olarak vukubulmuyordu, Peygamberi darıltıp öfkelen-dirmişti; bu sebeple, Peygamber bu hainler hakkında lütuf ve mülâyemetle mua-meleye mütemayil değildi. Bununla beraber Benî Kureyza'nın dost-ları olan Evs (94) lerin şefaati üzerine, bir hakeme müracaatle onun kararına mütabaat etmeğe razı oldu. Bu tahkimde bilhassa dik-kati celbeden keyfiyet, tahkime yalnız bir kişi memur olduğu halde bu tek hakemin bile intihabında hasım tarafların her ikisi de işti-rak etmeyip, bu münferit hakemin yalnız ve tam istiklâl üzere Benî Kureyza tarafından seçilmiş olmasıdır (95). Meşru surette hilâfet makamına geçmiş olan Ali, hilâfet iddiasıyla kıyam etmiş olan Şam valisi Muaviyeye açtığı harpte, her iki taraf İslâm dininde olmakla Müslüman kanını dökmek için tahkimi kabul etmişti. Hasım ta-raflardan her biri bir hakem seçti. Ali kimi seçtiyse Muaviyenin bir sebep ve bahane ile reddine maruz olduğundan itirazı def için inti-hap işini birkaç defa tekrarlamak mecburiyetinde kalmıştı. Hakem-ler her iki muhasım orduya yarı yarıya mensup dört yüz askerin huzurunda birleşip hükümlerini vermişlerdir.

§ 10. — *Zararla mukabele.*

Muahede başlıklı 6 ncı bende (§ 6) müracaat.

(94) [Hazrec ailesi gibi Ensar'dan olan Evs'ler evvelce Benî Kureyza'nın müttefik dostları idiler.]

(95) [Başka bir yerde bilmünasebe söylediğim veçhile, Muhammed vahiy telâkki etmediği meselelerde Ahd-i Kadîm'e göre hüküm vermeyi kabul ederdi. Ensardan hakem Saad bin Maaz'ın verdiği hüküm de Tevrat ahkâmına muva-fıktı: «Yahudiler içinde muhasamatta bulunanlar idam edilerek, çocukları esir olacak ve malları ganimet sayılacaktır». Tevrat'ın «Esfâr-ı Hamse» sinde «Ki-tab-ı Tesniye» nin XX. nci babının 10 uncu âyetinde deniliyor ki: «Bir şehre cenk için yaklaştığında, anı sulha davet edesin. Ve eğer sana sulh cevabı ve-rip sana kapılarını açarsa, içinde bulunan kavmin kâffesi sana haraçgüzar olup hizmet etsinler. Lâkin eğer seninle musalâha etmeyip cenk ederse anı muha-sara edesin. Ve Allahın Rab anı senin eline teslim ettikte, erkeklerinin cümle-sini kılıçtan geçiresin. Amma nisvan ile çocukları ve hayvanları ve bütün ga-nimetini, yani ol şehirde bulunanın kâffesini yağma edip Allahın Rabbin sana verdiği düşmanlarının ganimetini yiyesin». Benî Kureyza bu hükmü dinlediği zaman, Tevrate mutabık olduğunu teslim etmişlerdi.]

İKİNCİ KISIM

Harp vaktinde milletlerarası münasebetler

Birinci fasıl

İptidai malûmat

§ 1. Harbin tarifi. Harbin neveleri. Cihad ve gayesi. — § 2. Harp kanunları. — § 3. Harbin ilanı. İslâma «davet». Muhasamata başlamadan evvel ihtar lüzumu.

§ 1. — *Harbin tarifi. Harbin neveleri. Cihad ve gayesi.*

Milletlerarası mevzu hukukta veya Devletler mevzu hukukunda harbin hiçbir tarifi yoktur (1). Meşruiyetine gelince, bazı müellifler, Milletler Cemiyeti Misakından, Locarno ve (Briand - Kellogg Misakı adıyla şöhreti daha şayi olan) Paris Muahedelerinden evvel, harbin sırf tabii hukuktan olarak, milletlerarası hukuk a veya Devletler hukukunda bir gûna esası, mesnedi olmadığı reyindedirler. Şimdiki halde, Milletler Cemiyeti Misakı, ki cemiyetin âzasının kendi aralarında bile giriştikleri savaşlar karşısında aczi tahakkuk etmiştir, bilmem ciddiyetle ve ihtiyaç zımnında anılabilir mi? Malûm olan ahval içinde ortadan kalkan Locarno Misakı hakkında da aynı mütalâa serd olunur. Paris Misakına gelince, «harb» i, fakat fiilen, «kanun harici» edememiştir, zaten hiçbir vakit kanun dahilinde değildi! (2). Demek, Cenevre, Lokarno ve Paris merhaleleri, ki harırdâ tutulmağa, yâd olunmağa değer birer meşhur merhaledir, onlardan evvelki devre dönmüş bulunuyoruz. Bu halde, Profesör Anzilotti'nin reyine iştirak edip de şu mütalâada bulunmak doğru olmaz mı: «Milletlerarası hukuk veya Devletler hukuku bir Devletin ne gibi hal ve takdirlerde silâhla mücadele çaresine meşru surette müracaat edebileceğini tâyin edemez; harp bir olaydır, ki sırf hu-

(1) «Milletler Cemiyeti Misakı'nın tadili zımnında müteşekkil encümenin, bu misakı Paris Misakı ile telif etmek üzere icra ettiği müzakereler esnasında, Almanya murahhası Dr. von Bülow şu noktaya dikkat nazarını celbetmiştir: «Hükümetler, eski mânada harp — ki artık memnu olmuştur — ile zabıta icraatından sayılan fiillerin mahiyetlerini öğrenmeyi bittabi arzu ederler. Halbuki «harb» in tarifi yoktur; harbin tarifini tasavvur ve tertip ile misaka dercetmek ise encümene mürettep bir vazife değildir» (Zabıtnameler, s. 31, 10. v. 1930).

(2) 1 numaralı nota müracaat.

kukî zeminde takdire gelmez; harbi ancak yapılışı, icra edilişi bakımından telâkki etmek münasıptır». Milletlerarası hukuk veya Devletler hukuku siyasete ram olmuştur, onun elinde, onun iradesine tebaiyet halindedir; siyaset ise gittikçe ahlâk istikametinden inhiraf etmekte, öyle ki yakında ona büsbütün bigâne kalacak gibi görünmektedir... Milletler Cemiyeti Misakı bahsine dönelim. Söylediklerimizden anlaşıldığı veçhile, Milletler Cemiyeti Misakı harbi menetmemiştir. Esasen, harbi bertaraf etmek iddiasını mutazammın değildir, hattâ umumî bir surette harbin gayrimeşru olduğu iddiasını bile mutazammın değildir; bazı maddeleri muhtelif noktai nazarlardan harbin aleyhinde bulunmakla, ona hücum temekle iktifa ediyor. 10 uncu madde harbin sebeplerini muhtelif vasıtalarla izale etmeğe çalışıyor. Misakı tetkik ettiğimizde, birtakım haller zikrolunduğunu görürüz ki onlarda harp caizdir, cevazı bakidir. Acaba bu tecviz, harbin zarurî bir adalet fiili, bir nasafet ve hakkaniyet muamelesi olmak üzere görülmesinden mi ileri geliyor? Hayır; bu keyfiyet ondan değil, belki cemiyetin teşkilâtının kifayetsizliğinden ileri geliyor. Her ne hal ise, şurası muhakkaktır ki cemiyetin kuruluşundan beri müteaddit harpler olduğu halde bunların ne önlenmesi, ne de tadili, yani itidalle icrasının temini, mümkün olmamıştır (3). Fütuhât maksadiyle yapılan harplerin yanında başkaları da görülüyor ki karıştırmacılıkta ve yıkıcılıkta ötekilerden aşağı kalmıyor: bunlar, Mr. Murray Butler'ın tâbiri veçhile, «hayata ve âmmâ nizam ve intizamına mütaallik ve, mütaarız, birbirine zıt, felsefi ve esasî tasavvurların, fikirlerin kendi aralarında çarpışmaları»dır (3^a). Ve bu harpler Haçlılar muharebelerinden ve Haçlılar muharebelerine temsil olunan geçmiş zaman harplerinden daha müthiştir, öyle ki, Mr. Butler'in söylediği bu «çarpışmalar» mucip oldukları telefât ve tahribatın kemiyeti ve keyfiyeti itibariyle ne Haçlılar muharebelerine ne de bu mu-

(3) «Bundan yirmi yılı mütecaviz müddet evvel, altmıştan ziyade millet, siyasetçe mesleklerini terviç ve teyit yolunda silâha müracaat etmemekliği taahhüde ettikleri zaman, artık milletlerarası sulh ve müsâlemet devri açılacağı zannedilmiş, bu bapta en büyük, en kuvvetli ümitler peyda olmuştu. Briand-Kellogg Misakında ifade olunan ulvî emeller ve o vakit beslenen sulh ümitleri o vakitten beri felâket korkularına tahavvül etti. Şimdiki dehşet ve milletlerarası gayrikanuniyet rejimi birkaç yıl evvel başladı; bazı memleketlerin diğer milletlerin dahili işlerine haksız olarak karışmalarıyla, yahut muahedeler hilâfına olarak ecnebi memleketlerin istilâ edilmesiyle başladı» (Amerika Birleşik Devletleri Reisi Mr. Fr. Roosevelt'in 5 ilkteşrin 1937 de Şikago'da iradettiği nutuktan çıkarılmış fıkra).

(3^a) Şuraya bakınız: kısım 1, § 6.

harebelerin geçmişteki emsaline kıyas kabul etmez. Bu propagandaların bambaşka korkunç vasıtaları vardır. «Müebbet sulh» unu ahlâk istikameti esası üzerine bina eden Kant'ın mezhebinden ve fertlerin tâbi oldukları ahlâk kaidelerinin aynına Devletlerin de ittiba etmeleri lâzımgeldiğini beyan ve ilân eden «*Kırallığın vazifeleri hakkında teemmüllü araştırmalar ve incelemeler*» müellifinin fikrinden ne kadar uzaklaşmışız!

İnsanı gamlandırılan bu tebyinattan sonra, İslâmın yaptığı harbi hukukî, mânevî, ahlâkî ve ameli bakımlardan tetkik edelim.

Müslümanların «harp» lâfzından başlıca muradettikleri şey, «cihad» denilen ve Allah yolunda, din uğrunda savaştan ibaret olan cihaddır. Başka harpler de vardır: mürtetlere karşı harp, bâgîlere karşı harp, «muharibin» e karşı harp. «Muharibin» tâbirini ileride, bu bahse rücu ettiğim sırada, izah edeceğim.

«Cihad» kelimesi, daima ve mutlaka kâfirlere, dinin düşmanlarına karşı silâhla mücadele mânasını müfit değildir. Bu tâbirin sahih ve tam medlûlünü iyice anlamak için onun muhtelif mânalarını bilmek iktiza eder. «Cihad» lûgati «cehd» kökünden müştak olup, başlıca şu mânalarda müstameldir: 1) Mastar olarak: (yağ yaparken) sütün bilcümle yağını, bütün yağlı unsurlarını (cehd ile, gayret sarfiyle, makduru gayet mertebeye kadar bezlederek) çıkarmak; tamamiyle bir şeye kendini vermek, onunla iştigal etmek; devam ve ikdamla, gayretle çalışmak; bir şeye kâmil dikkat ve ihtimam ile *sâyügayret* etmek; 2) Fiil ismi olarak: kemaliyle dikkat ve ihtimal; *gayret*, devam ve ikdam, *cehd*; kudret, kuvvet, tâb ve takat, iktidar (işlemek bir iş görmek bir hareket icra etmek iktidarı); zahmet, yorgunluk, reñç ve meşakkat; ve teşmil tarikiyle, «*cihad*» ve «*mücahede*», ki dövüş, kavga, mücadele, ve tahsisan, kâfirler aleyhine harp. Kur'anda «*cihad*» lâfzı kâh *din düşmanlarına karşı mücadele*, mânasında, kâh «*cehd*» *mânayî umumisinde*, bazan da bir cümlede her iki mânada kullanılmıştır. Diğer cihetten, Peygamber demiştir ki: «Cihadın en iyisi insanın kendi nefesine karşı savaşıdır». Yine demiştir ki: «Mücahidin en iyisi, gönlü Allah aşkıyle mahrur olarak, nefsiyle harbedendir». İnsanın nefsiyle muharebesine «*cihad-ı ekber*» denilip, din düşmanlarıyla harbine ise «*cihad-ı asgar*» denilir, zira bu iki harpten öteki berikinden daha ziyade müşküldür, daha ziyade çetindir. Şu tafsilden anlaşıldığı üzere, dar, mahdud ve hususî mânada «*cihad*», Allah yolunda, Allahın sözünü, «*kelimetullah*» ı, yükseltmek, sâf ve halîs tevhit esasına mebni olan İslâmiyeti neşretmek için baki olan mücadeleden ibarettir.

Cihadı emretmekle beraber onun ilânı şartlarını ve nasıl yapılacağına dair olan kaideleri vaz'eden Kur'an âyetleri şunlardır:

«Zulme uğrıyanlara (düşmanlariyle) harbetmek için izin verildi [Allah bunun için onlara izin verdi]; Hak Taalâ onlara yardıma hakkıyla kaadirdir» (Hac suresi XXII, âyet 39) (4). «(O müminler) yalnız: Tanrımız Allaktır, dedikleri için nahak yere yurtlarından çıkarılmışlardı. Hak Taalâ birtakım insanların (şerrini) birtakım insanlarla defetmeseydi, muhakkak ki manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allahın ismi çok anılan mesçitler yıkılır giderdi. Hak Taalâ (dinini tutana, yani dinini koruyup teyidedene) muhakkak ki yardım eder. Hak Taalâ kavidir, azizdir» (Aynı sure, â. 40) «Sizinle dövüşenlerle Allah yolunda dövüşün. (Lâkin) haddi aşmayın [yani adalet, insaf ve hakkaniyet hududunu aşıp da zulme koyulmayın]. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez» (Bakara suresi II, âyet 190) (4^a). «Size taarruz edenlere, (sizinle dövüşecek olurlarsa), onları öldürünüz; sizinle dövüşmedikçe siz de onlarla dövüşmeyin» (aynı s. â. 191 - 192). «Onlar muharebeden vazgeçerlerse siz de vazgeçin» (aynı s. â. 193). «... Allah insanları birbirleriyle defetmeseydi yeryüzü karışır, fesada uğrardı» (aynı s. â. 251).

Cihad behemehal silâhla savaş değildir; dinî propaganda vasıtası olmak itibariyle de asla cebri değildir, zira İslâmiyet vicdanlar üzerinde icbarı ve tazyikî, Kur'anın tâbiri veçhile «ikrah»¹, külliyyen ret ve meneder: «Dinde zorlamak yoktur» (Bakara suresi II, â. 256). *Cujus regis ejus religio* meselinin hükümdarlar lehinde mutazammın olduğu müfrit ve hodkâmane düstur (5) İslâm indinde meçhuldür, o düstur ki Fransız İhtilâline kadar hükmü cari oldu, zira Westphalie muahedeleri din ve mezhep hürriyetinin tebaa lehinde değil, ancak ve yalnız hükümdarlar lehinde olmak üzere tanımıştır. İslâma davet olunanlar dinlerini veya itikatlarını muhafaza etmek isterlerse, müsamaha mebdei, ki ona riayette hiçbir İslâm hükûmeti kusur

(4) Bu âyet tarih sırası itibariyle cihada izin veren ilk âyettir. Bu izin ilkin 40 ıncı âyetle verildiği söylenenler de vardır.

(4^a) İşbu âyetin (II, 190) tefsirini şurada okuyunuz: kısım II, fasıl I, «Talimatlar» a ait not.

(5) Bu Lâtince mesel, insanların, umumiyet itibariyle, memleketlerinde galip olan dine salık olduklarını beyan eder; bundan, tebaanın metbuları dininde veya mezhebinde olmaları düsturu çıkarılmış, ve metinde ifade olunduğu veçhile, Fransız İhtilâline, yani bundan 150 sene evvele, kadar baki kalmıştır.

etmemiştir, iktızasınca serbest bırakılır (6). Cihat, hak yoluna irşat maksadiyle, işhardan, propagandadan ibarettir, fakat bu dinî propaganda (7) dinî neşirde gayretkeşlik yolunu tutan ve kendilerine *Compelle intrare* (8) emri verilen mutaassıpların alehusus Amerikada yaptıkları taşkınlıklara, ifrat derecesine vardırılmış şenaatlere benzer müfrit, hadden aşırı kötülükler ika ve irtikâbetmeksizin icra edilmiştir, bir propaganda ki kıtalsız, tahriksiz, yağmasız, yapılmıştır (9). Fatih bir fiil, beşeri bir fiildâr. Bununla beraber, İslâmın

(6) Avrupa memleketlerinden birçoğunda, salık oldukları din veya mezhep itibariyle ahalinin ekalliyetini teşkil edenlerin himayesi ahiren milletlerarası muahedelerin kefaleti altına alındı; dinî ve mezhebî ekalliyetlerin müdahaleden ve mümanaattan masun tutulması elbette güzel bir şeydir, amma bu koruyuşun düvelî taahhüt ve mecburiyet altında, hele «terakki asrı» denilen XX. nci asırda, temini keyfiyetinin asrımıza getirdiği şeref doğrusu pek az, pek sönüktür, zira bu keyfiyet Avrupanın bu hususta müterakki değil, pek mütedenni kalmış olduğunun delilidir.

(7) Kazimirski, *Le Koran* (Kur'an tercümesi), s. XXXII. Ahd-i Cedit Hıristiyanlara: «Gidiniz ve bütün milletleri Eb, İbn ve Ruh-ül-Kudüs namına vaftiz ediniz» dediği gibi, Kur'an da Muhammede diyor ki: «İnsanları Tanrının yoluna hikmetle (sağlam, doğru sözle), güzel öğütle davet et...» (Nahl surresi XVI, âyet 125). Amerikanın Kristof Kolomb tarafından keşfinden sonra Portekiz kralı Jan, Yeni-Dünyada memleketler de fethetmek istedi; amma Kastilye (Castille) kralının karşı durması üzerine hâsıl olan nizam tahkim tarihiyle halli ve tesviyesi için Papaya müracaate mecbur oldu. Papa VI. nci Aleksandr Borciya (Borgia) 2 mayıs 1443 tarihiyle isdar ettiği emirnamede, ahiren garpta keşfolunan iklimler üzerinde Portekizlerin hak ve imtiyazlarının aynıını İspanya hükümdarlarına verdiği gibi Afrika keşfiyatı üzerinde de Portekizlere dahi aynı hukuku ve imtiyazı bahşetmiş, fakat *gerek Portekizlerin gerek İspanyolların* bu veçhile hukuk sahibi olmalarını yeni keşfolunan memleketlerde *Hıristiyan dinini neşretmeleri şartına talik* eylemiştir (Vivien de Saint-Martin, *Histoire de la Géographie*, s. 327-328). Bu propagandalar açıktan açığa tecavüzî ve icbarî surette vukubulmuştur.

(8) «Onları girmeğe icbar ediniz» Viardot, mezkûr eser, c. II, s. 48.

(9) Viardot, mezkûr eser, c. II, s. 282. Türklere karşı bir Haçlılar harbi tertibi zımnında Papa II. nci Pie 1453 te Venedik doğasına (Marin Sanuto) gönderdiği tahriratta (*Vite de'auchi*) ezcümle diyor ki: «... Matlup olan, din için ve İsa uğrunda mücadeledir... Başka bir hayata sevk eden ölümden korkmayınız... Allah yolunda ölümden güzel bir ölüm yoktur... Teşebbüs ettiğiniz işte sizin yardımınız İsevi cumhuriyete faydalı olacak ve sizi ahirette mükâfata müstahik kılacaktır...»

[Muhammedin risaletinin hedefi Müslümanlığı bütün dünyaya tebliğ etmek, meşru ve dürüst vasıtalarla herkese yeni dinî kabul ettirmektir. Bu maksadı tahakkuk ettirmek için silâh ve kuvvet istimaline lüzum yoktu; esasen, dinde ikrah olmadığını Kur'an mükerreren beyan etmiştir, ve cebren dine sokmak İslâmda memnudur. İslâm mürşit ve muallimlerinden murekkep olarak

fethediş'ni başka dinle mütedeyyin milletlerin bu çığırdaki icraatından gerek nazariyatça gerek fiiliyatça temyiz eden bir hususî keyfiyet mevcut olup, söyle ki İslâmın fethi her yerde anarşi makamına, kâinatta aslolan nizam ve intizamı getirir; karışıklık, iğtişâş yerine, her insan cemaatinin yaşayabilmek için muhtacolduğu hakimane, sağlam ve metin teşkilât koyar; cehalet ve barbarlık yerine ilim, ve hem maddeten hem de mânen kıymeti haiz medeniyet ikame eder.

[Burada, İslâmiyetin harbe taallûk cihetinden esasları bahsine bir kat daha küşayış ve inbisat vermek ve İslâmın neşrinde harp yolu tutulup tutulmadığını veya İslâmın neşri harp, ve binnetice fûtuhat ve iğtinam için bahane ittihaz edilip edilmediğini tarihte araştırıp ve inceleyip hakikati, mevsuk rivayet ve şehadetlere müstenit ve reddi mümteni delillerle ispat etmek isterim; zira, İslâm aleyhinde söylenen sözlerin başlıcası ve en mühimmi, bu dinin, akaidini

heyetler tertip ve Arabistanın her tarafına izam olundu (*İslâm Tarihi* c. 1, 525-7). Bu heyetler arasında Yemenlilere Müslümanlığı telkin için Ebu Musa el-Eş'arî ile Meaz bin Cebel tâyin olunmuşlardı. Peygamberin bu zatlara vukubulan tavsiyeleri İslâm misyonerliğinin esaslarını ve şeklini gösterir: «Kolaylaştırınız, müşkülleştirmeyiniz. Halka müjdeler veriniz; onların kalbini teshir ediniz. Kimseyi kendinizden tenfir etmeyiniz. Kendilerine göre bir dine salık olan insanlarla karşılaşacaksınız; onları evvelâ tevhide, risaleti kabule davet ediniz; bu ikisini kabul ettikten sonra, her gün beş vakit namaz kılmak lâzımgeldiğini anlatınız. Bunu da kabul ettikten sonra, onları zekât vermeğe davet ediniz. Zekât onların zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecektir. Mazlumların bedduasından ihtiraz ediniz, çünkü mazlumların ahiyle Zat-i Kibriya arasında yer yoktur» (*Buhârî*, «Garevât»). İrşat heyetlerinin refakatlerinde bir miktar asker bulunması, bu heyetlerin müsellâhan gittiklerini ve icabederse maksatlarını cebirle istihsal, yani propagandayı silâh kuvvetiyle teyidedecek olduklarını ileri sürenlerin ifadeleri ya bedhâhlık yahut hakikate vukufsuzluk eseridir. İslâmın evailinde Arabistanda emniyet henüz mukarrer olmadığından irşat heyetlerinin hayatı daima tehlikede idi. Nitekim, Hicretin III.üncü senesinde Benî Kilâb'a gönderilen 70 kişiden mürekkep bir heyetin hepsi Bî'r-i Maune'de bazı kabîleler tarafından katledilmişti. Hicretin III.üncü, VII.nci, VIII.inci yıllarında bazı kabîlelere gönderilen 6, 15, 50 kişilik heyetler de kâmilen katledilmişlerdi. Bunun üzerine mürşitlere bir miktar asker terfik olunmuştur ve bu askerlere, mürşitlerin hayatlarını korumak zarureti hâsıl olmadıkça silâhlarını katiyen kullanmamaları emir ve tenbih edilmiştir. Halid bin Velid, harp için değil, mücerret İslâmı neşretmek için bir kabîleye gönderildiği halde kılıcını kullanmıştı. Peygamber onun bu hareketinden haberdar olunca kibleye yüz çevirerek: «Yâ Rabbi! Halidin yaptığından beriyim!» sözünü üç defa tekrar etmiştir. Peygamber hâdisenin vâkı olduğu yere Ali'yi göndererek, yalnız insanların değil, öldürülen hayvanların da diyetini, hattâ köpeklerin diyetini bile, vermiştir (*İslâm Tarihi*, c. 1, s. 525-527).

terviç yolunda müteaddi, mütecaviz, mutasallit, mutaassıp, hotkâm, cebbar, savaşçı, kan dökücü olduğu iddiasıdır. İslâm hakikaten böyle midir? Niçin kılıç kullanmıştır? İnsanları hidayete eriştirmek üzere ikaz, tenbih, tenvir, hulâsa irşat vazifesini ifa ederken kılıcı maksadının teminine salih âlet, vasıta, müeyyide olarak mı kullanmıştır? Peygamberin vazifesi tebliğden ve irşattan ibaretken niçin harplerle meşgul olmuştur? Müslümanlığın hedefi harp midir?

[Evvelâ, talim ettiği dine böyle en ağır isnatlar vâkı olan Muhammedin ne mizaçta bir insan olduğunu tahkik edelim. Muhammed savaştan, dövüşten tab'an müteneffirdi. Risaletinden evvel, mensub olduğu Kureyş kabilesinin, uğradığı bir tecavüzün faillerini tedibetmek üzere, açtığı seferde, ok atıcı sıfatıyla bulunmuş ise de fiilen harbetmemişti, yani, müverrih İbn-i Hişâm'ın dediği gibi, Muhammed bu muharebede kimseye karşı silâh kullanmamıştır. Esasen Muhammed bu muharebeye, Kureyşi haklı bulduğu için iştirak etmişti. Muhammed hiçbir katil âleti — ne kılıç ne ok, ne hançer, ne de emsali harb-ü darb âdetleri, istimal etmemiştir. Muhammed rahîm, şefik, kerim idi. Kendi şahsına vâkı olan bir kötülüğün intikamını almazdı; hattâ hayatına suikast edenlere bile afivle muamele etmiştir; Medinede Beni Nadir namındaki Yahudi kabilesinden bir zatın davetine icabetle sofrasına oturmuştu, fakat yemekten bir lokma aldıktan sonra elini çekmiş, çünkü yemeğin zehirli olduğunu anlamıştı; yemeği ev sahibesinin zehirlediği kadının itirafıyla sabit olmuşken Peygamber kendi hesabına kadını affetmiş, lâkin arkadaşlarından biri zehirli yemekten birkaç lokma yediği cihetle müthiş ıztıraplar içinde öldüğünden kaatil kadını idama mahkûm etmişti: gayrın hukukunda tasarrufa hakkı yoktu. Kureyşten bunca eza ve cefa görmüşken, Mekkeye galiben, muzafferden girdiği vakit onlara ne kadar âlicenaplık göstermişti!

Peygamberin yaratılışı böyleyken, ve yukarıda söylediğim gibi, vazifesi tebliğden ve irşattan ibaretken, niçin harplere girişti? Bu sualin cevabı aşağıda beyan olunan vak'alar, ki birbirine ulaşıp giderler, onların neticesinden çıkar.

«Peygamber risaletini tebliğe başladığı zaman bütün Mekkeliler ona düşman kesilmişlerdi. Kendisine her eza, her cefa reva görül-müştü. Aleyhinde yüzlerce suikast tertibolunmuştu. Onu öldürmek için kılıçlar zehirlenmiş ve ona karşı kullanılmış, onu uyurken öldürmek için teşebbüsler vukubulmuş, kendisi muharebeler esnasında düşmanlar tarafından ihata edilmiş, herkes onun ölümünü beklemiş, nice düşmanlar onun başına koskoca kayalar yuvarlamak iste-

mişler, yemeğine zehir katmışlar idi» (*İslâm Tarihi*, IV, 1588 - 1589). Peygambere tecavüzle türlü ezalarda bulunurlardı ve tecavüzün en kabasını ve süflisini ihtiyar ederlerdi. Bir gün Kâbede onu tutup öldüresiye dövmeğe başlamışlardı; Ebu Bekir imdadına koşup tecavüzün şiddetinden baygın bir halde yere düşmüş olan Muhammedi kurtarmış ve mütecavizleri: «Rabbim "Allah" tır» dediği için bir adamın kanına girilir mi?» itabıyla defetmişti (Buhârî'nin *Sahih*'inin tefsiri *Feth-ül-Bârî*, c. VII, s. 129). Amcası Ebu Tâlib'le ilk zevcesi Hadicenin irtihallerinden sonra Muhammedi Kureyşin işkencesinden koruyacak kimse kalmamıştı. Kureyş, Peygamberi barbarca tazyika başladı; yoluna diken serperler, namaz kılarken istihza ederler, üzerine hayvan pislikleri atarlar, secde ettiği zaman sırtına en mülevves şeyleri yığarlar, boğmak için boynuna bezler sararlardı (*İmam Hanbel*'den menkuldür). Muhammed Mekkelilerin bu hal ve hareketlerinden pek bizar olup Tâif'e gitmişti. Fakat Tâifliler ayak takımını topluyarak Peygamberi tahkire sevk ettiler. Bu evbaşlar yolların iki tarafına sıralanarak Peygamberin ayaklarını taşa tuttular, o kadar ki Muhammedin ayakkabıları ayaklarından sızan kanla doldu. Peygamber bitap kalarak çömeldikçe hazele onu zorla kaldırıp taşlamağa devam ettiler. Nihayet Peygamber bir bağa iltica eyledi. Bağın sahibi de müşrik olmakla beraber Muhammedin halinden müteessir olarak onu himaye etti.

Peygamberin kendisi gibi âli, iyâli de sıkıştırılıyordu. Kureyş, Muhammedin ailesini muhasaraya, ihtilâttan, hariçle her türlü münasebetten külliye memnu, yiyecek ve içecek tedarikinden âciz bir halde tutmaya karar verip, bütün kabîlelerle şu mealde bir misak akdettiler: «Hiç kimse Benî Hâşim'le sıhriyet rabitaları akdetmeyecek, kimse onlarla ticaret etmeyecek, onlar Muhammedi teslim edinceye kadar hiç kimse onlara gıda maddelrei vermeyecektir (*Taberî* ile *İbn-i Saad* bu muahedeyi kaydederler. *Mevâhib-i Ledünniye*'de Muhammedin öldürölmek üzere teslimi şart koşulduğı ilâve edilmektedir). Bunun üzerine, Peygamberin amcası Ebu Tâlib, Âl-i Resul'ü alıp, irsen Benî Hâşim'e ait vâdiye ilticaya mecbur oldu. Benî Hâşim burada üç yıl kaldılar. Yaprak yiyerek yaşadılar. İçlerinden biri, bir gece, kurumuş bir deri parçası bulup suda ıslatıp, ateşe tutuktan sonra, su ile karıştırıp, yemeğe mecbur olmuştu. Çocukların açlıktan feryat ve figanları uzaklarda duyulurdu. Peygamberin ailesi işte böylece muhasara edilmiş bulunduğu, hariçten bir buğday tanesi bile tedarik etmelerine imkân verilmediğı, çocukların açlıktan feryat ve figanlarını duyan Kureyş gülüp oynadıkları halde, Mek-

ke mahsur olup şehirde kıtlık çıktığı vakit Mekkelilerin müracaatle istirhamlarını Muhammed kabul ederek şehre zahire ithaline müsaade etmiştir (Buhârî, *Sahih*).

Muhammedin kendisinden ve ailesi efradından başka telmizlerine de, ilk Müslümanlara da Kureyş'in ettiği işkenceler ne müthişti! Kızgın güneşin altında alev saçan kumlara serilir, göğüslerine ağır taşlar yığılırdı; vücutlarının her tarafı kızgın demirlerle dağlanırdı; yahut boğulmak üzere suya batırılırdı. Bu eziyetlere yalnız himayeden mahrum köle ve cariye makulesi değil, yüksek içtimai mevki sahibi ve yaşlı başlı adamlar da uğrarlardı; ezcümle Osman, ki bilâhare hilâfete geçmiştir, mensup olduğu aile Kureyşin en asil, serveti, kudreti ve nüfuzıyla mutemeyyiz Ümeyye ailesiydi ve cediti Kureyşin büyük reislerindendi, Osman Müslümanlığı kabul ettiği vakit amcası tarafından eli kolu bağlanarak dövülmüştü. Bir aralık Kureyşin bütün kabîleleri toplanıp Müslümanları Mekkeye sokmamağa karar verdiler. Müslümanlar, bütün Arabistanın kadimî ibadetgâhı olan ve İslâm indinde dahi kudsiyetini muhafaza eden Kâbeyi ziyaretten mahrum kaldılar.

Nihayet Müslümanlar yurtlarını terk etmeğe mecbur oldular; birtakımı Peygamberin arkasından Medineye hicret, bir kısmı da Habeşistana göç ettiler. Muhammed gizlice Medineye kaçarken, mürettep bir suikastten hakikaten bir mucize eseri olarak kurtuldu. Müslümanlar Medinede de rahatça yaşiyamadılar. Kureyş, Medineli Araplar tarafından hükümdarlığı ilân edilmek üzere bulunan Abdullah bin Übeyye'ye şöyle bir mektup yazmışlardı: «Siz bizimkini himaye ediyorsunuz; ya siz onu öldürürsünüz veya Medineden çıkarırsınız, yahut yemin ederiz ki bütün cengâverlerinizi öldürünciye ve kadınlarınızı ele geçirinciye kadar sizinle harbederiz». Kureyş bu vesair tehditlerle iktifa etmiyerek Medineye taarruza ve Müslümanları imhaya hazırlandı. Öyle ki Peygamber gecelerini uyanık geçirmek, âni hücumları beklemek mecburiyetinde kaldı. İşte bu sıralarda, zikri geçen cihad âyetleri nâzil oldu. «Peygamber Medineye muvasalatını mütaakıp, Kureyşin Suriye ile ticaretine vasıta olan yolu kapatmıştı. Bu yolun kapatılması Peygamberin Müslümanları sıyanet için ittihaz ettiği bazı tedbirler cümlesindendi. Bu tedbirin Kureyş kervanlarını soymak için alındığı iddiası varit değildir. Müslümanlıkta yağmacılık büyük günahdır. Hâdiselerin oluşu ve gidişi de bu iddiayı tekzibe kâfidir. Kureyş, Medinelilere, eğer Müslümanları himayede devam edecek olurlarsa tavaftan ve Mekkeyi ziyaretten menedileceklerini söylemişlerdi; Medineliler de: O halde biz de

sizin Suriyeye giden kervanlarınızın hareketine mâni oluruz» demişlerdi. Filvâkı Kureyş Kâbeyi ziyaretten Müslümanları menetmişti; Müslümanlar da bilmukabele Mekkelilerin ticaret yollarını sedde mecbur olmuşlardı; çünkü Medine, Suriye yolu ile Mekkenin arasındadır. Müslümanların maksatları tazyik ve iz'açtan ibaretti. Fakat Kureyşin harekâtını tarassutla Peygambere malûmat vermek üzere gönderilen bir müfrezenin kumandanı Suriyeden avdet eden birkaç tacire askerleriyle hücumla birini öldürüp ikisini esir etmiş ve mallarını zapt ile ganimet diye Peygambere getirmişti. Peygamber: «Ben sana, böyle bir şey yapmak için müsaade etmedim» demiş ve ganimeti reddetmişti. Bedr harbinin evvelî sebeplerinden biri ve başlıcası budur. Müfreze kumandanının öldürdüğü adamlarla esir ettiği şahıslar Kureyşin pek muteber ailelerine mensuptular» (*İslâm Tarihi*, c. I, s. 326 - 333 ten ve 519 dan hulâsa).

Acaba müşrik Arapların, bilhassa Kureyşin, Müslümanlara bu derecelerde düşmanlıkları itikat ihtilâfından, mezhep farkından mı, taassuptan mı ileri geliyordu? Vicdanî kanaatlerin bu husumette tesiri olduğu inkâr olunamamakla beraber Arapların, hele Kureyşilerin, İslâma adavetlerinin asıl sebepleri şunlardı: «Bütün Arap kabileleri Kureyşe tâbi olup, Hac mevsiminde Mekkeye gelenler Kureyşin propagandasına kapılıp Müslümanlığa düşman oluyorlardı. Bir de Müslümanlığın hırsızlık, yağma, garet gibi hareketleri menetmesi onları Müslümanlığa düşman etmişti, zira birçok kabilelerin münferit mâişet medarı yağmadan ve garetten ibaretti» (*İslâm Tarihi*, I, 380 den hulâsa). Kureyşe gelince, «1. Mekkenin bütün ehemmiyeti Kâbe dolayısıyla idi. Onun için, Kureyşe "Allahın komşuları", hattâ "Allahın ailesi" bile deniliyordu, çünkü bunlar Kâbenin anahhtarlarını muhafaza ediyorlardı. O zaman Arabistan putperestti; peygamber İbrahimin kurduğu bu tevhit âbidesi 360 putun teşhir olunduğu yer olmuştu; İslâmiyet ise putperestliğe nihayet veriyordu; putperestliğin izmihlâli Kureyşin izmihlâli demektir; binnetice, Kureyş Müslümanlığa düşman oldu. 2. Kureyş eskiden beri Hıristiyanlığı sevmezdi; Müslümanlıkla Hıristiyanlık arasında müşterek noktalar bulunduğundan sonra, Müslümanlık evvelemirde Kudüs kible olarak kabul ettiğinden, Kureyş Muhammedin Hıristiyanlığı tâmin etmesinden şüphe etmişti. 3. Kureyş dahili tefrikalara uğramış, bilhassa iki mühim hizbe ayrılmıştı; bunlar Hâşimiler ve Emevilerdi. Muhammedin Hâşimiler içinden zuhuru Emevilere, Hâşimilerin kendilerine tefevvük edeceği hissini vermiş ve binnetice bunlar Müslümanlığa düşman olmuşlardı. 4. Kureyş türlü türlü sefahetlere, feza-

hatlere dalmıştı. Meselâ Kureyş reislerinden Ebu Leheb, Kâbenin altınla işlenmiş örtüsünü çalıp satmıştı... Peygamber yalnız putpe-restlikle mücadele ile kalmayıp bütün bu kötülüklerle de savaşıyordu. Onun için, Kureyş rüesası ona düşman olmuşlardı...» (*İslâm Tarihi*, c. III, s. 1276 - 8, hulâsa).

Elhâsıl, İslâm, irşat vazifesini ifa ederken, müeyyide olarak kılıç kullanmamıştır. İrşat heyetlerine bir miktar asker terfiki, mücerret bunları uğradıkları tecavüzlerden, katlolunmaktan korumak için vâkı olduğu yukarıda beyan ve tafsil olunmuştur. Esasen, Müslümanlığın hedefi harp değildir. İmam Buhârî diyor ki: «Bir gün birisi Hazreti Ömerin oğlu Hazreti Abdullaha: "Onlarla dövüşünüz ki bir fitne çıkmasın ve din mahza Allahın olsun" mealindeki âyet-i Kerime [Enfâl suresi VIII, âyet 39] nin ne demek olduğunu osmuş, Hazreti Abdullah şu cevabı vermişti: " Bu âyet-i Kerime Resûl-i Ekrem'in pek az Müslümanlarla muhat olduğu ve iman ve itikat yüzünden fitneye maruz bulunduğu, insanın mahza Müslüman olmasından dolayı öldürüldüğü devre işaret etmektedir; fakat artık İslâmiyet kuvvetlendiği için fitne ve fesat endişesi kalmamıştır" » (*Buhârî*, c. I, s. 670, Tefsir-i Enfâl).

İslâm, girdiği yerlere (Suriye, Mısır, Şimali Afrika, İspanya ilh.) halkın arzusuyla, halk ses çıkarabildiği, feryadını işittirebildiği kadar davetiyle girmiştir.]

Evvelce söylediğim gibi, Muhammed harpten, dövüşmeden, taban müteneffirdi; fütuhât peşinde koşup da zafere nail olunca mütaazzımane fatih tavrı takınmamıştır; nitekim Mekkenin alınması gibi en büyük fethe nail olduğu zaman Allaha şükür için secdeye kapanmış, şehre mutadı olan mütevazıane hal ve tavrı ile girmişti; yukarıda söylediğim veçhile, mensup olduğu Kureyş kabilesinin, uğradığı bir tecavüzün faillerini tedibetmek üzere, açtığı seferde bulunmuş, fakat muharebeye fillen iştirak etmemiş, ne o zaman, ne de başka bir vakit hiç kimseye karşı silâh kullanmamıştır. Sefer bitince, Muhammed, hitabette mümareseyi gaye ittihaz etmiş olan ve Mekke'de kurulmuş bulunan bir cemiyete girdi (10). İslâm harbe

(10) Peygamber, vazifesini ifaya başladığı vakit, her seferde, askerlerine, düşmanları def'atla İslâma davet etmeden evvel onlara her türlü taarruzdan sakınmalarını ve daima kendine çekip dostluk, itilâf çarelerini araştırmalarını tavsiye ederdi; ve esir getirdikleri zaman: «Sizin, babalarını ve kocalarını öldürmüş olacağınız çocuklar ve kadınlarla değil, mühtedilerle geldiğinizi görmek arzu ederim» derdi (*Siyer*, c. I, s. 46 - 47). Ashabdan bir zatın emri altında bulunan bir küçük müfreze düşmandan bir cemaste tesadüfle hücum

«çirkin», bizatihi «kabih» bir şey nazariyle bakar, çünkü harp insanı telef edici, beşerin bünyesini yıkıcı bir şeydir; şeriat onu «güzel» addetmiştir, zira dalâlete düşmüş insanları hidayet yoluna irşadeder, yani Müslümanlığa, hak dinine götürür: işte bu sebeptendir ki haddizatında sıfatı «çirkinlik», «kubh» olan harbe «güzellik», «hüsün» gelir, ve harp bu arızî güzellikle güzel bir şey olur.

Elhâsıl, cihadın hakikî gayesi, illet-i gaiyyesi, sulhtur, tevhit akidesinin düsturlariyle zaptolunan insanları kat'i sulha nail etmektedir (11).

..

edecek oldukta, iltica etmeleri ve musalâha istemeleri üzerine, kumandan: «Lâ ilâhe illâllah» demelerini teklif etmişti, onlar da kabul etmiştiler. Fakat arkadaşları: «Bizi ganimetten mahrum ettin» diye kumandanı muahaze ettiler. Keyfiyet Peygambere anlatıldığı zaman, Muhammed kumandan sahabinin davranışını beğenip: «Kurtardığın her adam mukabilinde nezd-i İlâhîde büyük bir ecir kazanacaksın» demiştir (Ebî Davud, *Sünen, Kitab-ül-Cihâd*).

(11) Essad, *Mahomet*, s. 309. [«Nevdet-ül-İslâm» reisi muhakkik âlimlerden merhum Mevlâna Şibli *Asr-ı Saadet*'inde (s. 532-534) cihadın hedeflerini âti veçhüzere saymaktadır ve sözlerini Kur'anın âyetleriyle teyid etmektedir: «Zâhiren en kanlı, en vahşiyane olan harp İslâmiyet sayesinde ulviyet kazandı, ve Müslümanlar cihadı bir ibadet telâkkiye başladılar; çünkü cihadın gayesi: 1) mazlûmları zulümden, 2) zayıfları kuvvetlilerin gadrinden kurtarmaktır. Kur'an-ı Kerim der ki: «Üzerine...» [«Zulme uğrıyanlara, harbetmek için izin verildi. Hak Taâlâ onlara yardıma hakkıyla kadirdir. (O mü'minler) yalnız "Tanrımız Allaktır" dedikleri için nâhak yere yurtlarından çıkarılmışlardı...» (Hac suresi XXII, âyet 39-40).] Cihadın 3 üncü hedefi emn ü emânı tesistir. Kur'an-ı Kerim der ki: «Ve kaatilû...» [«Fitneden (din namına zulüm ve tazyikten) eser kalmayınca kadar onlarla dövüşün» (Bakara suresi II, âyet 193).] Cihadın 4 üncü hedefi, Allaha, ahirete, hesaba inanmadıkları için her zulmü irtikâbeden, her rezileti pervasızca işliyen müşrikleri yola getirmektir: «Kaatilüllezîne...» [«Kendilerine kitap verilenlerden olup Allaha da ahiret gününe de iman etmiyen, Allah ile Peygamberinin haram kıldığını haram saymayan... kimselerle... savaşın» (Tevbe s. IX, â. 30).] Zafer kazanmanın, başka bir memlekete girmenin hedefi fatihlerin sefahet içinde yaşamaları değil, halka fazilet nümunesi olmaları, fena âdetlerle mücadele etmeleri, fıkara muavenette bulunmalarıdır. Kur'an-ı Kerim bundan bahsederek der ki «Ellezîne... bilmâ'rûf...» [«O mü'minleri yer yüzünde temeliştirdiğimizde namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler, iyiliği emir ve kötülükten nehyederler...» (Hac s. XXII, â. 41).] Müşriklerin âdeti harpte ihraz ettikleri ganimeti başlarında bulunalara götürmektir. Fakat İslâmiyet Müslümanların eline geçen ganimetin beşte birini Allaha, Resule, akrabaya, öksüzlere, biçarelere, yolda kalanlara tahsis etmiştir: «Yes'elûneke...» [«(Yâ Muhammed!) Sana harp ganimetlerinin (hükümünü sorarlar. De ki (bu) ganimetlerin (hükümü) Allah ile Peygamberine aittir...» «... Harpte ele geçirdiğiniz şeylerin (ganimetlerin) beşte biri Allahın,

Harbin envayı olduğunu yukarıda söylemiştim. Mâverdi *El-Ahkâm-üs-Sultaniye*'sinin V. inci babında, müşriklere karşı olan harpten, cihaddan, başka harplerin şu makûlelere inkısam eylediğini beyan eder: 1. mürtedlere karşı harb; 2. bâgilere karşı harb; 3. «muharibin» e karşı harp.

Mürtedlere karşı harp: Müslüman sıfatiyle tanılmış olan bir yer ahalisi irtidat ederse bu makûleden harp için sebep hâsıl olur. Hak dinin tasdiki ve kabulü onda durup kalmayı ve onun emirleriyle âmîl olmayı mucip, bu *nakız ve ihlâl kabul etmez vecibeyi* müntiçtir. Binaenaleyh, bu harp mürtedlerin sarahaten veya zimnen yapmış oldukları *biat mısakinin, tebaiyet ahdinin* nakzı keyfiyetini bastırmak üzere vâkı olur. Bununla beraber, bu takdirde bile, silâha müracaattan evvel, bu halkın ne sebeple irtidat etmiş olduğu araştırılır. Eğer mürtedler dinî akâit hususunda bazı şüpheler izhar edecek olurlarsa, onlarca iştibahı mucibolan akideleri tebyin ve ispata salih bürhanlar, hüccetler ve deliller gösterilerek mevzuubahsolan itikat maddeleri kendilerine izah edilir, ta ki nazarlarında hakikat, bedihî surette, tecelli edip, dalâlete düşmekten dolayı nedamet getireler. Usulden olan bu mukaddem muameleye ıstılahta «istitabe» tabir olunur, ki mürtedin tevbe etmesinin talebolunması, hakikaten günahını itirafla nadim ve *tevbekâr olmağa davet* edilmesi demektir. Eğer mubahase neticesiz kalırsa, ancak o zaman, muhasamata takaddüm etmesi mutat olan resmî ve kat'î ihtar vukubudur ve *harbe mütaalik, ondân mütevellit, mes'uliyetler* irtidatlarında ısrar ve sebat eden güruha isnat ve tahmil olunur. «Mürted» lâfzı burada «ehl-ül-ridde(t)» yi iş'ar için müstameldir; bu söz de Peygamberin irtihalini mütaakıp İslâm dininden dönen Arap kabilelerinin vâfında Arap müverrihlerinin kullandıkları bir tabir olup, ıstılah olmuştur. İrtidat vâsi miyasta idi, isyan muhataralıydı, bahusus İslâm ordusunun Suriyeye gitmiş bulunması yüzünden isyanın muhatarası ziyadeleşmişti. Henüz doğan İslâmın tam beşiğinde hâdis olan bu yolda bir hareket şiddetle tenkili icabetmekle, ona göre davranıldı, öyle

Peygamberin, hısımların, öksüzlerin, yoksulların ve yolcularındır...» (Enfâl su. VIII, â. 1 ve 41).] Cihad yalnız mâna itibariyle değil, şekil ve zahiri itibariyle de bir ibadettir. Kur'an-ı Kerimde deniliyor ki: «Ey ehl-i imân! Bir cemaatle karşılaştınız mı, sebat ediniz. Cenab-ı Hakkı çokça anınız ki felâh bulasınız. Demek ki Müslümanlar zulmün, vahşetin, hunharlık ve tahripkârlığın müradifi olan harbi emniyet ve asâyişi temin, zulmü, taaddiyi izale, mazlumlara muavenet, Kelimetullahı ilâ için bir vasita haline getirmişlerdi.»]

ki Arabistan yarımadasında bir daha irtidad başgöstermez olmuştur.

Bâğilere karşı harp: «Müslümanlardan bir taife bağı ve cemaatin reyine muhalif ve bid'at olarak icadettikleri bir mezheple infiradeyledikleri vakit, taat-i imama [kendisine biat olunan ve meşruan müminlerin emareti ve İslâmın hilâfeti makamında bulunan ve muktedâ olan zata, yahut memleketin âmme hukuku mucibince müesses hükûmete] muzaheretten çıkmazlar ve bir dâre [yani bir tarafa] çekilip tahayyüz etmezlerse ve onlar, kendilerine kudretin yetiyeceği ve elin uzanacağı müteferrik efrat iseler, halleri üzere terk olunurlar, ve kendileriyle muharebe edilmez, ve leh ve aleyhlerinde vacip olan hukuk ve hudutta [cezada] kendilerine ahkâm-ı adil icra olunur... Eğer bu taife, ehl-i adil ile ihtilât üzere oldukları halde, kendi itikatlarını izhar ederlerse, imam onlara, itikadettikleri şeyin fesadını ve bid'at olarak icadeyledikleri şeyin butlanını, hakka itikada ve cemaate uymağa rücu etmeleri için, izah eder. Onlardan fesat izhar edeni edeben ve zecren tazir etmek imama caizdir; taziri katle ve hadde kadar ileri götürmez... Bu fee-i bâğiye ehl-i adilden itizal ederek [yani uzaklaşarak] bir tarafa çekilip cemaatle ihtilâttan ayrıldıkları takdirde, hiçbir haktan [yani üzerlerine vacip olan hukuku vermektan asla] imtina etmezler ve imama itaatten çıkmazlarsa, itaat ettikleri ve üzerlerine vacip olan hukuku eda eyledikleri müddetçe kendileriyle muharebe edilmez. Havariçten [yani İmam-ı Aliye karşı ayaklanıp huruceden bâğilerden] bir taife Ali'den ayrılıp Nehrvân'a çekilip gitti. Ali onlara bir âmil nasbetti. Bir müddet itaatten sonra onu katlettiler; halbuki o, katlolununcıya kadar onlarla musalih [yani sulh u salân üzere, barış halinde] idi. Ali onlara: «Kaatili bana teslim ediniz» diye haber gönderdi; bunlar imtina ettiler ve «onu hepimiz katlettik» dediler. Ali de onlara: Bana inkıyadediniz ki sizden olan kaatilini idam edeyim» dedi ve üzerlerine gitti; bâğilerden ekserisi idam olundu.

Bu taife-i bâğiye imama itaatten imtina edip üzerlerindeki hukuku menettikleri [yani zimmetlerinde sabit bulunan hakları ifadan imtina eyledikleri] ve cibayet-i emval ve tenfiz-i ahkâm ile teferrüdeyledikleri takdirde, bunu kendilerine bir imam nasbetmiyerek ve bir zaim tâyin eylemiyerek yaparlarsa, cibayet ettikleri emval gasbolup ondan hiçbir zimmet berî olmaz, infaz eyiedikleri ahkâm da merdut olup hiçbir hakkı ispata yaramaz. Eğer kendilerine bir imam nasbederek malları onun sözü ile cibayet ve ahkâmı da onun emriyle infaz ederlerse, işbu ahkâma ret yollu ilişimiyip, ancak mutalebe ile

cibayet ettikleri şeye ilişilir. Her iki halde de, mübayaenetten vazgeçip itaate aydet etmeleri için kendileriyle karbolunur... (Mâverdi, mezkûr eser, bab V, fasıl II).

Şu tafsilden anlaşılıyor ki İslâmın beyan olunan makulelerden harpleri, netice itibariyle, ahitlerini nakzedip fesada, birliğin inhi-lâline, âmmenin huzur ve sükûnunu ihlâle sâyedenlere ve bu işleri işleyicilikte taannüt ve temerrüdeyliyenlere karşıdır.

«Muharibîn» e karşı harp: Bu üçüncü makuleye giren harp, bahsimizin büsbütün dışındadır. Mâverdi'nin mezkûr kitabının V. inci babının 3 üncü faslında beyan ettiği harbin hedefi olan adamlar yolkesicilik, mal gasbedicilik, insan öldürücülük gibi âdi şekavet ve cinayetler işliyenlerdir ve din ve mezhep fikirleriyle alâkaları hakikatte yoktur. Bunlara «muharibîn» denilmesi Kur'anda bu tabirle zikrolunmalarından ötürüdür: «... Yuharibunallahe ve Resulehu...» (Allah ile Peygamberine karşı harbedenlerin...) (Maide suresi V, âyet 36).

§ 2. — Harp kanunları (12).

Muhammedin zuhurunda medenî âlem, harp kanunları bakımından, ne halde idi? İnsanların harbedişçe âdetleri yumuşamış mıydı?

Eski Mısırlılar başka milletleri son derece hor görürler, onları adam yerine koymazlar, ya imha yahut esir etmek maksadiyle onlarla daima harbederlerdi. Vahşilerin âdetlerine uyup, öldürdükleri düşmanların kaziplerini vesair uzuvlarını keserlerdi. Bu hareketler eski Mısırlıların harbi ne müthiş surette, ne kadar gaddarca yaptıkları hakkında bir fikir verir (13). Asurîlerin âdetleri vahşi hayvanların huylarına benzerdi. Şehir ve kasabaları yakarlar, mağlûpları kazıklıyarak veya derilerini yüzerek öldürürler, harp esirlerinin uzuvlarını keserlerdi. Kartacalılar da esir olarak alıkoymak istemedikleri tutsakların ellerini keserlerdi (14). Bütün tarihî devirlerinde İbranîler, ekserisi Asurîlerde mutat olanlara benzer hal ve hareketleri itiyadetmişlerdi. Ahd-i Atîk'te hikâye olunan ve daima vukuu bildi-

(12) [Burada «kanun», ıstılâhî mânasında değil, lügavî mânasında müstameldir, ve «haide», «haide-i külliye», «düstur», «usul», hattâ kanun mahiyetini, hükmünü ve kuvvetini almış, «âdet» mânasında kullanılmıştır, çünkü milletlerarası hukukta beriki mânalarda istimal, mukarrerdir.]

(13) Chabas, *Etudes sur l'antiquité historique*, Maspero, *Civilisation de l'Orient*.

(14) Maspero, mezkûr eser. Diodore, XIX, 103.

rilen muharebelerin çoğu Benî İsrail tarafından sitayişle vasıf ve tezkâr olunur, hattâ bazan Allahın iradesi mucibince yapılmış savaşlar gibi gösterilirdi (15).

[Pek eski zamanlardan sarfınazar, Milâdın 614 üncü senesinde İran orduları bütün Filistin ve Kudüsü istilâ etmişti. Bu istilâ esnasında bütün kiliseler yıkılmış, bütün dinî binalar tahrip ve telvis edilmiştir. Yirmi altı bin Yahudi ve altmış binden fazla bigünah Hıristiyan kılıçtan geçirilmiştir. Şehinşahın kasrı otuz bin mahlûkun kafa tasiyle tezyin olunmuştur. İranlıların galip kumandanları impatora teklif ettikleri sulh şartları arasına şunu da koymuşlardır: bin kadın teslimi (*İslâm Tarihi*, IV, 1512 - 1613). Halife Ömer zamanında, Irakın fethi esnasında, Rüstem'in askerleri yolda her türlü sefaheti irtikâp, zabitler sarhoş olarak kendi tebaalarından olan kadınların ırzını payimal ediyorlardı (mezkûr eser, VII, 117 - 118).]

Cahiliyet zamanı Araplarının umumiyet üzere ahvalinden bahsederken harbedişçe âdetlerini söylemiştim (16). Bizanslıların, Haçlılar güruhlarını teşkil ederek Şarka saldıran Garp Hıristiyanlarının ve İspanyolların harbedişçe âdetlerini birazdan bahis mevzuu edeceğim.

Homer'in tasvir ettiği «Kahramanlar» devrinde Yunanlılar düşman memleketlerini tahrip ve yağma ederlerdi. Achille bir seferinde yirmi üç şehri yıkıp mahvetmiş olmakla övünür (17). Öldürülmüş insanların uzuvları kesilirdi; hattâ daha sonraları bile Ispartalılar vahşilerin âdetlerinden kazıp kesmeyi yaparlardı. Peleponesüs (Mora) muharebeleri esnasında iki taraf da merhametsizce, gaddarca ne yapmak mümkünse yaptılar. Nitekim, Boétice'de kâin Plate şehri alındığı zaman ahalden erkekleri kâmilten, soğukkanlılık ve kayıtsızlıkla, sükûnetle boğazladılar.

Roma ordusunda acıma hissi, merhamet duygusuyla teessür kabiliyeti yoktur. Sezar bir yerde, Cahors Gaulois'ları hakkında gösterdiği merhamet ve şefkatten bahseder, halbuki bu merhamet ve şefkat, mağlûpların elleri kesildikten sonra canları bağışlanmaktan ibaret olmuştu. Cumhuriyetin ilk zamanlarından imparatorluk idaresinin son günlerine kadar harp esirleri kılıçtan geçirilirdi. Yalnız, esir olarak satılmak, zelilce köle gibi kullanılmak veya sirkte takım

(15) Yves de la Brière, Pariste *Institut catholique* profesörlerinden, *Les Etapes de la tradition théologique concernant le droit de juste guerre*. (*Revue générale de droit international public*'in 1937 - 2 numaralı nüshasında).

(16) Giriş, § 4.

(17) *Illjade*, IX.

takım vahşi hayvanlara atılmak üzere alıkonulanlar kesilmekten istisna edilirdi. Bozgunluğa, mağlûbiyete uğrayan halkın kadınları, çocukları, ihtiyarları ya boğazlanır, yahut esir edilirdi. Mağlûp şehirler yağma edilirdi. Samnite'lerin hepsi ya yurtlarından çıkarılıp sürüldüler, yahut mahvedildiler. Volsque'ların yirmi üç şehrinin kâin bulunduğu arazi yerine Romalıların Marais Pontins'i kaim oldu (18).

Orta - Çağda, harp kanunları denilen âdetlerde hadden aşırı korkunç şenaatlere daima mesâğ vardı: hücumla alınan şehirler yağma edilirdi; muharebe meydanında, kendilerinden fidye koparılamıyacak olanların hepsi merhametsizce katlolunurdu.

Norman fethini mütaakiben İngilterede kuvveti suiistimal yolunda irtikâbolunan korkunç şenaatler, zorbalıklar, kıtaller, bütün bir milletin soyulması, asil ailelere mensup kadınların yankesici, yük arabacısı ve emsali makuleden oldukları halde «chevalier» payesine eriştirilmiş birtakım «nevicat» kibarlara zorla nikâh edilmeleri ilh. (19) gibi muamelelere kıyas olundukta Romanın mağlûplardan aldığı feragat senedi (20) mazmunu mülâyim, merhametlice görünür. Mağlûptan menfaatlenme, senyörlerden veya şehirlerden dolgun, pahalı, ağır fidyeler koparmak arzusu, yalnız bu arzu, galiple rin şiddetlerini tehvin eder, katılıkalarını yumuşatırdı. Mücessem hilm ve şefkat olan İsanın tealiminin yumuşatamadığı bu haşin, sert huylar, âdetler zamanımıza yakın bir devre kadar devam etti. Felemenk kıyama esnasında isyanı bastırmağa memur İspanyol orduları son derece şiddetli hareketleriyle şöhret bulmuşlardır. Alınan şehirler yağma ediliyor, katil, hırsızlık ve ırza tecavüz fiilleri serbestçe işleniyordu (21). Otuz - Yıl harbinde, Magdeburg ve Leipzig şehirleri alındığı zaman yapılan korkunç taşkınlıklar, hadden aşırı şenaatler o vakitki Avrupayı bile müteessir etmiş, rikkate getirmişti (22).

Yeni - Zamanlar ve asrımız tarihlerinin kaydettikleri vukuat ih-

(18) Strabon. Fustel de Coulanges, *Cité antique*.

(19) A. Thierry, *Conquête de l'Angleterre*.

(20) Bunun açık formülü malûmdur: «Nefsimi, şehrimi, toprağımı, onda akan suyu, sınır ilâhlarımı, döşeme vesaire gibi ev eşyayı, ilâhlara ait şeylerin hepsini Roma kavmine verdim» (Fustel de Coulanges, *Cité antique*, 274). Zikrolunan «sınır ilâhları» Romanın esatiri (mitolojik) mabutlarından memleket hudutlarının muhafızları olan ilâhlardı ki sınırlarda hudut alâmeti makamında dikilen direğin üstünde insan başı şeklinde tesvir olunurdu.

(21) Motley, *History of Rise of the Dutch Republic*.

(22) Schiller, *Guerre de Trente Ans*.

tara muhtaç olacak kadar eskimemiş olduğundan, zikrinden sarfınazar ederek, şimdi İslâmın vazettiği harp kanunlarını beyan edeceğim. Bu kanunlar Peygamberin ilk halifesi Ebu Bekirin, İslâma tebaiyet eden memleketler arasında tarih itibariyle birinci olan Suriyeye müteveccihen yola çıktıkları orduya verdiği talimatta hulâsa edilmiş bulunmaktadır. Ebu Bekir bu seferber ordunun kumandanlarına demiştir ki: «Daima Allahın nazargâhında ve ölüme maruz bir halde bulunduğunuzu derhâtır ve tezekkür ediniz, ve kıyamet gününün Yevm-il-Hisab dahi olduğunu, işlediğiniz hesabını vereceğinizi unutmayınız... Allah yolunda dövüştüğünüz zaman erkekçe, mertçe davranın, düşmana sırtınızı çevirmeyin; zaferinizi kadın, çocuk, ihtiyar kaniyle kirlletmeyin (23). Hurma ağaçlarını kesmeyin (24); buğday (25) tarlalarını tahribetmeyin, yemiş veren ağaçları devirmeyin. Açlığınızı gidermek için zaruret hâsıl olmadıkça koyun, inek, deve gibi hayvanları kesmeyin. Söz verdiğiniz vakit ahdinizin şartlarını ifada mütekayyit olun. Yolunuzda ilerledikçe birtakım keşiflere rasgeleceksiniz, ki manastırlarda yaşarlar ve inziva halinde Allaha ibadetle iştigal ederler, onları kendi hallerinde bırakın ve manastırlarını yıkmayın...» (26).

Ebu Bekire halef olan Ömerin de talimatı bu mealdedir: «Kimseye taaddi ve zulüm etmeyin, zira Hak Taâlâ mu'tetleri ve zalimleri sevmez; savaşta korkak olmayın; kuvvetinizi gaddarlık suretinde kullanmayın; muzaffer olduğunuzda haddi aşmayın, insafa ve adalete aykırı davranmayın; ihtiyarları, çocukları, kadınları öldürmeyin, ve atlı çarpışmalarda veya süvari akınlarında onları telef etmekten

(23) Bu kelimeler geniş mânaya haml ile tefsir olunur; binaenaleyh, mecnunlar, alil ve sakat olanlar, kadınlara, çocuklara ve ihtiyarlara temsil olup hükümde onlarla bir tutulur.

(24) Bu kelime de geniş mânaya haml ile tefsir olunur; binaenaleyh, «hurma ağaçları» lâfzı bütün yemiş veren ağaçlara şâmindir, nitekim maksat aşağıki cümlede sarahaten beyan olunmaktadır. — Orta-Çağda Kilise erkânı bile o derece dalâlete düşmüş bulunuyorlardı ki Hıristiyan ahaliye, Milânolulara, karşı sevk edilen Papalık ordusunun kumandanı kardinal Vitteleschi askerlerini tahribat icrasına teşvik ve tahris ediyordu. Bir zeytin ağacı kesen her askerî yüz gün «purgatoire» da «indulgence» larla taltif ediyordu (Daru. mezkûr eser, c. II, s. 341). [«Purgatoire», Hıristiyanların itikatlarıncâ Âraf gibi günahların cezasının kısmen veya külliyyen ref'ini mutazammın olan afivdir.]

(25) Arpa, ilh. (aynı sebep).

(26) *Siyer*, c. I, s. 30-38; *İslâm Tarihi*, c. IV, s. 73; Ockley, *La Conquête de la Syrie, de la Perse et de l'Égypte par les Sarrasins*, c. I, s. 22-27, ilh.; Gibbon, mezkûr eser, c. II, s. 449.

sakının.» Ömer, Saad bin Ebu Vakkas ile onun emri altında bulunan orduya şu güzel mektubu yazmıştır: «Allah korkusunu her şeyden üstün tutmayı sana ve askerlerine tavsiye ederim. Allah korkusu, düşmana karşı kullanılan mühimmatın en iyisidir ve harpte en mahir ordu kumandanıdır. Düşmanlarınızdan ziyade gûnahtan sakınmanızı sana ve seninle birlikte bulunanlara tavsiye ederim, zira bir ordunun hatileri, mâsiyetleri ona düşmandan ziyade zarar getirir. Düşmanları Allaha karşı isyan halinde olduğu içindir ki müminler onlara galebe edebilirler, eğer böyle olmamış olsa onları yenmeğe kudret bulamayız; biz onlardan adetçe ve teçhizatça aşağıyız; eğer Allaha itaatsizlikçe onlara müsavi olsak, onlar bize faik olurlar, yoksa biz onlara kuvvetimizle değil, mânevi üstünlüğümüz sayesinde galebe çalarız.»

Halife II. nci El - Hakem'in (İspanyada) bir emirnamesinde harp kanunları şöyle tespit ve tafsil olunmuştur: «Düşmanlara İslâm namına ihtar muamelesi yapılacaktır (27), meğer ki istilâya onlar mübaşeret etmiş olalar. Bunun gayrı ahvalin kâffesinde, Müslümanlığı kabul etmeleri, yahut tâbiyetimiz altında bulunan gayr-i Müslimlerin vermekte oldukları cizyeyi eda eylemeleri (28) kendilerine teklif olunacaktır... Kadınları, çocukları, âciz ihtiyarları, târik-i dünya keşîşleri öldürmeyiniz, meğer ki onlar sizi ızrara sâyedeler. Sizden emân almış olanları katil ve tevkif etmeyiniz, ve düşmanlarla akdeylediğiniz muahedelerin ahkâmını ihlâl eylemeyiniz. Bir kumandanın verdiği emân cümle indinde mer'î tutulsun. Ganimetlerin hepsi, tarafımıza ait olan beşte bir ifraz olunduktan sonra (29) ordugâhta veya muharebe meydanında dağıtılacaktır... Yiyecek maddelerinden muhtaç olduğunuz kadarını alabilirsiniz (30)... Orduda hizmet edecek olanlara gelince, bunlar asker olmayıp başka dinlere de salık şahıslardan ise de (31), ümera dilekleri veçhile bunları hizmetlerine mukabil mükâfatlandıracakları gibi savaşta ve savaş haricinde ya-

(27) Şuraya bakınız: kısım II, fasıl I, § 3.

(28) İslâm hukukunda, vergi, tebaanın, fiilen himaye olunması işinin istilzam ettiği masraflara iştirakidir, mücerret bu yolda ihtiyar olunan masarife karşılık olmak üzere tarh ve tahsil olunur. Bu esasın netaicinden bir mühim neticeyi öğrenmek için şuraya bakınız: kısım II, fasıl V, fıkra b).

(29) Şuraya bakınız: kısım II, fasıl III, § 2.

(30) Şuraya bakınız: kısım II, fasıl III, § 2.

(31) Birçok «müstâ'rib» ler, yani Endülüs Arapları hükûmetine tâbi Hıristiyanlarla Yahudiler, halifelerin ordularında hizmet ediyorlardı. Bunlar ekseriya ücretli asker kâ'alarını teşkil ederlerdi.

rarlıkları, bahâdırane fiil ve hizmetleri görülenler hakkında da böylece muamele edebileceklerdir... (32).

Bu talimatların esasları, Kur'andan ve hadislerden, ezcümle Bakara suresinin 190'inci âyetinden alınmıştır. Bu âyetin meali şudur: «Sizinle dövüşenlerle Allah yolunda dövüşün. (Lâkin) haddi aşmayın [yani adalet, insaf ve hakkaniyet hududunu aşıp da zulme kolaymayın]. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez» (33).

Bütün bu tavsiyelere, tenbihlere, emirlere fiilen uyulmuş, imtisal olunmuş mudur? Bu hususta, bîgaraz müverrihlerin şehadetleri müspettir: kimsenin dini cebren terkettirilip İslâmiyete sokulması asla vâkı olmamıştır; bilâkis her yerde mağlûpların din ve mezheplerine, itikatlarına, hattâ örf ve âdetlerine riayet olunmuştur; hiçbir vakit ağır vergiler tarh ve tahmil olunmamıştır; daima, sulh ve fiili himaye mukabili olmak üzere hafif bir vergi (34) konulmuştur; her

(32) J. Conde, *Historia de la dominacion de los Arabes en Espana*, part II, cap. 89; Viardot, mezkûr eser, c. II, s. 40.

(33) Bu âyet şu suretle tefsir olunmaktadır:

Bu âyet harbi meşru kılan ilk âyetlerdendir.. Müslümanlara, kendileriyle dövüşenlerle Allah yolunda dövüşmeyi emretmekle İslâm harplerinin sırf müdafaa harpleri olacağını ve bu müdafaa harpleriyle dini tazyiklere nihayet verileceği anlatılıyor. Âyet, evvelâ, Müslümanların kendileriyle dövüşenlerle dövüşmelerine cevaz verildiğini anlatmakla düşmanların onlara karşı harekete geçtiklerini, bunun için Müslümanlara harp müsaadesi verildiğini; sonra, yine bu kayıtla harbin yalnız muharipler arasında vukubulacağını; onun için, kadın, çocuk, ihtiyar, şehir ve köy sekencesiyle sair muharip olmıyanlara dokunulmayacağını gösteriyor. Âyetin tazammun ettiği ikinci kayıt, harp zarureti haddinin tecavüz olunmamasıdır. Bu şeraiti haiz harbe «Allah yolunda harp» deniliyor. Bütün Kur'anda dini neşretmek için harbi tecviz eden bir âyet yoktur. Bu vadede söylenen sözler ancak İslâm düşmanlarının uydurmalarıdır. Müslümanlığın harbe ne kadar aleyhtar olduğunu, onun, ancak Müslümanlar tehlikeye düştükleri zaman harbe müsaade etmesinden besbellidir. Müslümanlığın harbe ait ahkâmıyla Yahudiliğin ahkâmı arasında büyük fark vardır. Yahudilikte, bir kavmi imha için, onu yurdundan çıkarmak için, harbedilir; İslâm harpleri ise sırf tedafüidir (Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu*, Kur'an-ı Kerimin tercüme ve tefsiri).

Mevzuubahsolan âyeti şununla mukayese ediniz: «Muharipler düşmanı ızrar vasıtalarını intihap ve ihtiyar hususunda nâmahdut bir hakka malik değildirler» (1907 de La Haye'de su.î konferansında tertibolunan «Nizamname» nin 22 nci maddesi).

(34) «Tâdil», ki Hıristiyanlara ve Yahudilere tertibolunan şahsî vergidir. «Tâdil», birbirine müsavi kılma, iki tarafı bir etme, demektir: canlarının ve mallarının korunması emrinde gayrimüslimlerin Müslümlere müsavi olmaları. Halife Ali bin Ebi Tâlib: «Can ve malca Müslümanlarla bir seviyede olmaları için gayrimüslimlere vergi tarh edildiğini» söylemiştir (Viardot, mezkûr eser, c. II, s. 47).

vakit harbe mübaşeretten evvel, uzlaşma teklifleri resmen ve müker-
 reren icra edilip (35), bu usul hiçbir zaman değiştirilmemiştir; itaat
 ve tebaiyet altına alınan kavimlere kanunen tam müsavat hakkı ve-
 rilip, bunlar Müslümanlığı kabul ettikleri takdirde fatihlerin «kar-
 deşleri», Müslümanlığı kabul etmek istemedikleri takdirde menfa-
 atçe şerikleri olmuşlardır, ve malları ve mülkleri taarruzdan masun
 tutulmuştur; mağlûplara verilen ahitnamelere riayette son derece iti-
 na ve ihtimam edilmiştir (36).

Birincileri (Ebu Bekirle Ömerinkiler) yedinci asrın ortalarına
 doğru, ikincisi onuncu asrın ikinci nısfında verilen bu talimatların
 pek büyük olan kıymetlerini iyice idrak ve takdir edebilmek için o
 devirlerde harp kanunları Müslümanların komşuları ve en yakın
 düşmanları olan Bizanslılar ve İspanyollarla Şarka atılan Haçlıla-
 rın hareketlerinde nasıl belirlediğini görmek icabeder. Tarih, seferber
 Bizans ve İspanyol ordularına verilmiş sarîh ve Müslümanların nak-
 lettiğim talimatlarına benzer talimat kaydetmemiş olduğundan, bu
 kanunları zâhire çıkarabilmek için yalnız vâkıaları mütalâa etme-
 ğe mecburum. Bu vakayin en ziyade cikkate değer olanlarından
 birkaçını zikredeceğim.

Bizans imparatorlarından Teofil'in halife Mu'tasam'a karşı yap-
 tığı muharebelerde halifenin doğduğu Zibatra (Zapetra = Sapoze-
 tra) şehri yıkılıp yerle yeksan edildi: imparator bunu yapmakla ha-
 lifeyi, en ince duygularına dokunup, incitmek, kalbini sızlatmak is-
 temişti. Şehirde bulunan Suriyeliler pek kepazece damgalandı ve
 uzuvları kesildi (37).

Bizanslılar Tarsus şehrini aldıkları zaman Müslüman ahalinin
 kâffesini koğdular ve camii ahır yaptılar (38), İslâm ulemasının kür-
 silerini, hatiplerin minberlerini yaktılar (39).

Halebin Rumlar tarafından zaptı katil ve yağma ile birlikte vâkı
 oldu. Romalılar Seyf-üd-Devle'nin surlar dışında ikametgâhı olan
 muhteşem sarayı soydular (968). Muhacimler şehrin surlarını koç-
 başı tabir olunan harp aletleriyle yıkamadıklarından, o civarda bu-
 lanan bir dağ üzerinde ordugâhlarını kurdular. Bunların çekilişleri

(35) *Siyer*, c. I, s. 46.

(36) G. Le Bon, mezkûr eser, s. 114-116; Viardot, mezkûr eser, c. II,
 s. 11, 18, 25, 31, 129, 200, 291, 316, 320, 416, 419, 420, ilh.; Voltaire, *Essai
 sur les mœurs...*, ilh, bap XXVII.

(37) Gibbon, mezkûr eser, c. II, s. 529.

(38) Nys, mezkûr eser, s. 484. 41 numaralı nota da bakınız.

(39) Gibbon, mezkûr eser, c. II, s. 529.

şehir halkının ve ücretle tutulmuş askerlerin birbirine husumetlerini şiddetlendirdi, çekişmelerini kızıştırdı; kapıları ve siperleri muhafaza edemez oldular, ve pazar kurulan meydanda dövüşülürken, Rumların ansızın baskınına uğradılar: aralarında ihtiyarlar dâhil olduğu halde erkeklerin hepsi kesildi; kadınlara gelince, yaşlılar öldürülüp gençleri esir olarak alınıp götürüldü. Ganimet malları o kadar çoktu ki galipler bunları taşımağa kâfi yük hayvanı bulamadıklarından, nakledemediklerini yaktılar; Romalılar, on gün, — bu gibi hallerde yani bir şehrin zorla alınması gibi ahvalde, işlenilmesi mutata olan — çapkınlıktan fisk u fücürdan ibaret hareketleri işledikten sonra, soyup çırcıplak hale koydukları, kıtalle, tahriple vira neye döndürdükleri şehirden çıkıp gittiler. Müslümanlar tarafından mukaddes eşyaya vâkı hüfmetmezliğin ve hakaretin kefareti yollu cezası olmak üzere, başlıca camilerde bulunan on sekiz minberi yak-tılar (40).

Hıristiyanlar hemen daima camileri yıkarlar, yerlerine tuz ekerler, bazan da ahıra çevirirler (41).

Çok defa Bizanslılar harpte esir düşenlere gaddarca hareketlerin en ince, en sert ve en ziyade acı ve ızdırıp verici olanlarını zihinlerinde araştırır, bulur ve tatbik ederler. Makedonyalı Basile'in, Müslüman tutsakların derilerini yüzdürdüğünü, yahut başlarından topuklarına kadar derilerini ince ve uzun kayış şeklinde kestirdiğini, veyahut makaralarla havaya kaldırdıktan sonra içi zift dolu kazanlara attırdığını ve dine henüz girmiş olan böylelere vaf-tizin bu suretle icrası münasip olduğunu söylediğini torunu Kostantin rivayet eder (42).

Antakya Bizanslıların eline düşünce (969), şehri alan Piyer Fokas ahaliden on bin kadar delikanlıyı ve genç kıızı Kostantiniye pazarlarında satılmak üzere ayırıp alıkoyduktan sonra kalanı şehirden koğmuş ve bunlar yollarda meşakkat çekerek telef olmuştur (43).

Nisefor Fokas'ın Girit adasını istirdad etmek üzere vukubulan seferinde büyük zulümler, merhametsizce ve gaddarca taaddiler irtikâbedilmiştir. Bizans başkumandanı bir muharip Arabın kellesini getirene bir gümüş sikke vermiş, ve kesilmiş başlar şehrin önünde sıra sıra kakılan kazıkların tepelerine yerleştirilmiştir. Katapultalar

(40) Gibbon, mezkûr eser, c. II, 529-530.

(41) Nys, mezkûr eser, s. 484.

(42) Nys, mezkûr eser, s. 484-485.

(43) Schlumberger, *Un empereur byzantin au Xe siècle, Nicéphore Phocas*, p. 723; Nys, mezkûr eser, s. 483.

muhasara altında bulunan Hanya şehrinin içine insan başlarını, hat-tâ bütün cesetlerini atıyordu. Şehir alınınca, evvelâ kadınların ırzı-ne geçildi; sonra, kıtal başladı. Ölümden kaçabilmiş olanlar esir edildiler (44). Bizanslılar iki yüz bin kişi öldürdüler; esirlerin sayısı da bu miktara müsaviydi (45).

Çok defa yapılan bir muamele de ahalinin tehcir yollu başka yerlere nakilleriydi. Nisefor Fokas Amasyayı aldığıında ahaliyi Müslümanların sakin buldukları yerlerden uzak mahallere naklettirmişti. Ekseriya yolculuğun meşakkatlerine isimsiz, vasfa, tarife gelmez, mezalim inzımam ederdi. Zavalı sürgünler henüz Arapların elinde bulunan Tarsus şehri surlarının altından geçerlerken, içlerinden beldelerinin uluları halkın gözü önünde başları kesilmek suretiyle öldürüldüler (46).

Haçlılar Kudüsü almaya giderlerken Anadoluda müthiş taşkınlıklar, hadden aşırı şenaatler işlediler. «Mülhid» Kostantiniye imparatorunun kızı Anne Comnène'in dehşetten tüyleri ürperten rivayetlerine bakılırsa Haçlıların en çok hoşlandıkları eğlencelerden biri rasgeldikleri çocukların hepsini öldürmek, parça parça kesmek ve parçaları kızartmakmış. Bu rivayetler, her ne kadar Gustave Le Bon tarafından nakledilmeğe lâyık görülmüşse de (47), doğruya benzemiyor, tarafgirane, hiç değilse mübalâğalı görünüyor (diğer tarih yazarlar çocuklara edilen zalimce muameleyi hikâye ediyorlar); fakat başka rivayetler, Katolik Kilisesi ricalinin aşağıda nakledeceğim rivayetleri, itimada lâyık görünüyor, bahusus ki yüksek mansıb veya pâye sahibi bu zatlar Haçlılarla birlikte bulunmuşlardır, yoldaşlık etmişler, Haçlıların kötülüklerini gözle görmek suretiyle öğrenmişlerdir, ve bu sebeple şehadetleri elbette daha mutemet ve makbuldür. Haçlılar muhasara edilen İznik şehri civarında bir Türk ordusunu mağlûbettikten sonra bütün yaralıların başlarını kesmişler ve mağlûp düşmanlarının «metrukât» ını zafer alâmetleri olmak üzere atlarının eğerlerine asmış buldukları halde karargâhlarına dönmüşlerdir ve öylece getirdikleri başları mahsur şehin içine atmışlardır. Memlekette o kadar tahripkârlık ve yağmacılık yapmışlardır ki az vakit sonra kıtlığa uğramışlardır. *Hıristiyan ahali bile so-*

(44) Mezkûr eser, s. 92.

(45) Nys, mezkûr eser, s. 483.

(46) Nys, mezkûr eser, s. 484 - 5.

(47) Zikri geçen eseri, s. 334.

yulmuş ve öldürülmüştür (48). Marrat [-ün-Numan?] kasabasında Haçlılar çocukları, delikanlıları ve sanki yaşlarının çokluğu ve ağırlığı altında belleri bükülmüş ihtiyarları kesip biçip öldürüyorlardı; hiç kimseyi esirgemiyorlardı; ve «iş» i çabuk bitirmek için birkaç kişiyi bir tek iple asıyorlardı. Ne bulurlarsa kapıyorlardı; ölülerin karınlarını yarıp deşip «bizantin» ler ve altın sikkeler çıkarıyorlardı. Nihayet, Brémond saray kulesinde kapanmış olanların hepsini çıkartıp getirtti; yaşlı kadınlarla ihtiyarlığın son haddine varmış, elleri ayakları tutmaz olmuş erkeklerin ve zayıf olmak hasebiyle bir işe yaramaz kimselerin öldürülmelerini emretmiştir; bülûğ haddine ermiş veya bu haddi aşmış olan gençleri, güçlü kuvvetli adamları ayırtıp, Akkâ'da satılmak üzere oraya göndertti. Türklerin böyle toptan öldürülmeleri birincikânunun 12 nci pazar günü vâkı oldu; lâkin «iş» bir günde bitirilemediğinden, kalanları Haçlılar ertesi gün öldürdüler (49).

Fransada Puy şehri *Piskoposluk Meclisi âzasından* Raymond d'Agiles tarafından neklolunduğu veçhile (50), Araplardan başları kesilmemiş yahut surların üzerinden dışarıya fırlatılıp atılmamış olanlar «ateşe atılır» dı. «Kudüs sokaklarında ve meydanlarında, kesilmiş başlardan, ellerden ve ayaklardan müteşekkil yığınlar görülyordu. Her tarafta yollar insan cesetleriyle örtülmüş olup ancak cesetler arasından bir geçit bulunabilirdi. Fakat hepsi yine binnisbe ehemmiyetsiz şeylerdi...» «Eski Mâbed-i Süleyman'da o kadar kan

(48) G. Le Bon, mezkûr eser, s. 334-335. Dindaşları eline düşmüş Hıristiyan harp esirlerinin duçar oldukları muamelé katılıkça ve sertlikçe ehven değildi: bu tutsakların âzaları pek kerih, iğrenç ve feci surette kesilirdi, yahut bunlar toptan, hep birden, öldürülürlerdi. Birçok misaller arasında, bir taraftan Venedikliler, diğer taraftan Bizanslılar ve Cenevizler arasında 1261 de vukubulan harpte esir düşen zavallıların duçar oldukları muameleyi zikir ve hikâye edeceğim. Bu tutsakları, tutanlar paylaştılar; Rumlar hisselerine düşen esirlerin, Bizans âdeti üzere, gözlerini çıkardılar; Cenovalılar da kendilerinin-kileri tamamen öldürdüler (Daru, mezkûr eser, c. I, s. 368). Gelibolu muhasarasında (1416) galip gelen Venedik amiralı Pierre Loredan esirler arasında bulunan Cenovalıların, Katalonyalıların, Sicilyalıların ve Provanslıların hepsini kılıçtan geçirtti. Giritliler, âzaları koparılmak suretiyle paralanıp öldürüldükten sonra, parçaları kalyonların pupalarına asıldı. (Loredon'un Marino Sauto elinde mahfuz kalmış olan raporundan, *Vite de duchi di Venezia*).

(49) Keşiş-Rober((Robert-le-Moine) adlı *dindar, müttakî ve müşfik* zatın gözle görerek şahadeti, ki Le Bon mezkûr eserinin 336 nci ve 337 nci sahifelerinde nakletmiştir.

(50) Le Bon, mezkûr eser, s. 337.

döküldü ki (51) ölümlerin cesetleri kan deryası içinde yüzüyor, ön avluda şuraya buraya gidiyordu; yine bu kan deryasında, kesilmiş eller ve ayaklar yüzer bir halde görülüyordu. Bu kıtali yapan askerler bile dökülen kanlardan intişar eden buğu ve kokuya zorla tahammül edebiliyorlardı». Bu birinci katliâm kâfi görülmediğinden, Haçlıların teşkil ettikleri bir mecliste, Kudüs ahâlisinin hepsinin, yani Müslümanlarla beraber Yahudilerin ve Katolik kilisesinden ayrılmış, başka bir İsevi mezhebe sülûk etmiş olmakla Roma nazarında mülhit sayılan Hıristiyanların dahi katlolanmalarına karar verildi. Bunların miktarı tahminen on bine baliğdi. «Dindar» şövalyelerin sarfettikleri gayrete rağmen kıtal sekiz gün sürdü. Kadın, çocuk, ihtiyar, hiç kimse kaçıp kurtulamadı (52). *Gûya dinin hâmileleri olduklarını söyleyen bu adamların davranışları Hıristiyan müverrihlerin bile infiallerini mucibolmuştur; Bernard - le - Trésorier bunları mecnun sıfatıyla vasıflandırır; Dol başpiskoposu Baudin onları pislik içinde yuvarlanan kısıraklara benzetir: Computruerunt illi, tanquam jumenta in stercoribus* (53). Muasır müverrihlerden bir başkası, Akkâ başpiskoposu Jacques de Vitry de der ki: «Arz-i Mevud» da bulunanların hepsi Allahtan korkmaz birtakım dinsiz, diyânet ve ibadete mahsus şeylerin hürmetini nakzeden habis, hırsız, zina işleyici, baba kaatili, yemin bozan, soytarı... (alt tarafının zikrinden istihya ile çekinirim) makulesi heriflerdir» (54).

Guillaume de Tyr açık söyler olmaklıkça zikrolunan rivayetler sahiplerinden aşığı kalmaz (55).

İkinci Ehl-i Salib seferini yapan Haçlıların davranışları birincilerinkilerin aynı olmuştur. Piskopos müşaviri Anquetil tarihinde: «İşlemedikleri hiçbir zalimce, gaddarca cinayet, şakavet, hayasızlık ve rezalet kalmamıştır» (56) demiştir.

Dördüncü Ehl-i Salib'i teşkil eden ve Kudüse giderken Kostantiniye'ye uğrıyan Haçlılar orada yerleşmeğe karar verdiler. İçinde Yunanlılardan ve Lâtinlerden kalma gayet kıymetli san'at ve edebiyat hazinelerinin bulunduğu bu zengin Hıristiyan şehrinin kâmilen yağma ettiler; altın ve gümüş olmiyan şeyleri kırdılar veya denize

(51) Ömer Camii, ki on bin Müslümana sığınak olmuştu, bunların hepsi katledildi: (Le Bon, mezkûr eser, s. 337).

(52) 55 numaralı nota müracaat.

(53) Le Bon, mezkûr eser, s. 338.

(54) Keza, 339.

(55) Keza.

(56) Keza, 340.

attılar; meşhur Yunan heykeltıraşlarının: Lysippe'in, Phidias'in, Praxitèle'in mermerden masnuatları tamamen mahvedildi; hatip Demosten'in, müverrih Diodore'un, Polybe'in, ilh. mühim eserleri ebedi ziyaa uğradı (57).

Türklerin ilerlemelerine mâni olmak için bütün İtalya devletleri onlara karşı ittifak etmişlerdi. Böylece muhtelif devletlerin askerlerinden mürekkep olan ordular ve donanmaların en büyük muvaffakiyet ve mefharetleri apansız İzmirî almak ve kâmilen yakmak oldu. Askerler *Papalık donanmasına kumanda eden Papa elçisine*, kestikleri yüz otuz yedi adamın başlarını hediye olarak getirip verdiler ve o kadar düka bahşiş aldılar (Daru, mezkûr eser, c. II, s. 469 - 470).

Bu bahtı kara şehir evvelce de (1343) Haçlıların tecavüzlerine uğramıştı; o zaman da Haçlılar şehri yağma ve tahribetmişler, Müslüman ahalinin hepsini boğazlamışlar, çılgınca gayretlerini çocukların, kadınların, ihtiyarların katline kadar vardırırmışlardı (mezkûr eser, I, 257 ve alt tarafı).

İspanyanın Müslümanlar tarafından fethi, Normand istilâsı hengâmındaki olaylara mümasil hiçbir vak'a tekevvün etmeksizin: kıtal (58) vâkı olmaksızın, kan dökülmeksizin, alelâde bir elkoyuş, bir tasarruf altına alış gibi cereyan etmiş olduğu halde (59), memleketin istirdadı bambaşka surette vukubulmuştur: bütün «kâfir» ırklara mensup olanlar öldürülmüştür (60). Tahribat o derecede idi ki Endülüste bırakılan askeri Castille'den gönderilen yiyeceklerle beslemek icabediyordu ve bomboş kalan şehirleri, kasabaları ve köyleri tekrar meskûn hale koymak için yeni ahaliye büyük büyük menfaatler bahşetmek lâzımgelmmişti; ancak bu sayede celp ve iskân mümkün olmuştur (61). İstirdat yolundaki fütuhat Grenade memleketle-

(57) Keza, s. 341 - 342.

(58) Halbuki Normanlar Hıristiyan dininde olup fakat Papa IX. uncu Leon bile Kostantiniye imparatoruna gönderdiği bir mektupta bunlardan acı acı şikâyet etmişti. Şuraya bakınız: Giriş, § 4: *İslâmiyetin intişarının mahiyeti ve neticeleri* bahsinde Siçilyanın Müslüman idaresi altında bulunduğu vakitlerdeki ahvalini beyan eden fıkra.

(59) Viardot, mezkûr eser, c. II, s. 31.

(60) Viardot, mezkûr eser, c. II, s. 34. Charles Richet, Fransa Institut'sü âzasından, *Abrégé d'histoire générale*, s. 161 - 162. Richet'yi zikrediyorum, çünkü, İslâm fütuhatından bahsederken sîdik ve istikamet meslekinden inhiraf etmişse de İspanyanın İspanyollar tarafından geri alınması esnasında vukubulan hâdiseleri nakilde bitarafça ve garazsızca davranmıştır.

(61) Viardot, mezkûr eser, c. II, s. 34.

rine yayıldığı vakit, bu son ilticagâhta yığılmış bulunan üç milyon Araptan Afrikaya geçemiyenler zorla Hıristiyan dinine sokuldular ve ondan sonra dağınık bir halde İspanya içerilerine gönderildiler. Fakat İspanya kiralığı hükümetinin bütün kudreti ve Enkizisyon'un bütün işkenceleri bu «Moresco» ları Hıristiyanlığa bağliyamadığından, III. üncü Filip tarafından ısdar olunan (1610) ve hükmü fevkalâde şiddetle infaz ve tatbik edilen bir emirname mucibince, hep birden İspanyadan tardolundular. Evvelce (1492) «Katolik» kırıalların emirleri üzerine bütün Yahudiler koğulmuşlardı (62). Artık İspanyada eski Hıristiyanlardan başka kalan olmadı (63). «Katolik» kırıallar Grenade'ı aldıklarından sonra, 1492 de, Arap kitapları büyük bir tantana ile, tekellüflü gösterişle yakıldı; İspanyanın her tarafından bu acınacak ve ağlanacak «ihrak binnar» lar için getirilmiş kitaplar o kadar çoktu ki zamanın tarihçileri alevlerin mahvettiği ciltlerin miktarını bir milyondan ziyade olmak üzere tahmin etmişlerdir (64). Bir kitabın Arap harfleriyle yazılmış olduğu görülünce «Alkoran» deniliyor, bu hüküm tahkik olunmuşarak kitaba verilen «mel'un» sıfat (65) onu derhal ateşte yakılmağa mahkûm ediyordu (66). 1500 de, Grenade'da, aleni ve umumî bir merasim esnasında, başpiskopos beş bin «Koran» ı yahut Arap kitabını kendi eliyle ateşe atıp yakmış, «ne nakışlarına, ne sair tezyinatlarına, ne gayet kıymetli ciltlerine, ne altın ve gümüş yaldızlarla yapılmış süslere

(62) Viardot, mezkûr eser, c. II, s. 35.

(63) Grenade İspanyolların eline düştüğü yıl Kristof Kolomb yeni bir dünya keşfediyordu. Yeni keşfolunan bu kıt'aların yeni ahali, aslı ahaliyi teşkil eden ırkları, asıl yerlileri, muttarit ve tertipli bir surette soyduktan ve öldürdükten sonra, Afrikadan, emekleriyle kendilerine zenginleşme vasıtaları olacak insan şeklinde yük hayvanlarını çekip çıkardılar, zira Amerikanın asıl yerlilerinden, bilhassa Peru'nun aslı ahalisinden, milyonlarca insan Meksika ve Peru maden ocaklarında telef olmuştu (V. Fiske, *The Discovery of America*, c. II, s. 454 - 458).

(64) Bu hâdiseyi Viardot, Conde'nin *Historia de la dominacion de los Arabes in Espana* adlı kitabından iktibasla, zikri geçen eserinin ikinci cildinin 137 nci sahifesinde nakleder.

(65) Büyük-Britanya, ki, sadakatli Müslüman tebaasının miktarı itibarıyla bir İslâm devleti sayılabilir, onun başvekilliğinde bulunan Gladstone, bir gün, Avam Kamarasında, pek yerinde olarak methedilen İngiliz edebini ve yine pek yerinde olarak şöhret bulan o itinalı İngiliz «parliamentary» tavrını ve evzâmı unutup terkederek Kur'an hakkında aynı sıfatı kullanmıştı. Eğer bir Müslüman, dininin salikleri arasında daima «şerif» sıfatıyla zikrolunan İncil'i öyle tezili bir vasıfla anacak olsa ağır bir günah işlemiş olur.

(66) Viardot, mezkûr eser, c. II, s. 137.

acıyıp bunları olsun esirgememiştir» (67). Ve bu minval üzere seksen bin kitap yakmıştır (68). «Katolik» sıfatıyla lâkaplanmış olan Ferdinand Müslümanlara vermiş olduğu ahitnamenin şartlarına asla riayet etmedi (69). Zaten bu şartları yerine getirmek niyetinde değildi. Müslümanları aleni ibadetten menetti; vaftiz edilmekten imtina edenleri memleketten taredtirdi (1499). Bu muamelelerden münfail olan Alpuxarras (El-Bucera) dağlılarının tarlaları tahrip ve malları musadere edildi; kendileri de menfa yolunu tuttular; Séville başpiskoposunun teşvikiyle ısdar olunan bir emirname Grenade Araplarını âdetlerinden, giyinişlerinden vazgeçmeğe ve dillerini kullanmamağa mecbur etti, ve Arapları bu ağır memnuiyetlere çarpan emirnamenin hükümleri bir gün içinde tatbik mevkiine konuldu. 1586 da Grenade başpiskoposunun teşvik ve tahrikiyle bir kat daha tazip edici bir tedbir ittihaz olundu: piskoposun kiral II. nci Filip-ten istihsal ettiği bir emirname mucibince, Arapça istimali ve İslâm kadınlarının sokağa örtülü çıkmaları yasak edildikten başka «kâfirler» sık sık yıkanmaktan dahi menolundular (69^a). 1609 da, Müs-

(67) Piskopos Fléchier, *Histoire du cardinal de Ximénès*; Sédillot, mezkûr eser, s. 416.

(68) Aledrès, *Descripcion de Espana*, mukaddime, s. 4. Araplar mahivden kurtarabildikleri cüz'î miktar kitabı Afrikaya gönderdiler. Léon l'Africain, Cezayir'de misafiri olduğu Arabın yalnız kendisinin tek başına Grenade'dan üç bin ciltten ziyade kitap getirmiş olduğunu hikâye eder. Lâkin, 1536 da, Şariken orduları Tunusu yağma ettikleri esnada bütün Arap kitapları merhametsizce yakılmıştır (Viardot, mezkûr eser, c. II, s. 137). Müslüman kitapları hakkındaki bu çılgınca husumet galiba irsî bir hastalık eseridir; filvaki bu illetin ârazı XIX. uncu asrın ilk yarısında bile müşahede olunmuştur. Sédillot diyor ki: «Bizler bile, 1830 da, Kostantin'i aldığımız zaman, bu şehirde bulunan yazma Arap kitaplarını hakikî barbarlar gibi yaktık» (*Histoire générale des Arabes*, c. 439).

(69) 25 birincikânun 1491 de imza ve kiral Ferdinand ile — kocası gibi «Katolik» lâkabiyle anılan — kraliçe Isabelle tarafından kat'î sarahatle ve «mübarek dinleri namına» yeminlerle teyidedilen bu ahitname kıralla kraliçenin imzalarından başka İspanyanın yüksek ricalinden elli iki zatın da «şahit» ve «müeyyit» sıfatlarıyla imzalarını hâvi idi.

(69^a) [İslâmın temellerini teşkil eden ibadetlerin önde geleni namazdır; namazın şartlarının birincisi de temizliktir; Müslüman, hattâ gayriiradi sebeple icabeden guslü yapmadıkça namaz kılamaz, bu en mühim farzı eda edemez. İslâmda gusül, şeriatin tarifine göre yıkanma, o kadar ehemmiyetle farz olmuştur ki dinin ahkâmını beyan eden kitapların başında, her bahisten evvel, «taharet» ten bahsedilir. Muayyen ahvalde, şeriatin tarifi veçhile, gusül lâzım olduktan başka, imam Mâlik'in naklettiği şu hâdis, Müslümanın başka zamanlarda ve başka vesilelerle yıkanmakla memur olduklarını gösterir: üçün-

lûmanlara son darbe indirildi: III.üncü Filip'in emriyle Valence ve Murcie Arapları karmakarışık bir halde gemilere bindirilip Afrika sahillerine taşındı.

∴

İslâmın harp kanunları bahsini tamamlamak için *İslâm ordula* rında mer'i olan sert, müsahelesiz, müsamahasız ciddiyetle sıkı zapturapt hakkında da birkaç söz söyleyeyim: İslâm ordularında öyle bir ciddiyet hüküm sürer, zira cidal bir diyanet işidir; ve öyle bir zapturapt gözetilir, zira zapturapt daima işlenilmesi mümkün, melhuz olan suiistimallerin ve hadden aşırı hareketlerin men'ini zâmindir.

Emir, ordusunda, Allahın teklif ettiği vecibelerin edası hususuna nezaret ve dikkatle vazifelendirilmiştir, öyle ki askerler tarafından dinin ahkâmını ihlâlden ibaret muameleler, kanun hilâfı hareketler vukua gelmemesi esbabını istikmal etmekle mükelleftir; zira, din uğrunda savaşan adam elbette nefsinin dinin emir ve nehiyelerine itaatle bilhassa mükellef bilmeli ve mubah, helâl, caiz olan şeylerle haram, menhî, memnu olan şeylerin farkını, ihtilâfını kendi davranışlarında göstermelidir. Peygamber demiştir ki: «Askerlerinizi ah-lâk fesadına düşmekten..., muğfillikten, aldaticılıktan, hilekârlıktan (70)... zina işleyicilikten... menediniz». Ebüdderdâ (71) da diyor ki: «Erlere! (71*) dövüşten vevel hayır işleyiniz: hayırlı işler harpten mukaddemdir! Sizin için savaşan o hayırlı işlerinizdir» (72). Ordugâh hayatı, vakarlı ve ciddi bir yaşayış halinde cereyan eder. Kumar, vakit geçirmek için vâhi, abes işler veya oyunlar, boş, mânasız olan, dine, diyanete, mütaallik olmıyan söyleşmeler, askerlere

cü halife olan Osman bir kere cuma namazına gecikmiş, halife Ömer hutbesini iradettiği esnada camie girmişti, ve niçin geciktiğini soran Ömere: «Ezan okunurken çarşıdan avdet ediyordum; hemen abdest alıp camie koştum» demişti. Bunun üzerine Ömer: «Abdest kâfi değildir; Hazreti Peygamber cuma günleri istihmamı emretmiştir» demiştir. Şuraya da bakınız: kısım II, fasıl III, § 1: Josèphe Condé'nin eserinden iktibas olunan fıkrayı havi not.]

(70) Meselâ, ganimet mallarından bir şeyi guremâ, yani bilûmum mücahitler, hesabına âmirine tevdi edecek yerde kendi hesabına alıp gizlice temellük etmekle hile yoluna sapmak gibi.

(71) Yüksek mertebe sahibi fukahadandı. Şam fetholunduğu vakit oraya kadı nasbolunmuştu.

(71*) Lûgat mânasiyle, yani «nefer» ve «efrat» yerinde kullanılmakta bulunan «er» ve «erat» mânasında değil!

(72) Mâverdi, iv, 51-52.

yasaktır; ahlâka dair bir mevzu, iffet ve istikamet, dindarlık, Allah korkusu: bütün görüşmelerde ve konuşmalarda zemin, esas bunlardır; silâh şakırtı ve patırtıları, gürültüleri hengâmında ibadetler icra olunur; savaş fasılalarında namazlar kılınır; derin düşüncelere, murakabeye dâhılır; Kur'an tilâvet ve tetebbu edilir. Bu yiğitlerin silâh kuşanmış buldukları halde ibadet edişleri her türlü hadden aşırı hareket fikrini zihinlerinden çıkarır; şarap içmek, ki her Müslümana Kitabının nassıyla memnudur, şiddetli cezayı mucibolur. Bir gün gizlice içip sarhoş olan askerler bizzat kumandanlarına müracaat ederek bu hareketlerine şer'an mürettep haddin icrasını istemişlerdir. Orduya gönüllü sıfatıyla girmek isteyen herhangi bir kimse- nin dileği hemen kabul edilivermezdi, orduya gönüllü olarak girmek arzu edenlerin halüsanları, hüsnühal ve hüsnüniyet ashabından olup olmadıkları iyice, ihtimam ve itina ile, tahkik ve tetkik edilirdi (73).

Türk ordularında da aynı suretle ciddiyet ve inzıbat iltizam ve idame edilmiştir. I. inci Sultan Murad Konya şehrini muhasara altına almış bulunduğu esnada, Osmanlı ordusunda muavin asker olarak bulunan Sırpılardan birkaç kişi ahaliden kimsenin malına ilişilmemesi hakkında verilmiş olan emri tutmadıklarından, müsamaha ve merhamet edilmeksizin, idam olunmuşlardır (74). Birkaç yıl

(73) Sédillot, mezkûr eser, s. 116-117. [Suriyenin fethine memur olup Şam önüne varan ordunun teçhizatı mükemmeldi. Oraya gelinceye kadar vukubulan bazı mârekelerde alınan ganimetler teslihatını da kuvvetlendirmişti. Bununla beraber Müslümanlar gayet sade yaşıyor, düşmanları gibi harp hengâmında sefahete dalmıyorlardı. Kumandan Ebu Ubeyde deve kılından örülü çadırını düşmandan iğtinam olunan mükellef ve muhteşem çadırlara tercih etmişti (*İslâm Tarihi*, VI, 178-183). Şam mahsurken Şam patrikinin, bir oğlu doğmuş, halk bu keyfiyeti tes'it için içki içmiş ve sızmıştı; askerler ve muhafızlar da bu halde idiler. Bu halden bilistifade şehre girmeğe muvaffak olan Müslümanlar tarafından şehirde hiçbir yağma hareketi yapılmamış, hiç kimseye harp esiri muamelesi edilmemişti (mezkûr eserden hulâsa, VI, 142-143). 637 de, İran payitahtına giren Müslüman ordusunun kumandanı Saad bin Ebî Vakkas kesraların sarayındaki heykellere dokunmamıştı. «Sary-i hü-mâyun» da tahtın yerine bir minber kurulmuş ve cuma namazı eda edilmişti. İki üç gün istirahatden sonra Saad saraydaki hazineleri ve bîbaha eşyayı bir araya toplamıştı. İslâm askerleri o kadar namusluca hareket etmişlerdi ki herkes bulduğu şeyi zabıtine teslim etmişti. Ganayimin beşte biri merkezî hükûmete gönderilmek usulden olmakla Saad en kıymetli eşyayı Medineye sevk etmişti (mezkûr eserden hulâsa, VII, 135-136). Yirminci asrın fecrinde, yani 1900 de, Bokser hâdisesinde Çin payitahtına giren medeni Avrupa askeri böyle hareket etmemişti..]

(74) Hammer, mezkûr eser, c. I, s. 268. Sırpılı muavin askerler memleketlerine döndükleri zaman, inzıbatî ceza olmak üzere hemşerilerine edilen şu

sonra aynı şehri muhasara eden Beyazıd da karargâhına erzakı ahalinin bizzat getirmelerini ilân ettirdi, ve askerler tarafından bir gûna taarruza uğramaktan korkularını defetmek üzere, sattıkları şeylerin tam bedellerini aldıktan sonra avdet ederlerken kendilerine çavuşlar terfik etti (75). Macaristan ve Kanije seferlerinde (1526 ve 1669) ordular yollarda giderken, zikrolunanlara benzer inzibat hilâfı hareketlerin faillerini kumandanlar aynı ceza ile yani idamla cezalandırmışlardır (76).

O vakitlerde hiçbir ordu, inzibat noktainazarından, Türklerinkine kıyas olunamazdı. Niğbolu'da mağlûbedilen (1396) Haçlılar arasında yalnız bir sürü uşak değil, fahişeler de vardı (77). Hıristiyan gençler, yemek sofralarından, iştret ve kumar masalarından ancak Türk keşşafı ve pişdarları Haçlılar ordusuna karargâh olan ova-ya yayılmağa başladıkları zaman kalktılar (78). 1463 te Türklere ilân ettikleri harpte Venedikliler ordularına Girit adasında Hanya şehrine iltica etmiş bulunan dört bin sabıkalı şeriri soktular; bu habislere Venedik Senatosu tam ve kâmil afiv vâdetti (79). İçki ile kumar ve bunların intacetdiği kavgalar o zamanki Garp ordularının sanki levazımındandı, ordu ile bunlar birbirinden ayrılmazdı: «Belgrat surları Türklerin gözleri önünde nihayet belirmediği vakit, [Kanunî Sultan] Süleyman şehri kuşatmak üzere öne geçip ilerledi ve bir köprü'nün yapılmasını emretti... (1520). Bulunduğu yerde hemen bir ordugâh peyda oluverdi... İnsanı hayran eden ve tertipli, nizamlı mükemmelliği cihetiyle Romalıların «castra»larına benzeyen Türk ordugâhlarından biri meydana çıkıverdi; Türklerin vücuda getirdikleri bu, çadırlardan müteşekkil şehirlere Hıristiyan ordusunun keş-

muameleyi, fakat hakikati tağyirle başka renk ve surette göstererek, sözlerine yalan katarak, mubalâğa ederek, nakil ve hikâye etmişlerdi. Onların bu söyleyişleri ve anlatışları Sırpıların ayaklanmalarına, başka Hıristiyan milletlerin yardımlarıyla isyanlarına sebep oldu. Bu kıyamın neticesi olarak vukua gelen büyük ve meşhur bir muharebede — Kossova muharebesinde — Sultan Murad şehidolmuştur.

(75) Hammer, mezkûr eser, c. I, s. 301-302. «Çiftçiler (Beyazıdın) ordularının ortasında, hiçbir taarruza, tecavüze uğramaksızın, sükûnetle ekinlerini biçiyorlar, mahsullerini satıyorlardı» (Gibbon, II, 800).

(76) Murad, *Tarih-i Eb-ül-Faruk*, İstanbul, 1909, c. III, s. 35; Peçevi, c. II, s. 231.

(77) Hammer, mezkûr eser, c. I, s. 326; Daru, *Histoire de la République de Venise*, c. II, s. 104.

(78) Hammer, mezkûr eser, c. I, s. 330.

(79) Hammer, mezkûr eser, c. III, s. 108.

şafaları gıpta ile ve kendi ordugâhlarını şu halde görmekten ümitsiz, meyus olarak bakarlardı, onların açıkta kurdukları, pis kokular neşreden ordugâhlarında askerler içkiye, kumara ve kavgaya koyulmuş bulunurlardı. Türk ordugâhlarında cari ve mer'i olan hıfzıssıhha kadeleri ve nizam ve intizam XX. nci asrın örnek teşkilâtlarından geri kalmazdı; *gayet sıkı bir zapturapt* mutat ve cari olup, bu sayede sükûn ve daimî teyakkuz hüküm sürerdi» (80).

§ 3. — *Harbin ilânı. İslâma «davet». Muhasamata başlamadan evvel ihtar.*

Cihadın ilânı İlâhî şeriatin emrettiği muamelelerin ifa olunmasını icabeder; bu muameleler İslâma «davet» ile her türlü taarruzdan önce «ihtar» dan ibarettir. «Davet» ve «ihtar» neticede birdir, fakat ifademize bir kat daha vuzuh vermek için bunlardan ayrı ayrı bahsetmeyi münasip gördük. (Bizim burada söylediğimiz «ihtar», halife II. nci El-Hakem'in ordusuna verdiği talimatın başında tavsiye eylediği ihtardır veya davettir. Kısım II, fasıl I, § 2).

Allah Resulüne: «İnsanları Tanrının yoluna davet et» (Nahl surresi XVI, âyet 125) diye emretti. Müslüman memleketleri haricindeki diyarda sâkin olan kâfirler, davete taallûk itibariyle, yani davet bakımından, iki makuleye ayrılır. Birincisi İslâmın «davet» (81) i kendilerine vâsıl olduğu halde bu davete karşı inkıyatsızlık, temerrüt gösteren, istihfaf ve ademitenezzül ile mukabele edenler makulesidir. Bu takdirde, kumandan İslâma «davet» i resmen tecdidetmeksizin savaşa başlamakta muhtar ise de, fiiliyat bunun hilâfına vâkıdır. Peygamber — harekâtı mahdud bir dairede cereyan etmiş olduğu, bu daire içindeki yerlere İslâmın sıytı gereği gibi varmış bulunduğu halde bile — hiçbir cemaate, resmen ve mükerreren davet eylemeden önce taarruz etmemiştir, hattâ bu davet muamelesini savaş esnasında bile icra etmesi vâkı olmuştur. İkinci makule, İslâmın sıytı kendilerine kadar varmamış olan kâfirler makulesidir. Bunlara, İslâmın daveti, icabetlerini istihsal ve intaca salih deliller, bürhanlar iradiyle icra edilmedikçe taarruz memnudur. Her iki takdirde, savaşa, davetin silâhla karşılanması halinde, ancak bu halde, mübaşeret olunur; davet olunanlar hiç hasmane hareketlerde bulunmazlar ve din mezheplerini muhafaza etmekle beraber nail olacak-

(80) Downey, mezkûr eser, s. 33.

(81) Bu makamda «sıyt» kullanmak mutat olmuştur. Malûm olduğu üzere bu kelime «ses» demek olan «savt» tan müştak olup «şöhret», «ün», ilh. mânalarında müstameldir.

ları fiilî himaye mukabili olmak üzere vergi vermeğe razı olurlarsa, kendilerine masuniyet bahşolunur (82). Allah Resulüne: «(İnsanları) Tanrının yoluna hikmetle (sağlam, doğru sözle), güzel öğütle davet et. Onlarla en güzel surette münakaşa, mübahase — bil-hikmet-i vel-mev'izet-il-hasenet-i — (83) et» (Nahl suresi XVI, âyet 125) demiştir. Bu İlâhî emre uymakta kusur etmek, edenin mes'uliyetini da-

(82) İslâm her şeyden evvel putperestliğin düşmanıdır. Hal böyle iken Müslümanlar İranda ve Hindistanda putperestlere karşı bile müsaade, iğmaz ve müsamaha ile davranmışlardır; zira buralar ahalisi Müslümanlarla birlikte yaşayacak ve Müslümanlığın akidelerini, düsturlarını lâyıkıyla anlayacak olurlarsa, yakın gelecekte İslâmın nusreti ve galebesi müyesser olacağını ummuşlardı. Vâkıde öyle oldu. Bazan Hıristiyanlar Müslümanlar tarafından taarruza uğramışlardır, fakat bu hal, Müslümanların bunları, birtakım resimler, tasvirler, sunemler önünde ibadet ettiklerini görünce putperest olduklarını sanmalarından ileri gelmiştir.

(83) Bu etüdün birçok yerinde, bilhassa Hıristiyanlardan muteber müellifleri zikrederek ve şahit tutarak söylediğim veçhile, İslâmın hakikaten bir mucize eseri olan nusretini ve intişarını sağhyan, sözdür, inandırıcı, kandırıcı sözlerdir ve serbest mübahasedir, açıkça, sözünü gizlemeksizin, çekinmeksizin vâkı mübahasedir. Allah tarafından ifasına memur olduğunu söylediği vazifenin hakikatte böyle olduğunu bir mucize ile ispat etmesi istenildiği vakit, Muhammed Kur'ana, benzeri söylenilmemiş ve söylenilemez olan Kur'ana, işaretle iktifa ederdi. [Vakiâ Muhammedin risaletini ispata salih ve kâfi en büyük mucize Kur'andır. Bu sebeple, müşrikler Muhammedden mucize istedikleri vakit, onlara şu cevap verilmiştir: «Onlar: Ona Tanrı tarafından bir âyet gönderilseydi! dediler. Dedi ki: âyetler Allahın yanındadır; bense ancak (tutulan iğri yolun encamından) korkutan bir Peygamber'im». «Yoksa onlara tilâvet edilmekte olan Kitabı sana göndermemiz onlara kâfi gelmiyor mu? Hiç şüphe yok ki (bu Kitapta) iman edenler için hem rahmet hem öğüt vardır» (Ankebut suresi XXIX, âyet 50 ve 51). Kur'an daimî, ilelebet baki mucizedir; diğer peygamberlerin muvakkat mucizelerinden o sıfatla temayüz eder. Kimin elinden gelirse nazirini, hattâ bir âyetini vücuda getirmesini söyliyerek âleme meydan okumuş (sure XVII, âyet 88; XI, 13; II, 23-24, X, 38; LII, 33-34), kimse onun bir âyetine benzer, benzetilebilir, bir söz söyliyememiştir. Müslümanların hepsi, yani gerek sünniler gerek sünnet ehli nazarında dalâlete düşmüş olan İslâm fırkalarının müntesipleri Kur'anın mucize olduğunda mütefiktirler.] İlk Müslümanlar akıllı, ilim erbabı, mensup oldukları cemaat içinde yüksek mevki ashabı, zengin insanlardı. Meselâ Ebu Bekir zengindi, dünya metaindan hiçbir isteği kalmamıştı; onu Müslüman olmağa sevk eden keyfiyet hakikat aşkı idi. [Yine meselâ Osman, Kureyşin en asil ailesine mensuptu, bir aile ki servet, kudret ve nüfuzu ile mütemayızdı. İlk Müslümanlar umumiyetle hakikati arar insanlardı, putperestlikten müteneffir, fitraten faziletkâr idiler.] (İslâm Tarihi, I, 231-233; III, 1276-1278; VI, 13-16; IV, 1561-1562, 1895; VIII, 7-8, 63; Sédillot, mezkûr eser, s. 67-8 ve 79; M. Essad, mezkûr eser, s. 78 ve 101; Viardot, mezkûr eser, c. I, s. 36 ve alt tarafı).

vet eder: eğer kumandan kâfirleri usul dairesinde İslâma davet etmeden önce, bu hususta delilleri, bürhanları etraflandırmadan, tafsil etmeden, böylece haberdar eylemeden önce, onlara karşı muhasamata girişir ve onları ansızın vâkı akınlarda baskın suretiyle, gaflet üzere tutuş tarikiyle öldürtür ise, tıpkı bir Müslüman katletmiş gibi olup, diyet vermesi icabeder; zira İslâmın «davet» ini işitmemiş olan herhangi bir kavmin mü'min olması zan ve farzolunur, yani Muhammedden evvel gelmiş olan peygamberlerden birinin dinine salık olup, bu dinin ahkâmı Muhammedin tebliğ ve talim ettiği dinin ahkâmıyla feshedilmiş bulunduğundan haberdar olmamış sayılır. [Halid bin Velid İslâm mürşitleri heyetlerinden birinin başında bir kabîleye gönderildiği zaman, dinin ahkâmını tebliğ edip silâh kullanılmaması hakkında sair mürşitlere vâkı olduğu gibi ona da verilen tekitli emre muhalif olarak silâh kullanmış olduğundan, Peygamber bu suretle öldürülen insanların ve hayvanların, hattâ telef edilen köpeklerin bile, diyetlerini vermişti. Bu hâdiseyi evvelce irşat heyetlerinden bahis sadedinde (kısım II, fasıl I, § 1) tafsilen nakletmiştim.] İmam Yusuf'un rivayet ettiği bir hadise göre, davet şu surette idi: «Sizi İslâma davet ederiz; eğer İslâmı kabulle ihtida ederseniz, haklarınız haklarımız gibi, vazifeleriniz de vazifelerimiz gibi [yani hukukça ve vazifece aramızda müsavat] olacaktır; eğer Müslüman olmayı kabul etmezseniz, cizye veriniz; eğer cizye vermeyi de reddederseniz, üzerinize yürüyüş edeceğiz». [Hayber muharebesi esnasında Ali, Peygamberden sancağı alırken: «Yahudilerle dövüşe dövüşe onlara İslâmiyeti kabul ettirecek miyiz?» diye sorması üzerine Peygamber: «Hayır! Müslümanlığı onlara hilim ve sükûnetle teklif ediniz» demişti (Sahih-i Buhâri) (83^a).

(83^a) [Bazı İslâm kumandanlarının harp sahnelerinde: «Ya İslâmiyet, ya cizye, yahut kılıç!» tâbirleri karşısında husulü muhtemel tereddüdü izale için Hint âlimlerinden Mevlânâ Şibli'nin «Asr-ı Saadet»indeki mütalâalarını buraya nakletmekte fayda görüyorum. Mevlânâ Şibli diyor ki: Ebu Bekirin devrinde başhyan fütuh hareketinin istilzam ettiği muharebeler dinî değil, siyasi mahiyette idi... İran hududunda mütemekkin Hıristiyan Araplar İran himayesi altında bulduklarından, Bizansa siyaseten hasım, fakat din ve menfaatleri dolayısıyla ona bağlı bulunuyorlardı, Müslümanların Bizansa tâbi Araplarla ilk mücadeleleri İrana tâbi Hıristiyan Araplar üzerinde suitesir icra etmiş, Arabistan dâhilinde teşekkül eden yeni bir kuvvetin onları da tehdiddebileceğini onlara ihsas eylemişti. Onun için, onlar da Müslümanlara karşı hasmane bir tavır almışlar, fırsat düştükçe Müslümanlara karşı akınlar yapmağa başlamışlardı. Ebu Bekir, Peygamberin irtihalini mütaakiben Arabistanda yer yer hâdis olan irtidat ve irtica [ile birlikte isyan] hareketlerini bastır-

İhtarın mecburi olmaklığının sebebi, Müslümanların taarruzları mahza kâfirlerin mallarını ganimet, kadınlarını ve çocuklarını da esir olarak alıp götürmek için olduğu zannına mahal vermemek, kâdıkdan sonra, İrana tâbi Hıristiyan Arapların tehdidine tahammül edemez, bunların kabîle asabiyetine istinadederek Arabistan dâhilinde birtakım şurişler çıkarmalarına göz yumamazdı. Onun için, Ebu Bekir bunlara karşı bir kuvvet sevk etmiş, bu kuvvetin sevki İranın fethine müncer olan muharebeleri tevlideylemişti. Müslümanların Bizans ile muharebelerinin başlangıcı ve sebebi ise Muhammedin Bizans imparatoru Heraklius'e tâbi Gassanilere gönderdiği sefirin katlidir [kısım 1, § 4].. Bu hâdise Müslümanları bütün Hıristiyan âlemiyle ihtilâfa düşüren harbin sebebi olmuştur. Müslümanlar bu cinayetin faillerini tedibetmiş olsalardı belki Hıristiyanların Müslümanlığa verdikleri «kılıç dini» unvanına hiçbir yerde rasgelmezdik. Peygamberin hayatında vukubulan Mute muharebesi neticesiz kalmış, Tebük seferi Romalılar tarafından irtikâbolunan cinayetin cezası verilmeden hitam bulmuş, fakat Peygamberin halefleri bu cinayeti unutmamışlar, onun intikamını almışlardı. Ebu Bekir zerre kadar vakit zayi etmeden bu işe teşebbüs etmiş, Roma imparatorluğunun vüs'atı, Müslümanları Hıristiyanlık âleminin büyük bir kısmıyla harbe sürüklemişti. Bizans imparatorlarının himayesi altında yaşayan rüesa ile muahede akdine imkân yoktu; biri mağlûbedilerek sulha icbar olunmadan evvel diğeri hasmane harekâta giriyor, Müslümanlar da ona karşı harekete mecbur oluyorlardı. İşte bu şekilde başlayan hâdiseler Müslümanları Hıristiyan âlemiyle muharebeye sevk etmiştir. Bu harplerin esasını ve inkişafını bu suretle tavzih ederek onların siyasi olduğunu anladıktan sonra İslâm kumandanlarının: «İslâmiyet, yahut cizye, yahut kılıç!» demelerindeki mânayı anlamak kolaylaşır. Müslümanlarla düşmanları arasında harp başlamış, saflar karşı karşıya gelmiş bulunuyordu; böyle bir anda iki taraf arasında hakem, elbette kılıçtır; kılıcın varacağı netice ya galibiyet ya mağlûbiyettir; galibiyet takdirinde Müslümanların yapacakları iş, düşmanlardan cizye almaktır; binaenaleyh, cizye şartı peşin teklif olunuyordu: düşman bunu kabul ederse harbe hacet kalmıyacaktı. Bütün bunlarla beraber, harbin şedaidini bertaraf edecek, kan dökülmesine mâni olacak, cizye tarhına lüzum bırakmıyacak, iki muharip arasında derhal en smimî kardeşliği ve sevgiyi tesis edecek bir şart vardı: İslâmiyet. Düşman tarafı bir an düşünerek bütün bu ihtilâfların üstünde bir mefkûre, bütün bu mücadeleleri, bütün bu kanlı münazaaları bertaraf edecek bir müsâlemet âmîli bulunduğunu düşünecek ve onu kabul edecek olursa, silâhlar derhal atılacak, aradaki ihtilâflar derhal unutulacak, iki taraf birbirine sarılacaktı. Bundan dolayı, tam saflar karşılaştığı, itlâf âletleri işlemeğe başlayacağı sırada, Müslümanlar, düşmanlarına galip geldikleri takdirde onları cizyeye bağlamak gibi en müsait ve en iyi şeraitle bağlansa, milletlerin izzetinesislerine pek ağır gelecek ahvale de hacet bırakmamak için insanları sulh ve müsâlemete ve muhabbete kavuşturacak İslâmiyeti teklif ederlerdi. Müslümanların düşmanlarına, tali harbin meçhul olduğu, galibiyetin mağlûbiyet derecesinde muhtemel bulunduğu sırada [hattâ İslâm ordusunun galebesi meczum ve «unveten» fetihin malî menfaatleri malûm olduğu halde bile] İslâmiyeti teklif etmeleri... mahza insan kanını sıyanet etmek, insan şerefini korumak gibi yüksek gayeleri gözettiklerini gösterir.]

firlerce böyle yanlış, indî bir zehabın husulüne mâni olmak lüzumudur; Müslümanların maksatları mücerret Allahın sözünü yükseltmekten, âlî kılmaktan, dini — hak dinini — yaymaktan ibaret olduğunu bilip anlayınca, kâfirlerin İslâma daveti kabul etmeleriyle savaşa hacet kalmaması Müslümanlarca memuldür. Burada da hatırlatayım (84) ki cihadın yegâne gayesi, doğru yoldan çıkmış insanları birleştirip, bir ve aynı muvahhit «kardeşler» cemaati halinde terkip ve teşkil edip, bu minval üzere cihanşümul sulh-ü müsalemeti fiil mevkiine çıkarmak, bunları adalet, nasafet ve hakkaniyet esaslarına müstenit bir ve aynı kanunun hükmü altına koymaktır (85).

İkinci fasıl

Harbin âmilleri, vasıtaları ve âletleri, usul ve tarikleri.

§ 1. Muharipler ve gayrimuharipler, Gönüllüler. — § 2. Nefir-i âm. — § 3. Harp esirleri. Rehineler. Rikkiyet (kulluk: kölelik ve cariyelik veya halayıklık). — § 4. Casuslar. — § 5. Muhasara. Mermiler. Su yollarının, ilh. tahribi, ve suyun mecrasının tahvili, ilh. Zehir ictimali. Gece taarruzu, baskın, pusu. — § 6. Düşman mallarının tahribi ve imhası. — § 7. Hud'a ve hıyanet. — § 8. Harp kaçağı.

§ 1. — *Muharipler ve gayrimuharipler. Gönüllüler.*

Cihadın âmilleri iki makuleye ayrılırlar: 1) bizim *nizamîye askerleri* dediğimiz, evvelden mukayyet ve mürettep, asıl askerler, ki *asâkir-i muntazama* adıyla de anılırlar; 2) *gönüllü askerler*.

Birinci makuleye dâhil olan adamlar, sicilde kayıtlı, cihad hizmetine tâbi ve maaşlı muhariplerdir, ki orduyu terkibeden aslî unsurlardır; bu ordu, mevzu usule göre «tahrir» edilip toplanan efrattan mürekkep olarak, harpten evvel tertip ve teşkil edilmiş bulunur.

İkinci makuleden olan adamlar, yani *gönüllü askerler*, mütesaviyen, tefrik ve temyiz edilmeksizin kabul olunmazlar; her birinin hali, hüsnüsülûk ahabından olup olmadığı, efkâr ve hissiyatı iyice araştırılarak tahkik olunur (1). Fıkaradan ve muhtaçlar makulesinden olan gönüllülere hizmette buldukları esnada «nizamîye» askerleri gibi maaş verilir.

(84) Şuraya bakınız: kısım II, fasıl I, § 1.

(85) Bu bendin muhtevası şuralardan iktibas olunmuştur: *Siyer*, I, 17, 41, 45; II, 351, 353; Mâverdí, IV, 16-21; Viardot, II, 99-100; Gibbon, II, 53.

(1) Sédillot, mezkûr eser, s. 117.

Gayrimuharip sayılır ve bu itibarla taarruzdan masun tutulur olanlar şunlardır: ihtiyarlar; fukahanın içtihatlarıyla bunlara körler, malûller ve mâtuhtar kıyas olunmuşlardır; papazlar, ki «manastırlarda ve vahdethanelerde sakin» olup, avam ile, yani papaz takımının gayrı eşhas ile, ihtilât üzere yaşamıyan ve nefislerini ibadete hasretmiş adamlardır; ancak bunların masuniyetleri muharebeye iştirak etmemekle meşrut ve mukayyet olup, savaşa müşareketleri takdirinde muafiyetleri kaldırılır; kadınlar; muharipleri savaş esnasında nidalarıyla, haykırışlarıyla teşci ve teşvik etseler bile; çocuklar; (ücretli) hizmetkârlar ve köleler (2). [Bunlardan başka, asker olmayıp harbe bilfiil iştirak etmiyenler, kendi iş ve güçleriyle meşgul olan «gayrimüteaddi düşmanlar» da gayrimuharip sıfatiyle masundurlar. İslâm ordusu İrani fethederken İranın payitahtı olan şehrin muhasarası esnasında Müslümanlar mahsur şehrin etrafından ve havalisinden binlerce adamı esir olarak toplamışlardı. «Lâkin bu esirlerin asker olmayıp alelâde çiftçi oldukları Saad'e söylenmesi üzerine hepsi serbest bırakılmışlardır» (*İslâm Tarihi*, c. VII, s. 133).]

Cihadda, Müslim muharip, vazifesinin izzet ve kutsiyetini unutmamak ve inzıbat kaideleri, ki daima vukuu mümkün olan suiistimallerin ve hadden aşırı hareketlerin, taşkınlıkların men'ine kâfilidir, onlara daima sıkı sıkıya riayet etmek gerektir. Evvelce söylediğim gibi (3), emir, ordusunda, Allahın teklif ettiği vecibelerin edâsı hususuna nezaret ve dikkatle vazifelendirilmiştir, öyle ki askerler tarafından dinin ahkâmını ihlâlden ibaret muameleler, kanun hilâfı hareketler vukua gelmemesi esbabını istikmal etmekle muvazzaftır; zira din uğrunda savaşan adam elbette nefsinin dinin emir ve nehiyelerine itaatle bilhassa mükellef bilmeli ve mubah, helâl, caiz olan şeylerle haram, menhi, memnu olan şeylerin farkını, ihtilâfını kendi davranışlarında göstermelidir. Savaşta gözünü ganimete dikmiş, fikrini ganimet olarak alıp edineceği mala hasretmiş olmamalı; zira bu takdirde salt kâr arar, yalnız maddî menfaat kovalar bir adam olur, «mücahid» likten düşer. Peygamber Hayber gazasına giderken: «Bizimle beraber ancak cihada râğbet edenler gelsin» demiştir ve bu

(2) Bu sonuncu makuleden olan kimselerin muafiyetleri, umumiyet itibariyle, askerlik silkinde olmayıp İslâm hukukunda «ecir» adıyla vasfolunan bîlcümle eşhasa şâmidir. «Ecir» lâfzı, yalnız bir adamın hizmetinde herhangi bir sıfatla bulunan kimseleri (ecir-i hâs) müfit olduğu gibi, bir san'atı serbest olarak icra ettikleri halde işlerini herkese kiralamış sayılanları (ecir-i âm) dahi ifade eder. Köleler hakkında şuraya müracaat: kısım II, fasıl II, § 2 ve § 3.

(3) Kısım II, fasıl I, § 2.

sözü ile cihadın ganimet malları edinmeğe vesile ittihaz olunan savaşlardan olmadığını anlatmıştır. Yine Peygamber demiştir ki: «Askerlerinizi ahlâk fesadına düşmekten, müğfillikten, aldaticılıktan, [ganimet mallarından bir şeyi guramâ, yani bilûmum mücahitler, hesabına âmirine tevdi edecek yerde kendi hesabına gizlice temellük etmek gibi] hilekârlıktan... zina işleyicilikten... menediniz». Kumar, vakit geçirmek için vâhi, abes işler veya oyunlar, boş, mânasız olan, dine, diyanete mütaallik olmıyan, söyleşmeler askerlere yasaktır (4), çünkü bu haller ve hareketler Allah yolunda «mücahid» sıfatıyla telif kabul etmez, zira Allah yolunda mücahede bir ibadet olup ibadetin edâsı esnasında ise öyle fiilleri işlemek, öyle şeylerle işgal etmek, elbette caiz değildir. Peygamberin ilk halifesi Ebu Bekir Suriyeye müteveccihen yola çıkan orduya talimatında (5) şu İlâhî söze istinadetmiştir: «Cehennemlikler cennetliklere: "Bize biraz su verin, yahut Allahın size verdiği rızktan da bize verin" diye önliyecekler, onlar da: "Allah bunları dinlerini eğlence, oyuncak edinip dünya hayatına aldanan kâfirlere haram kılmıştır" diyecekler. Onun için bunlar bugüne karıştıklarını nasıl unutmuş, âyetlerimizi nasıl bilerek inkâr etmişler ise Biz de bugün onları unutturuz». [Unutulmalarından murat, rahmetten uzak kalmalarıdır] (Âraf suresi VII, âyet 49 - 50). Yüksek mertebeli fukahadan olup Şamın fet-hinde oraya kadı nasbedilmiş olan Ebüdderdâ da diyor ki: «Er-ler! (5^a) Dövüşmeden evvel hayır işleyiniz: hayırlı işler harpten mukaddestir. Sizin için savaşan o hayırlı işlerinizdir» (Mâverdî, IV, 51 - 52). Muharip ganimet hakkındaki usule sıkı sıkıya riayet etmelidir.

Elhâsıl, emir, emri altındaki mücahitlere taallük eden bilcümle şeriat ahkâmının mer'iyteini gözetmek ve gerek «nizamiye» askerleri gerek gönüllüler tarafından kanun hilâfına vâkı hareketlere mürettep cezaların tatbiki hususuna nezaret ve dikkat etmek ile mükelleftir. İslâm ordusunda öyle bir inzıbat hüküm sürerdi ki Mute muharebesinde en asil reisler alem-i şerifi hâmil bulunan ve Peygamberin azatlı kölesi olan Zeyd'in emri altında hizmet etmişlerdir (6).

(4) Sédillot, mezkûr eser, s. 116 - 117.

(5) Kısım II, fasıl I, § 2.

(5^a) Lûgat mânasıyla, yani «nefer» ve «efrat» yerinde kullanılmakta bulunan «er» ve «erat» mânasında değil!

(6) Gibbon, mezkûr eser, c. II, s. 424. İkinci kısmın, birinci faslının, ikinci bendinde (§ 2) İslâm ordusunda inzıbat bahseden fıkraya, bahusus bu fıkranın notlarına da bakılması.

Bu bendin muhtevası Mâverdî'den ve *Siyer*'in I, 13, 29 - 43 sahifelerinden iktibas olunmuştur.

§ 2. — *Nefir-i âm.*

Nefir-i âm, Allahın şu emrine uyarak umumi azimet, hep birden gidiştir. «Haydi "hilâfen ve sikalen" çıkın, azimet edin; Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla savaşın» (Tevbe suresi IX, âyet 42). Bu âyetteki «hilâfen» ve «sikalen» kelimeleri, genç ve ihtiyar, zengin ve fakir, atlı veya, göğüslük zırh giyinmiş yahut hafifçe silâhlanmış şahıslara şâmil olduğunu müfessirler beyan ederler.

Cihad, farz-ı kifayedir, yani edâsı Müslümanların hepsine, infirat üzere, lâzım olmayıp, bazı efradın edâsiyle kalanlardan sakıt olan emr-i İlâhidir. Şunlar cihadla mükellef değildiler: 1. Bülûğ haddine ermemiş çocuklar; 2. Babaları yahut anaları savaşa gitmelerine mümanaat eden reşitler; ebeveyne itaat aşağıda izah edilecek olan farz-ı ayn makulesine dâhil ve binaenaleyh farz-ı kifayeden dahi kavi Tanrı buyruğudur; 3. Kadınlar; 4. Kullar, yani köleler; 5. Borçlular veya borça kefiller; zira bunların zimmetlerinde kulların yani ibadullahın hakkı vardır ve Allahın kullarının hukuku Allahın kendisinin hukukuna, binaenaleyh cihada, mukaddem ve galiptir: Allah, hakkını istimalden vazgeçebilir, o müstağni, ihtiyaçtan mutlak surette beridir; fakat kul hakkını istimale muhtacolabilir; 6. Körler; 7. Malûller; 8. Sakatlar, bir veya mü'eaddit âzası istimalden sakıt olmuş bulunanlar. Şu uzun istisnalar cetveli dışında kalan şahıslar hakkında bile dört mezhep imanından üçü bazı şartlar koymuşlardır; şöyle ki, bunların cihadı ifaya ehil olabilmeleri, gerek kendilerinin gerek arkada bıraktıklarının mâişetleri esbabına müemmen olarak sahip bulunmaları ve gidecekleri yer iki günden ziyade müddet seferi icabediyorsa (7) nakil vasıtalarına da malik olmaları lâzımgeldiği reyinde bulunmuşlardır. Eğer düşman bir İslâm mülkü hududunda müdafilerin hatlarını yarıp da memleketi istilâ ederse, askere alma kaideleri değişir: bu istilâ keyfiyeti cihada farz-ı ayn mahiyetini izafe eder; binaenaleyh bu takdirde ve bu mahiyette cihad, edâsı her ferde lâzım olup, bazı efradın edâsiyle diğerlerinden sâkıt olmıyan bir emr-i İlâhî ile yapılması emredilen bir fiil olmakla, istilâ olunan topraklar ahalisinin veya halifenin daveti üzerine herkesin, hattâ borçluların, kefillerinin ve kölelerin, azimetleri icabeder; ve hattâ kadınlarla çocukların bile bu gidişe iştirak etmeleri lâzımgelir; zira, her ne kadar bunlar kendi fiilleriyle taarruzu püs-kürtmeğe muktedir değillerse de, muhariplerin miktarını çok gös-

(7) Bu miktarın değişmez olmadığı bedihîdir: hesap, zamanın (VII. nci asır) ahvaline göre yapılmıştır.

termek ve böylece asker heyetine daha ziyade heybet vermek üzere gelmeleri muktazi görülmüştür.

Düşmana karşı böyle hep birden kalkıp gidişe nefir-i âm denir (8).

İlâveten arzedeyim ki muhariplere dair bentte (fasıl II, § 1) beyan ettiğim sıkı askeri inzıbat kaideleri nefir-i âm suretiyle toplanan orduda dahi aynıyle cari ve mer'idir.

"Devam edecek..

Ahmet Reşit Turnagil

(8) *Siyer*, I, 85, 86; *Mâverdi*, IV, 6-7.